

ATATÜRK VE İNÖNÜ

AMERİKANIN İLK TÜRKİYE BÜYÜKELÇİSİ
JOHN GREW'İN HATIRALARI

İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları

ATATÜRK VE İNÖNÜ

JOHN GREW

Çeviren: Muzaffer Askin

ÖNSÖZ

Türkiye ile ilgili izlenimlerini yazan Joseph H. Grew, ömrünün 1904-1945 arasındaki yıllarını çok önemli politik görevlerde geçirmiş olan bir ABD'li diplomattir. 1904 yılında, Franklin Roosevelt'in amcası olan Theodor Roosevelt'in cumhurbaşkanlığı sırasında Amerikan Disisleri'ne girmiş ve sırası ile Kahire Konsolosluğu, Meksika Sefaret Kâtipliği, Petersburg, Berlin Birinci Sefaret Kâtipliği görevlerinde bulunmuş, Balkan ve Birinci Dünya savaşlarında hep Berlin'de kalarak savaşların oluşunu izlemiştir. Savaşın bitisinden bir yıl önce Amerika'ya dönerek Disisleri Bakanlığı Batı Avrupa Dairesi'nde çalışmış 1918'de mütareke hazırlık görüşmelerine Amerikan delegasyonunun bir üyesi olarak katılmış, daha sonra Paris Konferansı'nda Fevkâlade Büyükelçi sıfatıyla kurulun sekreterliğini yapmış, Paris ve Kopenhag büyükelçiliklerinden sonra İsviçre Elçiliğine atanmış, bu görevde iken Lozan Konferansı'na gönderilen Amerikan Müsahit Kurulunun üyeliğine seçilmiştir. Lozan Konferansının gerek resmi oturumlarını ve gerekse kulis çalışmalarını izleyen Mr. Grew, görüşlerini günü gününe canlı tablolar olarak not etmiştir. Özellikle konferanstaki Türk delegasyonunun durumunu ve çalışmalarını tarafsız bir gözlemci gözü ile yansıtan bu izlenimleri Türk devrim tarihini inceleyenler için bir belge değerini taşımaktadır. Lozan Konferansı'ndan sonra Mr. Grew Amerikan Disisleri Bakanlığı'nda göreve çağırılmış, 1927 yılında da tekrar büyükelçilik sıfatıyla Türkiye'ye gönderilmiştir. Kendisi Cumhuriyet Hükümeti nezdine gönderilen ilk ABD elçisidir ve bes yıl bu görevde bulunmuştur. Kendisinin Türkiye'de bulunduğu yıllar, Cumhuriyetin kuruluş devresine raslamaktadır. Bu nedenle Grew, kuruluş devrimizin çeşitli yönlerini, bunalımlarını zaferlerini, kusur ve başarılarını yakından görmek olanacağını bulmuştur. Kendisi daha Lozan Konferansı'nda Türklere karşı ilgi ve yakınlık duymuş bir insandır. İzlenimlerinin her bölümünde olduğu gibi, Türkiye'ye ilişkin olanlarında da sübjektiflikten hemen her zaman uzak kalmış ve yargılarında kesin tarafsızlığı korumuştur. Mr. Grew'un gerek Lozan Konferansı'na, gerek 1927-1932 yılları arasındaki Türkiye'ye ilişkin notlarında, zaman zaman acı eleştirilere rastlanacaktır. Fakat bunlar, tarafsız bir gözlemcinin fikirleri olmak bakımından, hem çok ilginç, hem de yakın tarihimiz üzerinde düşünen ve yazarlar için aydınlatıcı bir nitelikte ve değerli bulunmaktadır. Truman'ın başkanlığı sırasında yasinin çok ilerlemiş olmasından ötürü ve kendi isteği ile emekliye ayrılan Mr. Grew, bütün politik hayatını 1952 yılında "Turbulent Era: Çalkantılı Devir" adıyla iki ciltlik bir kitap olarak yayınlamıştır. Biz bu eserden, yalnızca "Lozan Konferansı" ve "Türkiye'deki Misyonum" başlıklı bölümleri alıyoruz.

GİRİŞ

1914'ten önceki devre içinde büyük devletler arasındaki rekabetin bir sonucu olarak varlığını sürdüren Osmanlı İmparatorluğu artık tarihinin son devrini yaşamaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgi, son darbeyi oluşturmuydu. Türkiye'ye bir işgal kuvveti gönderen Müttefikler, 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nı imzalayarak Osmanlı İmparatorluğu'na sadece Anadolu'daki küçük bir toprak parçasını bıraktılar. Birtakım açık ve gizli anlaşmalarla Osmanlı İmparatorluğundan yalnız geniş toprak parçaları alınmıyor, aynı zamanda kendisine bırakılan topraklar üzerinde ulusal egemenliğine de son veriliyordu. Bir tarihçiye göre Sevr Antlaşması "modern tarihte en ağır cezalandırıcı barış antlaşmalarından birini ve savaş yagmalarının en insafsız ve en hesaplı şekilde bölüşülmesini oluşturmaktaydı." Bu antlaşmaya göre, Trakya ve Batı Anadolu Yunanistan'a, Doğu Anadolu Ermenistan'a ve Kürdistan'a verilecek, İstanbul uluslararası şehir durumuna getirilecek, Adana Fransız, Antalya İtalyan sömürgeci olacaktı; orduya, donanmaya sahip bulunmayacaktı; maliyemiz, adliyemiz, kara ve deniz sınırlarımız, Boğazlarımız ve öteki bütün kurumlarımız yabancı kontrolü altına verilecekti, azınlıklar ülkenin gerçek sahiplerinden daha çok hak ve ayrıcalıklara sahip olacaktı. Fakat Türkleri bu antlaşmayı imzalamaya zorlayan Müttefikler, Türk milliyetçiliğinin kuvvetini çok yanlış hesaplamışlardı. 1919'da üstelik Yunanlıları da İzmir'e asker çıkarmaya teşvik etmeleri, Yunanlıların zulüm ve çapulculukları, Türk milliyetçiliğini büsbütün kızdırdı ve teşkilatlandırdı. Bu teşkilatlanma ve sahlanmanın sonucu, Müttefiklerin Anadolu'da tam bir yenilgiye uğratılmasıdır. Fakat savaş alanında kazanılan zaferin, diplomasi salonunda da onaylanması ve millî bağımsızlığımızın bütün dünyaya onaylanması gerekiyordu. Lozan Konferansının amacı buydu. Bu konferansta "yüzyillik hesaplar" görülecek, tasfiye edilmiş Osmanlı İmparatorluğu'na Türk milleti olarak yaşama hakkı verilecekti. Bu konferansta, bir tarafı İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat devletleri; öbür tarafı da Türkiye oluşturmaktaydı. Bu milletlerin başlıca delegeleri şunlardı: Türkiye: İsmet Paşa (Dışişleri Bakanı), Hasan (Saka) ve Rıza Nur; İngiltere: Lord Curzon (Dışişleri Bakanı), Rumbold; Fransa: Poincaré (Başbakan), Barrère; İtalya: Mussolini (Başbakan), Garroni; Yunanistan: Venizelos; Japonya: Hayashi, Otchial; Yugoslavya; Spalaikovitç ve Rakitch. Ayrıca konferansa gözlemci olarak gelen bazı delegasyonlar arasında; Amerikan kurulundan Child, Amiral Bristol (İstanbul'daki Amerika Yüksek Komiseri) ve bu izlenimlerin yazarı Mr. Grew; Bulgaristan kurulundan Başbakan Stambolisky ve Matmazel Stancioff bulunmaktaydı. Lozan Konferansı macerasının başlıca kahramanlarını ise bu kişiler oluşturmuyordu. Konferansta çözülecek başlıca sorunlar ise şunlardı: Türkiye'nin sınırları, Ermenistan özerkliği, Osmanlı borçları, adli, mali, ekonomik, kültürel kapitülasyonlar, azınlıklar ve Boğazlar, Yunan savaş tazminatı. KONFERANS BASLIYOR: 13 KASIM 1922 Konferansın 20 Kasım'da başlayacağı bildirildi. Ayın 17'sinde karım Alice ile birlikte Lozan'a hareket ediyoruz; orada ne kadar kalacağımızı Allah bilir. Konferansın, zevkli olmakla birlikte güç ve çetin geçeceğini sanıyorum. Türkler, Sevr Antlaşmasının imzalandığı sıradaki durumlarında değiller. Bu kere sapkalarını ellerinde taşıyarak değil, fakat arkalarında müzaffer bir ordu bırakarak geliyorlar. Bu da işleri bir hayli baskınlıyor... LOZAN, 19 KASIM 1922 Akşam saat 6'da Poincaré ile birlikte özel bir trenle Paris'ten gelmekte olan Lord Curzon'u karşılamaya, oradan da doğrudan Mussolini ile bir gece görüşmesi yapmak üzere Territet'e gittim. Bütün diplomatlar, bu gece Lozan'a

gelmis olacaklar. Mussolini'nin dogruca Lozan'agelmeyip öteki diplomatlarla Territet'de görüşmek için ısrar etmesinin nedenlerinden biri olarak, kendisinin gençliğinde serserilik suçu ile Lozan'da tutuklanıp sehirden çıkarılmasını ve o kızgınlığının hâlâ sürmekte olmasını gösteriyorlar. Fakat bu söylentilere pek güvenmemek gerek. Çünkü kendisi herseye ragmen buraya gelecek(1)...20 KASIM, AÇILIS OTURUMUSalon çeşitli ulusların delegeleri, İsviçreli memurlar, Bern'deki kordiplomatik ve 250 gazeteci ile dolu. Konferans Başkanı Habb(1), Fransızca olarak verdiği güzel bir söylevle toplantıyı açtı, delegelere "İsviçre'ye hoş geldiniz" dedi; Lord Curzon kendisine cevap verdi. Baska söylev verilmeyecekti. Fakat, Curzon'dan sonra İsmet Paşa ayağa kalktı, tehdit ve çatma havası taşıyan bir konuşma yaptı. İlk oturum tamamen bir tören olduğu için, bu şekilde konuşmanın ne yeri, ne de sırasıydı; eğer mutlaka konuşacaksa, Başkanın hoş geldin deyişine ve İsviçre'nin konukseverliğine teşekkür etmekle yetinmeliydi. Konuşması kötü etki yaptı. Mussolini'nin yüzünde son derece vahşi bir ifade belirmisti; İsmet'in boğazına atılmak ister gibi bakıyordu. Başkan oturumu tatil etti. (2).21 KASIM, İLK OTURUMTörenden sonraki ilk oturum, bugün Duchy'de Sato Otelinde açıldı. Lord Curzon başkanlık ediyor ve tatlı bir dille konuşuyordu. Büyük devletler tarafından hazırlanmış olan ve kadife kelimeler, fakat ezici yöntemler içeren konferans iç tüzüğüne ilişkin maddeler üzerine İsmet Paşa'nın yaptığı itirazları reddediyordu. Yapılan konuşmaları, İsmet Paşa sekreterinin fisildamaları ile izlemekteydi. Her maddenin okunusundan sonra kesin şekilde karar vermiş bir insan havası ile öne doğru kimildiyor ve cevap vermek istediğini bildiriyordu; sonra yavaş ve kesin bir dille sekreterine Türkçe olarak yazdırıyordu. Yazdığını bitirince Fransızca olarak konferans kuruluna okuyordu. Paşa'nın durumuna karşı gerçekten yakınlık ve sempati duyuyordum. Kendisi muzaffer bir devleti temsil ediyor, fakat yenilmiş bir düşman gözüyle bakılıyor, delegasyonunun ise, konferanstaki varlığının farkına bile varılmak istenmiyor. Fakat en küçük şeylere bile itiraz etmekle hata ediyor; yalnız önemli noktaları ele alsın ve onlar üzerinde ısrarla dursa daha iyi edecek. Kısa bir süre içinde baltalayıcı bir taktik kullandığı etkisini bıraktı. Konferansa doğrudan davet edilmiş olanlardan baska hiçbir milletin alınmamasını istedi, reddedildi. Önemli komitelerden birinin başkanlığını istedi, reddedildi. Konferansta görülecek işlerin incelenmesiyle görevli üç komisyondan birinin başkanlığına bir Türk'ün getirilmesini istedi, reddedildi. Baska bütün itirazları reddedildi. Yalnız Boğazlar sorunu görüşüleceği zaman Gürcistan ve Ukrayna delegelerinin de dinlenmesi konusundaki isteği kabul edildi. Her itirazdan sonra Lord Curzon aldırıs etmeksizin öteki maddeye geçiyordu.22 KASIM, ÇARSAMBAAmerikan kurulundan Child, dün Türk delegasyonundan Celalettin Arif Bey'le bir konuşma yaparak, kendilerinin konferansta savunacakları bazı ilginç noktaları öğrenmişti. Türkler:1. Manda ve nüfuz bölgelerinden kurtulmak istiyorlar.2. Ne Millet Meclisinin hissiyatı, ne kamuoyu, Ermenilere ve öteki azınlıklara toprak verilmesini asla kabul edemez.3. Ankara hükümeti Musul petrol yataklarında Amerikan hissesinin öteki herhangi bir millete esit ya da daha çok olmasını arzular.4. Türkiye'deki Amerikan kuruluşlarını korumayı samimi olarak ister. Türk delegasyonu burada gerçekten güç durumda; bir yandan Ankara Millet Meclisi diplomatik zaferler kazanılmasını ve millî gururun tatmin edilmesini ihtirasla istiyor; fakat beri yandan buradaki muhasim taraflar onları mahvedici usullerle ezmeye çalışıyorlar. Kendilerinin barış konferansları için gözle görülür bir deneyimleri yok; fakat sahsen onlara karşı bir sempati beslemekteyim. Dost ve gözlemci olarak kendilerine, makul olmayan istekler ileri sürerek,

konferansi çıkmaza sokmalarını önlemek konusunda yardım edebiliriz. İsmet Paşa'nın acı ve zehir dolu bakışlarını gördükçe, bunların sinirlilik, endişe ve huzursuzluktan başka bir şey ifade etmediklerini anlıyorum. 22 KASIM CUMAGeneral Weygand'ın başkanlığındaki alt komisyonda hazırlanan rapor, Toprak ve Askerî Sorunlar Komisyonu'na verildi. Bu raporda: 1) Bulgaristan ile Doğu Trakya arasındaki sınır çizgisinin iki yanıyla, Baris Konferansınca Doğu ve Batı Trakya arasında çizilecek sınırın her iki yanında otuz kilometre genişliğinde bir alanın askerî olmayan bir bölge durumuna getirileceği. 2) Neuilly Antlaşmasına katılan devletler tarafından Bulgaristan'a verilmiş olan bir sözü yerine getirmek üzere, Dedeağaç'ta bir serbest liman kurulacağı, hem bu liman, hem de demiryolunun Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan ve Türkiye temsilcilerinden kurulu uluslararası bir komisyonca yönetileceği, 3) Bu uluslararası komisyonun, yine aynı ülkelerin uzmanlarından oluşmuş bir alt komisyonun da askerî olmayan bölgeyi denetleyeceği bildirilmekteydi. Öğleden sonraki oturum çok tartışmalı oldu ve bir sürü güzel noktaya, hazır cevaplı örneklerine yol açtı. İri yapılı, kabarık saçlı ve haydut kilikli bir adam olan Bulgar Başbakanı Stamboliski, kendi kurulunun üyeleri ile birlikte içeri girdi ve Başkan Curzon'un tam karşısındaki yerine oturdu. Kendisinin hemen arkasında, Bulgaristan'ın Londra Elçisinin kızı olan Matmazel Stancioff oturuyor ve yapılan konuşmaları Bulgarcadan başka dil bilmeyen Başbakanın kulagina fisildayarak çeviriyordu. Başbakanın cevaplarını da Lord Curzon'a ilettiği zaman çok iyi bir İngilizce ile, konferansın genel kuruluna seslendiği zaman da çok güzel Fransızca ile tercüme ediyordu. Fakat bu cevaplar gerçekte Başbakanın değil, kendisinin idi. Çünkü Bulgar Başbakanı birkaç cümle söylüyor, Matmazel bunları uzun söylev şekline getiriyordu. Zekâsinin inceliği ve nokteleriyle kahkahalara yol açtı. İsmet Paşa askerî olmayan bölgeler kurulmasını kabul, fakat anlaşmayı imzalayan devletlerce bu bölgenin tecavüze uğramayacağına ilişkin uluslararası bir güvence verilmesinde ısrar etti; kontrol komisyonu planını ise kabul etmedi. Lord Curzon ve Venizelos böyle bir kontrol komisyonunun çok gerekli olduğu, askerî olmayan bölgenin tarafsızlaştırılmasının ise daha sonra ele alınması gerektiği fikrini savundular. İsmet Paşa, Bulgaristan'dan Dedeağaç'a uzanan demiryolunun uluslararası bir komisyona havale edilmesine de itiraz etti. O zaman Bulgarlar kendi görüşlerini açıklayarak Dedeağaç'ın Bulgar egemenliği altında kalması ya da burada Danzig'te olduğu gibi bağımsız bir devlet meydana getirilmesini istediler. Bu istek Venizelos'un ateşli bir konuşma yapmasına ve konuşma gücünün parlaklığını ortaya koymasına yol açtı. Odadaki bütün delegeler can kulagi ile kendisini dinliyorlardı. Bu konuşmadaki basit iddia, Türkiye ile Yunanistan arasındaki savaşa katılmamış olan bir ülkeye daha çok ayrıcalıklar tanınamayacağı idi. Matmazel Stancioff, Yunanistan bir sürü limana sahip olduğu halde, zavallı Bulgaristan'ın yalnızca Karadeniz'de üç küçük limanı olduğunu söyledi, Venizelos hemen buna cevap vererek; "Allah, Yunanistan'ı tam deniz ortasına koymuş, bu benim suçum mu?" deyince, Bulgarlar dahil katılarak herkes güldü. Buna benzer bir iki nokte daha oldu ve sonunda Lord Curzon "Bu kardeşçe kucaklaşmalardan sonra oturumu kapayabiliriz" dedi, bir kere daha kahkahalar yükseldi. Gerçekten çok neseli bir toplantı. İsmet Paşa, Barreré ve daha bazı delegeler bir çeşit fisildar gibi çok yavaş sesle konuşuyorlar. Fakat bütün konuşmalar tercüme edildiği için söylenenleri anlamak mümkün. Fransızca olarak bir konuşma yapıldığında Lord Curzon tercümana isaret ediyor, o da konuşma biter bitmez tereddütsüz,

çok iyi bir şekilde İngilizceye tercüme ediyor. İngilizce konuşan tek delege, Lord Curzon, İsmet Paşa'nın kulakları isitmiyor, bunun için de yanında oturan sekreteri konuşmalar yapılırken not alıyor. Paşa da yazılırken bunları okuyor. Cevap vermek istediğinde çoğunlukla düşündüğü ya da not ettirdiği için biraz gecikme oluyor. 22 KASIM, PAZARTESİ Bugün İsmet Paşa ile görüştüm. Kendisi diplomattan çok askerce konuşan ve yine öyle düşünen bir adam. Türkiye'nin iç işlerine müdahale ettirmemek ve bağımsızlığına toz kondurmamak konusunda mümkün olduğu kadar azimkâr davranması ve sonuna kadar dayanması için Ankara'dan talimat aldığı kesinlikle, ısrarla belirtti. Bu nedenle kapitülasyonlar konusunun büyük güçlükler doğuracağını ümit ettiğini söyleyerek, vatanındaki çok kuvvetli millî duygulara bağlı olan Türk kurulunun anlayışla karşılanmasını rica etti. "Türkiye, kanunları ve hukuk sisteminde yabancıların haklarını tehlikeye düşürecek hiçbir şey yapmayacaktır" dedi, fakat biz de kendisine uygulama ve yönetimin, kanun kadar önemli bir unsur olduğunu hatırlattık. Bu konuşmamızın bir sonucu olarak İsmet Paşa, öyle ümit ediyoruz ki, Türkiye'deki dini ve kültürel kurumlarımızın korunacağına ilişkin güvence verecek. 2 ARALIK, 1922 Kapitülasyonlar sorununu görüşecek olan komisyonun ilk toplantısı bugün İtalyan delegesi Garroni'nin başkanlığında yapıldı. Garroni konuşmasını İtalyanca olarak yaptı, bu tercüme edildikten sonra Fransızca olarak konuştu. Kendisi yaşlı ve kibar bir adam, öyle sanıyorum ki Lord Curzon'un ezici yöntemlerini onun kadar başarı ile yürütemeyecek... İsmet Paşa kapitülasyonlar sorununda Türk görüşünü uzun uzun anlattı: Kapitülasyonlar kalkmalıdır, fakat Türkiye Millet Meclisi Hükûmeti onların yerine uluslararası hukuk prensiplerine göre ve karşılıklı olmak koşulu ile gereken güvenceleri verecektir. Curzon, Bareré, Hayashi ve Child birer konuşma ile görüşlerini bildirdiler. Child bu soruna elverişli bir çözüm yolu bulunmasının her iki tarafa da yarar sağlayacağını ve bu ortak çıkar ne kadar çabuk elde edilirse o kadar hayırlı olacağını söyledi. Toplantıdan sonra Curzon, Child'in konuşmasını iki yanı keskin kılıca benzetti ve gülüştük. Delegemiz Child'in yetenek ve zekâsına hayranlık duyuyorum. Çok düşünüp az konuşuyor, söyledikleri hep dikkatli bir düşüncenin ürünü oluyor. Kendisi pek haklı olarak bu konferansı bir poker oyununa benzetmekte; dış görünüş ne olursa olsun, konferansın bütün oturumlarında söylenen sözlerin, gerçek düşünceleri maskeleyen görevini gördüğünü söylüyor ve bir poker oyununda yapıldığı gibi, delegelerin gerçek düşüncelerini anlamak için yüzlerindeki ifadeleri inceliyor. Pek çok kere de o kadar doğru sonuca varıyor ki, sasmamak elde değil. Eski dünyanın diplomasisi hiçbir şekilde geçmiste kalmamış. Her gün onunla karşı karşıya geliyoruz. 4 ARALIK PAZARTESİ Lord Curzon başkanlığındaki askerlik ve toprak sorunları komisyonunun Bogazlar konusu üzerindeki görüşmelere ilişkin ilk toplantısı çok dramatik bir hava içinde geçti. Başlarında Çiçerin'in bulunduğu Rus delegasyonu ve bu arada Gürcistan, Ukrayna ve Bulgar delegeleri toplantıda hazır bulunuyorlardı. İsmet Paşa her çeşit ayrıntıdan kaçınarak politikasının çok genel bir açıklamasını yaptı: 1) Bogazlar, Türkiye için hayati bir önem taşıyor, 2) Misakı Millî hükümlerine uygun olarak İstanbul ve Marmara Denizi için Türkiye'nin güvenliğine hiç dokunmayacak bir düzen meydana getirilmelidir. 3) Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Bogazları dünya ticaret ulaşımına açmak ister. Curzon, İsmet Paşa'dan daha küçük ayrıntıya ilişkin görüşlerini de geniş olarak açıklamasını istedi, fakat o henüz bu ayrıntıya girmeye hazır olmadığını bildirdi. Bundan sonra Çiçerin Rusya, Gürcistan ve Ukrayna'nın görüşünü bildirdi: 1) Kayıtsız ve şartsiz olarak Bogazlar savaş ve barış

zamanlarında bütün ticaret gemilerine açık olmalıdır.2) Bogazlar, Türkiye'den başka bütün milletlerin savaş gemilerine, uçaklarına sürekli açık bulunmalıdır.3) Türkiye Bogazları istediği şekilde tahkim etmek, bu suları korumak için istediği şekilde donanma, uçak servisleri kurmak ve silâhlandırmak konusunda serbest bırakılmalıdır. Rumen ve Bulgar delegeleri de aynı fikri savundular.O zaman Curzon, Rus blokunun söylediklerini çok zekice ve alaylı bir şekilde özetledi. Rusların, Bogazların agzında Müttefiklerin olmayan bir silâhli kuvvet bulundurduğunu ileri sürerek, bu kuvvetin derhal oradan çekilmesini istediklerine isaret etti. Curzon bu kuvvetin oradan kaldırılması istegine kendisinin de katıldığını söyledi ve bir taraftan parmağı ile Çiçerin'i gösterip, bir yandan da kelimelerinin üzerine basarak, "Bu kuvvet iste suradadır ve durumun gereğini düşünürken bunu hiç unutmamalıdır" dedi. Sonra Rus, Bulgar ve Romen önerilerinin gerçekte birbirlerine zıt olduklarını açıklayarak Türklerden bu üç öneriden hangisine katıldıklarını bildirmeye ve bir öneri ileri sürmeye hazır olup olmadıklarını sordu. İsmet Paşa, Rus görüşünün Türk görüşüne diğerlerinden daha uygun olduğunu, fakat kendi önerisini ileri sürmeden önce öteki devletlerin de görüşlerini öğrenmek istediğini bildirdi. O zaman Curzon'un yüzünde alaycı bir ifade belirerek oldukça incitici deyimlerle: "Demek Türkiye kendisini en çok ilgilendiren bir konuda kişisel görüşünü açıklamıyor, buna karşılık Ruslar kendilerini Türklerin yerine koyuyor ve onlar adına kendi görüşlerini açıklıyorlar" diyerek durumun hayret verici olduğuna isaret etti ve "eger gözlerimi kapamış olsa idim, Çiçerin'in bir fes giyip kendisini İsmet Paşa olarak takdim ettiğine inanacaktım" dedi. Kendi görüşlerini açıklamak konusundaki ricasına Türk delegasyonunun verdiği cevabın konferansın onur ve ağırbaşlılığına uygun düşmediğini Türk kurulunun konferansla oynadığını küçük gördüğünü, bunun bütün dünya efkârında çok olumsuz bir izlenim yaratacağını ekledi. Çiçerin müdahale ederek İngiltere, Fransa ve İtalya'dan Bogazlar sorununun çözümü hakkındaki fikrini bildirmelerini istedi. Curzon cevap vererek, komisyon başkanı olarak hazır bulunan bütün delegasyonlardan, bu arada özellikle Bogazlar bölgesine komşu olan ülkeler ve Türkiye'den bu konudaki fikirlerini bildirmelerini istemiş olduğunu, yarım saatten beri de Türk delegasyonundan bir cevap almak için uğraştığını, fakat basamadığını söyledi. Su ana kadar ileri sürülen önerileri incelemek ve görüşlerini konferansa bildirmek üzere konferansı erteledi (1).Çiçerin alimsiz ve çelimsiz bir adam. İnce bir sesle burnundan konuşuyor, yırtıcı bir kus gibi bakıyor. Hain gözleri ve gaga burnu ile gerçekten Bolşevik bir yırtıcı kus. Child kendisini tüyleri dökülmüş bir horoza benzetiyor. Çeketinin yakasında iri bir bayrak rozeti var. Öteki Ruslar kötü görünümlü kişiler değiller. Gürcü olduğunu sandığım birisi, yukarı kıvrılmış uzun biyikli, yerli giysisiyle geziniyor.6 ARALIK, ÇARSAMBABogazlar rejimi komisyonunun yine çok ilginç toplantısı. Başkan Curzon oturum açılır açılmaz, Müttefiklerin plânını bildirdi:Bogazlar, İngiltere, Fransa, Japonya, İtalya, Rusya, Amerika, Bulgaristan ve Türkiye hükümetlerinin birer temsilcilerinden kurulu uluslararası bir komisyonun kontrolü altında askerî olmayan bir bölge durumuna getirilecek, Türkiye bu komisyonun başkanı olacak, Bogazlar savasta ve barışta bütün ticaret ve savaş gemilerine açık bulundurulacaktır. Sekli sonradan belirlenmek üzere İstanbul'un korunması için güvence verilecektir.Bundan sonra Child söz aldı ve Amerikan görüşünü açıklayarak dedi ki:"Karadeniz'deki geleceğin ticaretini yalnız deniz kıyısındaki ülkelere inhisar ettiren bir durumu kabul edemeyiz. Karadeniz'e bağlı ticaret işleri yeryüzündeki bütün ülkelerin çıkarlarıyla ilgilidir. Coğrafi durumuna dayanarak hiçbir milletin öteki bütün ülkeleri bu

haklardan yoksun etmek gücüne sahip kilinması asla kabul edilemez. Bu yalnız bizim millî politikamıza değil, Karadeniz çevresindeki her ülkenin çıkarlarıyla, Karadeniz özgürlüğünün tarihî gelişmesine karşı bir durum olur. Boğazların ve Karadeniz'in yalnız bu ya da su milletçe sınırsız bir şekilde kontrolü dünya politikasına karşıdır. Karadeniz özgürlüğünün bu temel kurallarını inkâr edecek bir ülke bulunmasını aklım almıyor. Türkiye'nin de bunları inkâr edeceğini aklım almıyor. Bu kurallar bu konferansta güvence altına alınmalıdır. Başka hiçbir çözüm şeklini hükümetim kabul edemez." İsmet Paşa ve Curzon'la görüşmeler sunu ortaya çıkardı ki, Türklerin Boğazları bütün savaş gemilerine kapamak, tahkim etmek konusundaki Rus önerisinde ısrar etmeleri tehlikesi vardır. Bu, süphesiz serbest ticarete ilişkin bütün güvenceleri ortadan kaldırmasına ve Rusların er geç Boğazların kontrolünü Türklerin elinden almalarına fırsat verecektir. Child, İsmet Paşa'ya şöyle dedi: "Çanakkale'de bir kale kuruyorsunuz, bunu elinizde tutabildiğiniz sürece söylenecek hiçbir söz yok, ama başka birisi bunu elinizden alırsa basiniza neler gelecek? Burada hiç kaleye sahip olmasanız da, onun yerine uluslararası bir anlaşmayı kabul etseniz daha hayırlı olmaz mı?" Türklerin bu konuda kesin bir karar vermeden ve hem bizim, hem de müttefiklerin isteklerini körü körüne reddetmeden önce samimi kanılarımızı öğrenmeleri iyi oldu. Öyle sanıyoruz ki Türk delegasyonu, Ruslarla işbirliği yapmakta çok ileri gittiklerini anlamış ve bir Rus tehdidi olasılığından daha çok korkmaya başlamışlardır. İsmet Paşa, Müttefiklerin plânları iyice inceleninceye kadar bu konuda kesin bir karar vermekten vazgeçti. Çiçerin, İngiltere aleyhine uzun uzun konuştu. Curzon'un Boğazlardaki Türk egemenliğinden ötürü Rusya'nın geçmekte birçok sıkıntıda kalmasına işaret ederek, Türklerin bu şekilde hareket etmekle pek iyi ettiğini, fakat 1919'dan beri İngiltere'nin İstanbul'a sokulmasından Rusya'nın daha çok sıkıldığını söyledi. Basta Curzon olmak üzere herkes gülüştü. Çiçerin, Sovyet Rusya ile Çar Rusyasının politikalarının farklı olduğunu söyleyerek, Müttefiklerle silâhsızlanma konusunda her çeşit görüşmeye hazır olduklarını bildirdi. Curzon oturumu kaparken, Rusların "masumane niyetlerini" öğrenmiş olmaktan pek memnun olduğunu ve eğer bu niyetlerinde samimi iseler Boğazlar konusundaki eski önerilerini bırakacaklarını ümit ettiğini söyledi. 7 ARALIK, PERSEMBE Curzon, Barreré ve İsmet Paşa Boğazlar sorunu hakkındaki Amerikan görüşünün dayandığı prensibi bildirmemizden ötürü ayrı ayrı tesekkür ettiler. Su anda öyle görünüyor ki Boğazlar ve Karadeniz'in bütün savaş gemilerine kapalı tutulmasını isteyen Ruslar, uzlastırıcı bir çözüm yolu bulmaya yönelmiş olan Türkler üzerindeki etkilerini yitirmişlerdir. Türk uzmanları genel kuralları inceleyecekler. Şimdiki genel eğilim, Boğazlar ve Marmara çevresindeki bütün adalarda, Karadeniz ve bütün geçitlerde her türlü tahkimat ve silâhlanmanın en yüksek derecede sınırlanması merkezindedir. Bunun sağlanması, Yakın Doğu'da istikrarlı bir barışın kurulması için büyük bir kazanç olacak. Öğleden sonra yaptığımız bir görüşmede Danimarka delegesi Udenburg bana bütün tarafsız ülkelerin bu sabah alt komisyonda kapitülasyonlar konusundaki görüşlerini bildirdiklerini, İspanya dışında hepsinin az çok uygun fikirler ileri sürdüklerini bildirdi. Yalnız İspanya delegesi, Majeste Kralın herhangi şekilde olursa olsun kapitülasyonların kalktığını duymak istemediğini söylemiş. Fakat ötekiler İspanya'nın bu konuda anlayışsız olduğunu, bu şekilde davranışının Türkleri kızdırmak ve büsbütün uzlaşmaz duruma getirmekten başka bir işe yaramayacağı fikrinde idirler. Herkes kapitülasyonların kalkması gerektiğini biliyor. Onlar kalkmalı, yalnız yerine inandırıcı güvenceler elde etmeye çalışılmalı. Ana fikir bu... 8 ARALIK, CUMABoğazlar

sorunu hakkındaki bir tartismadan sonra Curzon, Türkiye'deki Müttefik mezarliklerinin sahipliğinin Müttefiklere verilmesini, bunun kuvvetli bir millî duygu meselesi olduğunu belirterek istekte bulundu. İsmet Paşa, bir milletin kendi sınırları içindeki bir toprak parçasını bu şekilde baskalarına verdiğine dair tarihte bir örnek olup olmadığını sordu. Curzon derhal cevap vererek Napolyon'un St. Helena Adası'nda yaşadığı ev ve gömüldüğü yerin İngiltere tarafından Fransa'ya verilmiş bulunduğunu ve orada sürekli Fransız bayrağının dalgalandığını söyledi. Curzon konferans masasında hiç sasırmıyor ve söz altında kalmıyor. Yanımda oturan Venizelos'un da Yunan mezarliklarından söz etmek için yerinde kipirdadığını gördüm; ama galiba ağzını hiç açmamasının daha hayırlı olduğunu düşünerek bundan vazgeçti. Fakat Çiçerin Romanya'nın dikkatli olmasını ve Yunanlıların durumuna düşmekten çekinmelerini salık verince, bir olay çıkarmaktan da kendini alamadı. Derhal karşılık veren Venizelos, uluslararası konferanslarda bu şekildeki yakışsız imaların yersizliğine işaret ederek Çiçerin'den sözlerini düzeltmesini istedi. Çiçerin kâğıtlarını karıstırdı, danismanlarına danıştı, bir hayli bocalayarak yalnız genel ifadelerle enternasyonal bir duruma değindiği cevabını verdi. Venizelos omuzlarını silkerek konferansı isgal etmemek için bu konu üzerindeki sözünü bitirdiğini ve üzerinde durmayacağını söyledi. Kendisine ister sempati duyalım, ister duymayalım, Venizelos konustugunda hepimiz dinliyoruz. Üzerine sürekli dikkati çeken bir adam; Barreré, Hayashi ve İsmet Paşa'nın tutuk ve renksiz konuşmalarından sonra onun serbest, kendinden emin ve aydınlık konuşmasını dinlemek zevkli oluyor. Venizelos daima aydınlık ve çok etkili; Curzon da aynı derecede çok açık, düşüncelerini en uygun kelimelerle ve en iyi şekilde ifade etmekte hiç güçlük çekmiyor. Kesin açık ve mükemmel cümlelerle konuşuyor. Barrere fisildiıyor, İtalyan Garroni dinlenmeye değer hiçbir şey konuşmuyor, hep baskalarının dümen suyundan yürüyor. Paşa kötü bir Fransızca ile duraklaya duraklaya konuşuyor, sık sık durarak, söyleyeceği kelimeleri arıyor veya notlarına bakıyor. Japon delegesi Hayashi ise kötü bir İngilizce ile konuşuyor, her keresinde üç dört kelime söylüyor, sonra öteki kelimeleri buluncaya kadar düşüncelerini elleriyle anlatmaya çalışıyor, kendisini bir hayli zora sokuyor. Çiçerin cam üzerine bir çivi sürüldüğü zaman çıkan sesle konuşuyor.

10-21 ARALIK 1922Baris konferanslarının her gün kaydettiği ilerlemeleri adım adım izlemek kolay değil. Lozan'daki komisyonlar ve alt komisyonlar önlerindeki çeşitli sorunları tartismaya devam ediyorlar, her oturum sonunda da çözülecek bir sürü sorun kalıyor...Kesin olarak ortaya çıkan bir şey varsa o da şu ki, simdiden sonra konferansın en önemli çalışması konferans masasında değil, fakat çeşitli ulusların delegelerinin kendi özel odalarında cereyan edecek. Noel tatili yapılmayacak, oysa ne Türkler ne de Müttefikler çalışmaların kesintiye uğramasını istemiyorlar! Âdet yerini bulsun diye konferans salonundaki oturumlar devam edecek, ama pazarlık ve alısverisler iki otelin odalarında yapılacak. Konferans oturumlarındaki görüşmeleri bu hatıra defterine artık geçirmeyeceğim, çünkü bu birtakım öneri ve karşı önerileri sıralamaktan başka bir işe yaramayacak. Asil ilginç olan notları, çeşitli delegelerle yaptığımız özel görüşmelerden çıkarmak mümkün.Boğazlar sorununda bir anlaşmaya varmak için 19 Aralık toplantısında Müttefikler, Türkler ve Ruslarca ileri sürülen öneriler ve karşı önerilerden sonra Curzon emredici bir davranışla, ultimatoya deyimini kullanmadı, ama gerçekte bir ultimatoya verdi. Müttefiklerin son sözü söylemiş, Türklerle son tavizi vermiş olduklarını, bundan daha ileri gidemeyeceklerini, fakat eğer arzu ederlerse Türklerle ertesi günü bir daha cevap verme sansi bırakacaklarını söyledi. Daha

sonra Curzon bize büyük bir sans oyunu oynadıklarını bildirdi ve objektif bir gözle kendi kendisinin eğlenceli bir tasvirini yaptı: Türklere karşı, sanki onlar barış şartlarını dinlemek için galiplerin huzuruna sürüklenmiş mağlup düşmanlar gibi alaycı bir tonla konuştuğunu söyledi. Curzon'un dediği gibi İsmet cüretli ve sert bir cevap verebilir ve Müttefikleri bir delik içine sokabilir. O gün öğleden sonra ve ertesi gün otel koridorları vizildadi durdu. Romen delegesi "kiyamet bugün kopacak, ama sonucu iyi mi, kötü mü olur bilmiyorum" dedi. Kimse neler olup biteceğini kestiremiyordu. Nihayet 20 Aralık saat 11.06'da Lord Curzon'un "söz Türk delegasyonununundur" sözü ile bu nazik toplantı açıldı. İsmet Paşa kalkarak Curzon'un bir gün önceki sözlerini cevapladı. Birçok önemli noktalar üzerinde hâlâ ısrar etmekle beraber, ilimli ve uzlastırıcı bir tonla konuşuyordu. Curzon, İsmet'e cevap vererek meselenin konferans odası dışında her iki tarafın yararına daha uygun bir şekilde çözümleneceğine inandığını söyledi. Rusların hiç ses çıkarmaması hayret uyandırdı. Çiçerin'in yüzünde alaylı bir tebessüm belirdi. Türklerin müttefikliğini kaybetmiş ve Lozan'daki çalışmalarının tam bir başarısızlığa uğradığını anlamıştı herhalde. Japonya delegesi Hayashi görülmemiş derecede patavatsız bir konuşma yaparak, "dünkü ultimatomu duyunca görüşmelerin akamete uğrayacağını sanmış ve korkmuşum, fakat bunun önüne geçilmiş olduğunu görmekten memnun oldum" dedi. Aksam bizimle birlikte yemek yiyen İngiliz delegesi Sir William Tyrell bana, Hayashi'nin herkesin ağzına almaktan korktuğu ultimatoma deyimini kullandığını duyunca basından aşağı buz gibi bir suyun döküldüğünü hissetmiş olduğunu söyledi. Bu dramatik toplantının bir anında İsmet'in yerinde olmayı çok isterdim, çünkü o zaman mükemmel bir sayı kaydedecekti. İstanbul'daki yabancı gemilerden söz ediliyor, İsmet bu gemilerin kaldırılmasını istiyordu (1). Curzon bu gemilerin tipki taksit ve arabalar gibi bir yerden başka bir yere rahatça gitmeye olanak veren araçlar olduğunu İstanbul'un da Paris ve Berlin'den farklı olarak bir liman olmasından ötürü bu gemileri korumanın gerekli ve doğal olduğunu söyledi. İşte bu anda Paşa ayağa kalkıp "su halde ekselansinizin de bir liman olan Londra'da bir Türk gemisi bulundurmalarına hiçbir itiraz olmayacağını ümit ederim" deseydi Curzon'a dehşetli bir yumruk olurdu. Ama kendisinin kulakları isitmiyor, onun için de söylenenleri sekreterinin notlarından izlemek zorunda kalarak hazır cevaplık yapmaya olanak bulamıyor. Oysa Curzon bunun ustası... Biz konferans odası dışındaki çalışmalarımızla daha yararlı olabiliriz, bunu da her gün yapıyoruz. Ama Türklerin bize karşı gösterdikleri iyi niyeti de yitirmemeliyiz. Çünkü biz de onlarla ayrı bir anlaşma yapacağız. Konferansın başarıyla bitmesini çabuklaştırmayı ne kadar istersek isteyelim, Türklerle aramızı bozmamaya çok dikkat etmeliyiz. Amacımız Türkiye'ye her sorunda yumusaklık ve uzlaşmayı salık vermek, fakat aynı zamanda onlara kendi çıkarlarıyla Müttefiklerin çıkarlarının aynı olduğunu anlatmaktır... İsmet Paşa'nın son önerisi sudur: Bogazlar için uluslararası bir komisyon kurulsun, fakat bu komisyon yalnız Bogazlardan geçecek savaş gemisinin sayısını kontrol etmek yetkisinde olsun. Bu önerinin pek muhtemel olarak kabul edileceğini umuyorum. İşler ilerledikçe bu davaya bizim de karışmamızdan ötürü üzüntülü değilim... Eğer gazeteciler konferansın bazı oturumlarında bulunsalar, bir sürü heyecan verici haberler toplayabilecekler. 21 Aralıkta azınlıklar sorununu inceleyen alt komisyonun toplantısında Venizelos sakin bir havayla konuşmasına başlayıp, sonra ansızın fırtınalı bir şekilde Türklere hücumla geçti. Önceden Türklerin yüzbinlerce Yunanlığı yurtdışına attıkları halde, şimdi kendi istekleriyle Yunanistan'a dönmek isteyen birkaç Yunanlıyı salıvermediklerinden sükûnet etti.

O kadar siddetli ve tecavüzkâr konusuyordu ki, Başkan Montagna kendisini sükûnete davet etti. Gittikçe daha çok kızisan Venizelos kollarini basinin üstünde saga sola sallayarak: "Sakinim, sakinim" diye bagirdi. Ben tam onun yani basında oturduğum için, kol hareketleri bir hayli rahatimi kaçıriyordu. Bunun üzerine Türk delegesi Riza Nur Bey söze karisti ve masanın üzerinde Venizelos'a dogru bagirmaya basladi. Solo bir düet haline gelmisti. Montagna sükûneti saglamak için iki elinin parmaklariyla masaya vuruyordu. Fakat konusmacilari yatistirmanın olanaksiz oldugunu anlayınca oturumu erteledi. Fakat bu adeta çilgina dönmüs olan Venizelos üzerinde bir etki yapmadi. Venizelos alt komite toplantilarinda çogunlukla zaptedilmez duruma geliyor ve iki taraf için de uygun sekilde çözülmüs, geçilmiş olan bazi maddeleri ve gereksiz sorunlari tekrar tartisma konusu yaparak konu disina çikiyor. Montagna çok iyi bir baskan, her davayi iki taraf için de son derece uygun sekilde ustalikle ortaya koyuyor, bir sorunda orta yolu tutarak çogunlukla iki tarafi birlestiriyor. Fransiz delegesi Laroche da iyi, fakat Ingiliz delegeleri Rumbold ve Ryan çok zayif ve güçsüz.21 ARALIK, PERSEMBEİtalyan delegasyonunun bu aksam verdigi ziyafette ikinci Türk delegesi Riza Nur Bey'le tatli bir görüşme yaptik. Bu görüşme, Musul'da verilecek imtiyazlara Amerika'nin katilmasini tercih ettiklerini, fakat çok geç kalacagimizdan korktuklari konusundaki inancimizi güçlendirdi. Riza Bey bizimle bir an önce anlasma yapmanın, hatta Müttelikleriyle yapacaklari anlasmadan daha önce bunu sonuçlandırmanın Amerika yönünden daha hayirli olacagini ifade etti. Kendisine simdiki halde niyetimizin bu olmadigini söyleyince, o da "niyetiniz ne olursa olsun içeri girmek istediginiz her anda açık kapi bulacaksınız, fakat unutmayin ki açık kapi politikasi demek, ilk giren arslan payini alır demektir" cevabini verdi. Hem o, hem de Ismet Pasa bize, Musul petrollerinin Amerikalilar tarafından isletilmesini tercih edeceklerini, çünkü bizim çevrilecek hiçbir politik dolabimiz olmadigini bildiklerini söylediler. Fakat iyi bir aksam yemegi sirasinda Türklerin söyledikleri hiçbir söze fazla önem vermemek gerek. Nitekim baska bir yerden duyduğuma göre Ismet, yine iyi bir sampanyanın keyiflendirici etkisi altında Curzon'a Ingilizlerin Musul'u elde tutmalarinda hiçbir sakınca görmediklerini üç kere söylemiş. Konferansta atasözü haline gelen bir kani da su ki, Türkler bu gibi ziyafetlerin ertesinde eskisinden daha inatçı oluyor ve her seye düpedüz hayir diyorlar. HAVA BULUTLANIYOR22 Aralik Cuma günü birçok delege Noel tatilini baska yerde geçirmek üzere Lozan'dan ayrildilar. Birkaç günlük kisa tatil devresi sirasinda konferansin havasi iyiden iyiye degismis. Biz biraktigimizda genel bir iyimserlik havasi vardi. 26 Aralikta döndüğümüz zaman bulutlar toplanmisti ve herkes kapitülasyonlar sorununda bir çikmaza girilmek üzere bulundugundan söz ediyordu. Curzon, Child'e yalnız bu kadarini söylemisti.27 Aralikta konferansi toplayan ülkelerin delegeleri Curzon'un odasinda bir toplantı yaptilar. Child'i de çağirmislar ve bu toplantida, ertesi gün yapılacak kapitülasyonlar komisyonunun oturumunda Türklere karsi bilesik bir cephe kurulmasına karar verilmiş. Açıkça anliyorduk ki, Curzon, Musul konusunda Türklerin çok inatçı olduklarini görmekte ve konferansin yalnız Ingiltere'yi ilgilendiren bu sorundan ötürü değil de, hem kendisinin, hem de bütün dünyanın ilgili bulundugu kapitülasyonlar sorunundan ötürü çikmaza girmesini tercih etmekteydi.28 Aralik toplantisi Sir Horace Rumbold'un baskanligi altında bulunan ve tam bir çikmaza girmis olan adli kapitülasyonlar sorununun komisyon raporunu dinlemek amacıyla yapılmaktaydi. Curzon görüşmelere baslayabilmek için Garroni'nin açis konusmasını yapmasını önerdi. Fakat Child karsi koyarak bu toplantıya özellikle Rumbold

komitesinin raporunu dinlemek amacıyla çağrılmış bulduğumuzu, her seyden önce Rumbold'un raporunu okumasının daha uygun olacağını söyledi. Bunun üzerine Montagna Child'e neden böyle bir öneri yaptığını sordu. Child su cevabi verdi: "Eger bir çıkmaza girilirse bu toplantıya Garroni'nin mi, yoksa Rumbold'un mu damgasını vurulmasını isterdiniz?" Montagna Child'in elini tutarak "Hay Allah iyiliğini versin" dedi. Toplantıda İsmet önceden de sanıldığı gibi uzlaşmaya hiç yanaşmayan bir tutum takindi. Curzon, Barreé, Garroni, Hayashi ve Bombard kapitülasyonların kaldırılması yolunda şimdiye dek Mütteliklerce verilen ödünlere karşı Pasa'nın böyle bir tavir takinmasını siddetli deyimlerle protesto ettiler. Curzon'un konuşması alisilmiş tonunu korumakla birlikte çok zayıftı. Türklerin mahkemelerine yabancı yargıçlar kabul ederlerse millî egemenliklerinin baltalanmış olacağı yolundaki şikâyetlere karşı Curzon, "millî egemenlik" deyiminin Türklerin kafasında değışmez fikir durumuna gelmiş olduğunu, ne zaman bir imtiyaz söz konusu olsa hemen millî egemenliklerinin tehlikeye düştüğü sanısına kapıldıklarını, fakat bu garip fikrin hiç kimsenin zihninde var olmadığını söyledi. Curzon alay etmek istiyordu, ama bu kere pek beceremiyordu. Toplantı salonunda Türkler ileri sürülmüş olan fikirleri gözden geçirmek ve gerekli cevabi hazırlamak için süre verilmesini istediler. CURZON'UN BIKKINLIĞI 28 ARALIK, PERSEMBE Bugün kapitülasyonlar sorunundaki o gergin toplantıdan sonra akşam yemegini Curzon'un odasında yedik. Son günlerin ezici etkilerini üzerinden attığı belliydi, nesesini yerinde ve son derece konuksever. Fakat konferansın sonu hakkında kötümser olduğunu saklamıyor. İsmet Pasa ile yaptığı görüşmeleri anlattı. Belli ki ona toy bir okul çocuğu gibi muamele etmekten hoşlanıyor. Bir keresinde ona söyle demiş: "İsmet, sen bana tipki laternayı hatırlatıyorsun. Bizi biktirip usandırana kadar hep aynı havayı çalılıyorsun: Millî egemenlik, millî egemenlik, millî egemenlik. Bu sözü duymaktan hepimize gına geldi." Curzon'un zekâ derecesinden şüphe etmeye başladım. Benim inancıma göre gerçekten zeki bir adam konferansın basından beri onun yaptığı gibi hep yıldırma taktiğini kullanmazdı. Türklerin tabiatını bilmiyorum, ama öyle sanıyorum ki gerçekten zeki ve durumun gereklerine uygun olmasını bilen bir adam daha az kirici, daha çok saygılı yöntemler kullanarak anlaşma çareleri arardı. Belki de yanılıyorum. Curzon'un Türkleri benden daha iyi anlamış olması da mümkündür. Ama ne olursa olsun, hangi yöntemleri kullanırsa kullansın, Curzon'un pek az bir şey basardığı gerçek gibi... Galiba Türklere bir anlaşma taslağı verecekler ve bunu ya kabul, ya da reddetmelerini isteyecekler. Curzon böbürlenmekten hoşlanan bir adam. Fakat belki de yası ilerlemiş olduğundandır. Bütün hayatı boyunca duyduğu "dünyanın en önemli adamı" sözü artık ona pek uymuyor. Curzon bize Musul sorunu hakkında İsmet'le yaptığı yazışmayı gösterdi: iki taraf da birbirlerine pek çok notalar göndermiş, fakat hiçbirini bir adım ileri gidememiş. Konferansın sonu hakkında Curzon kötümser, Montagna ise açıkça iyimser. Belki bu da bir politikadır, kimbilir? Ben şahsen artık iki tarafın da savaşı sürdürmek istemediği prensibi üzerinde bir anlaşmaya varabileceğine inanıyorum, arzusunun elinden ise hiçbir şey kurtulmaz... KONFERANS ÇIKMAZA GİRİYOR OCAK-SUBAT 1923 Yılı bası tatili bittikten sonra 3 Ocakta konferans tekrar çalışmaya başladı. Ortalık söylentilerle dolu... Bu söylentilerden biri: Yunanlılar, eger konferans bir çıkmaza girip de dağılırsa, Türklerin askerlerini güneye çekmek zorunda kalacaklarına, böylece Trakya boşalmış olduğu için Yunanlıların da bu bölgeye rahatça girebilmek olanagina sahip olacağına inanıyorlar, bu nedenle de konferansı basarisizliga

ugratmak ve bir çıkmaza sürüklemek için ellerinden geleni yapıyorlar. İkinci bir söylenti Türkler öteki bütün ülkelerin delegelerine sunmak için ayrı ayrı anlaşma projeleri hazırlıyorlar ve böylece Müttefikleri birbirlerinden ayırarak her biriyle ayrı ayrı anlaşma imzalamaya çalışıyorlar. Fakat koridorları dolduran bu söylentilere insan pek az inanıyor. Paris'ten yeni dönmüş bulunan ve çok bitkin görünen Curzon, akşam yemegini bizim odamızda ben ve karimla yedi. Paris'te pek kötü günler geçirdiğini Fransız devlet adamlarından birini bırakıp öbürü ile görüşmeler yaptığını, son iki gününü de trende geçirdiğini söyledi. Gezerken hiç uyumazmış. Kendisinin bu kadar sınırı bozuk ve bitkin olduğunu hiç görmemişim. Fakat iyi bir akşam yemeginden sonra nesesini yerine geldi, ona biraz piyano çaldım ve gece geç vakte kadar tatlı tatlı sohbet ettik. 11 Ocakta yas günü imis; bu yıldönümünü, Türklere bir anlaşma projesi vererek kutlayacakmış. 20 Ocaga kadar hepimizin Lozan'dan ayrılabilceğimizi söyledi. Bu elbette bir iyimserlik belirtisi... Bununla birlikte biz de gazetelerin yaydığı ve özellikle İngiliz, Türk ve Yunan delegasyonlarından sızdığı anlaşılan kötümser tahminlere katılıyoruz. Şimdi konferansın propaganda bölümündeyiz, miriltılara kulak asmamak gerek. Belki Yunanlılar dışında, herkes bir an önce barışa kavusmak istiyor. Görünüşe göre bunun baslıca engeli kapitülasyonlar, mali sorunlar ve Musul olacak. Sonuncu sorun da, Türkler Musulu almak istiyor, fakat İngilizler oradan toprak vermeyi kesinlikle reddediyorlar. Bu reddedise sebep olarak, oradaki manda yönetimine ve Araplara karşı İngilizlerin şeref sözüne dayanan sorumluluklarla ilgili bulunmalarını ileri sürüyorlar. Kaldı ki nedenlerden biri, İngilizlerin petrol yataklarına, sahip olmaları daha önemlisi ise Musul'un İran, İslam Birliği ve Doğu ülkeleri arasında askerî bakımdan kilit noktası olmasıdır. Curzon'un Musul sorununda ödünler vererek mi, bütün ödünleri reddederek mi, sorunun çözümünü sonraya bırakarak mi, bir anlaşmaya varmak istediğini henüz kestiremiyoruz. Ancak şüphe etmiyoruz ki konferansın kesintiye uğramasından ve bunun sonucu Türklerin güneyde askerî hazırlıklara başlayarak Yunanlılara Trakya'ya ele geçirme fırsatı vermesinden Venizelos hiç üzüntü duymuyor. İki haftadan beri Yunanlılar pek can sıkıldılar; Barreré Yunanlılara pekâlâ etki edebilecek olan İngilizlerin hiç ses çıkarmamalarının Fransızları sınırlandırmakta olduğunu söyledi. Kendi dediğine göre Barreré bir Fransız temsilcisi olarak kaldıkça Müttefikleri en geniş ölçüde destekleyecekmiş; Türklere eğer Türkiye Müttefiklere karşı sataşma davranışlarına girecek olursa Fransa'nın savaşa girmekten kaçınacağını sanmakta iseler yanıldıklarını söylemiş. Fakat kendi hükümetinden Müttefikleri desteklemek konusunda ne dereceye kadar yetki aldığı şüpheli. Ankara'dan pek ürkütücü raporlar geliyor, fakat biz buradaki Türk delegelerinden pek dengeli olmayanlarının heyecanlı atıp tutmaları gibi, onların da aslında birer gösteriş ve oyun olduğu kanısındayız. İngilizlerin ve Türklerin birbirlerine pek kötü ultimatolar göndermekte yarışa girmekle pek tehlikeli oyun oynadıklarına, fakat talihin yardımı ile bu patirtili numaraların sonuca etkisi olmayacağına inanmaktayız. Azinliklar komitesinin 6 Ocak oturumunda bir skandal oldu. İtalyan delegesi Montagna ve İngiliz delegesi Rumbold ulusal bir Ermenistan devleti kurulması lehinde konuştular, Fransız delegesi Victor Lacroix'ya söz verildiği sırada Rıza Nur söze karıştı ve ısrarla söz istedi. Müttefiklerin bu azinlikları Türkler aleyhine boyuna kışkırtmış oldukları için de burada böyle konuşmak zorunda kaldıklarını, bu insanların şimdiki durumundan tamamen Müttefiklerin sorumlu olduğunu ve Türk delegasyonunun bu durumda çok söz dinlemek istemediğini ve toplantıyı terkedeceklerini söyledi. Montagna, Rıza Nur salonda kalmaya ikna edebilmek için

elinden gelen bütün çabayı harcadı, bu davranışının parlamenter usullere çok aykırı duseceğini, eğer kararında direnirse konferanstan ihraç edileceğini söyledi. Fakat bunlar Nur'a hiç etki etmedi ve orada bulunanların salondan çıkış usullerine karşı dakikalarca resmi protestolar ileri sürüldü. Bundan sonra Lacroix, orada hazır bulunmayan Türklere Ermeni sorununda uzlastırıcı olmalarını rica ederek konuşmasını okudu. Resmi bir protesto ve açıklama ricası İsmet Paşa'ya da yöneltilerek, kendisinden Rıza Nur'un davranışını destekleyip desteklemediği soruldu. O buna kaçamaklı bir cevap verdi ve mesele kapatıldı, fakat pek kötü bir izlenim meydana geldi. Bütün Türk delegasyonu şu kanıda ki, Türkiye'deki Ermenilerin buldukları yerlerde kalmaları daha yararlıdır ve yabancı entrikalarına âlet olmazlarsa güvenlik ve huzur içinde yasarlar. Öteki yerlerdeki Ermenileri Anadolu'ya dönmeye kiskirtacak her plâni, hiçbir toprak kaybı ve ulusal egemenliğin sarsılması söz konusu olmasa bile, derhal reddedeceklerine eminiz. Türkler en ısrarlı inatçılığı bu sorunda gösteriyor. 9 OCAK, SALI Düğün gece Nicholson, Rıza Nur'a gitmiş ve azınlıklar sorunu üzerinde uzun boylu konuşmuştur. Söylediğine göre Nur'u tamamen kazanmış ve fikirlerini benimsetmiş. Bu sabah toplantıdan yarım saat önce İsmet Paşa Curzon'la görüşmeye geldi. Yuvarlak bir masa çevresinde konuştular, İsmet bir santim bile ileri gitmeyi reddetti, hele Rum Patrikliğinin hangi şartlar altında olursa olsun alıkonulmasının sözünün bile edilmemesini istedi. Yarım saatin sonunda Curzon daha çok vakit kaybetmenin gereksiz olduğunu bir çıkmaza saplanıp kaldıklarını, hiçbir sonuca varamayacaklarını söyledi. Toplantıya İsmet'le birlikte ve başka şeyler konuşarak gittiler. Tam kapiya geldiklerinde İsmet tamamen tepeden inme bir şekilde; "Pekâlâ, isteklerinizi kabul edeceğim" dedi. Bence bu çok anlamlı bir olay. Anlaşıyor ki, Türkler ne elde edebilirsek o kârdır diyerek en son dakikaya kadar her sorunda blöf yapacaklar. Bu da onların anlaşmayı imzalamadan Lozan'dan ayrılmayacaklarına inanmamıza hak veriyor. Başlangıçta da isaret ettiğim gibi, bu konferans bir poker oyunu gibi geçecek. Gerçekten de öyle oluyor. 14 OCAK, PAZAR İsmet Paşa'dan randevu alarak saat 22'de kendisini ziyarete gittim, yarım saat yanında kaldım. Konuşmamız derhal gösterdi ki, kendisi şimdiye dek gördüğümünden çok inatçı ve uzlastıcı olmaktan pek uzak ruh hali içersindedir. En önemli sorunları teker teker önüme serdi: Bogazlar - bir iki nokta dışında, çözüldü; kapitülasyonlar - çözümlenmedi; azınlıklar - çözümlendi; mali sorunlar, Musul - çözümlenmedi; ve açıkça anlattı ki Türklerin görüşleri kabul edilmedikçe bu sorunlarda anlaşmak olanaksızdır. Konuşmamızın az sonraki bölümünde sanki tesadüfen yeri gelmiş gibi yaparak kendisine: "Siz delegemiz Child'e, Rıza Nur da bana, Türkiye'nin Amerika ile bir dostluk ve ticaret antlaşması yapmak istediğinden söz etmistingiz" dedim. Paşa, bu isteginin degismemis olduğunu söyledi. Bu sorunu ne zaman görüşebileceğimizi sordum. Hemen "yarın!" cevabını verdi. Ben de Türklerle Müttefikler arasında bir antlaşma imzalanacağı açıkça belli olmadan bu konuda görüşmelere başlamamızı doğru bulmadığımızı isaret ettim. Normal diplomatik ilişkilere yeniden ve bir an önce baslamanın, bütün ilgili ülkelerin yararına olduğunu söyledi. Genel nitelikteki konuşmamızın sunuları ortaya çıkardı ve açıkça gösterdi ki: (1) Paşa bizimle görüşmelere başlamaya isteklidir. (2) Müttefiklere ödün vermek konusunda bir adım bile ileri gitmeyecektir - hiç değilse son ana kadar. Son anda ve kartlarını açtıkları zaman simdiki davranışlarının ne dereceye kadar blöf olduğunu öğrenebileceğiz. Bu gece İsmet'i çok ciddi ve eskisine oranla daha katılaşmış gördüm; yüzünde samimi tebessümlerden eser bile yoktu. Bütün düşünce ve kararlarını çok kesin ve

soguk bir sekilde kestirip atiyordu. Belli ki bugün tersligi üstünde, bu belki dün geceyi neseli geçirmis olmasindan. Belki de Hasan Beyin Ankara'dan getirmis olduğu talimatın kendisini kuvvetle destekleyici nitelikte olmasindan ileri geliyordu. 15 OCAK, PAZARTESİ Konferansın görünüsü herkesin canını sikiyor, bütün delegelerde bir kötümserlik, ruh perisanlığı var. Barreré bile bütün çareleri tüketmiş görünüyor ve hiç değilse konferansın bir başka süreye ertelenmesini savunuyor. Simdiye kadar herkesten daha iyimser olan, sürekli sabir tavsiye eden ve sonunda her şeyin yoluna gireceğini söyleyen Montagna otelin önünde Child'la karşılaşmış. Child kendisine: "Montagna, eğer işler hep öyle gider ve konferans bir sonuca ulaşmazsa Mussolini sana pek öfkelenmeyecek mi? Bu senin mesleki durumunu sarsmayacak mı?" diye sormuş. Montagna'nın gözleri faltası gibi açılmış ve bir anda doğruca Curzon'un odasına dalmış. Daha sonra Curzon, Child'i gördü ve "Bu Montagna'ya da ne olmuş Allahaskına? Simdike dek içimizde en sakin ve iyimser olan oydu; bu sabah bütün tüyleri kirpi gibi dikilmiş bir durumda odama hücum etti ve "su işleri derhal bitir, gereksiz tartışmaları bırak ve Türklerin kafasına bir antlaşma projesi fırlat" diye bağırıldı. "Kendisine ne oldu, anlamıyorum" diye sordu. Curzon, Child'i çağırarak demiş ki: "Siz bir süre önce bize, eğer bir çıkmaza saplanıp kalırsak yardım edeceğinizi söylediniz. Simdi yardımınızı istiyorum. İtalyanlarda yürek yok. Fransızlar hiçbir şey yapmıyor. Siz ne salık verirsiniz?" Child, İsmet Paşa'dan aşağı inmesini rica edeceğini ve üçünün birlikte konuşmasını teklif etmiş. Curzon, ikinci İngiliz delegesi olan Rumbold'un da bulunmasını istemiş. Child, Rumbold'dan söz edilmesini bile istemediğini söylemiş. Curzon kendisine böyle emir verilmesine içlerim; o isteklerinin tartışılmasına alışmamış bir adam. Fakat Child bu toplantının ya kendi önerdiği şekilde yapılmasını ya da hiç yapılmamasını söylemiş, bunun üzerine Curzon yüzünü kötü şekilde buruşturarak razı olmuş. İstanbul'da Türk aleyhtarlığı ile iyiden iyiye ün yapmış olan Rumbold'un böyle bir toplantıda isin olmaması gerekir elbette... Child öğleden sonra İsmet'e giderek, özellikle kapitülasyonlar sorununda bir anlaşmaya varmanın mümkün olup olmadığını anlamak üzere aksam kendi odasında Curzon'la bir görüşme yapmaya gelmesini teklif etmiş. İsmet "beni Müttefiklerin yine eski müttefikleriyle mi karşılastıracaksınız?" diye sormuş. Child, kendisine hiçbir öneriyi desteklemeyeceğini, yalnız İsmet Paşa'ya bir öneri ileri sürmesi için fırsat hazırlamış olduğu cevabını vermiş. İsmet razı olarak geldi. Child, İsmet ve Curzon bütün gece konuştular ve hiçbir sonuca varamadılar. Child, İsmet'in de, Curzon'un da aynı derecede hem aslan terbiyecisi, hem hanimeli yetistircisinin özelliklerine sahip olduklarını söylüyor. Curzon adli kapitülasyonlar üzerinde durdu; mahkemeler, cezaevleri ve kanunlar aynı şekilde kaldıkça, hiçbir yabancı Türkiye'de iş yapamayacağını söyledi. Delil olarak pek çok örnekler verdi; örneğin bir Türk polisi bir İngiliz subayının karısının yüzüne bir anahtar destesi ile dehşetli bir darbe vurmuş. Kocası bunu protesto ettiği an, karısını da kocasını da cezaevine atmışlar; subayı saldırmak ve adam dövmek, karısını da fahişlikle suçlamışlar. Bu sözler ve örneklere karşı İsmet sükunetle "bu gibi şeylerin yoluna konabilmesi için vakit gerektir" diyerek cevapladı. O anda Curzon kollarını sallayıp duvarı yumruklayarak bağırıldı: "İste benim de boyuna söyleyip durduğum şey bu ya." 17 OCAK, ÇARSAMBA Amiral Bristol bugün İsmet ile uzun bir görüşme yaptı. Bristol görüşme konusunu kapitülasyonlar üzerinde toplayarak, eğer bunlar kalkacak olursa yerlerine başka bir rejim konulması zorunluluğu üzerinde ısrarla durdu. Bugünkü Türk adli rejiminin baslıca kusur ve eksiklikleri olarak sunlara işaret etti: (1) -

Seçilis yollari ve çok düşük ücretlerinden ötürü yargıçlara güvenilmemesi, (2) - Medenî, ticarî ve ceza kanunlarının yeniden düzenlenmesi, bu kanunlardan seriat hukukuna ilişkin izlerin atılması gereği,(3) Durusmaların uygun şekilde yönetimi, tanik çağırılması ve kanıt toplanması hakkındaki usul kanunlarının bulunmaması,(4) İkametgâha saldırıyı önleyici kanunların yapılması gereği,(5) Yeni ceza evlerine ve yönetmeliklerine olan gereksinme. Amiral, Türkiye'de yabancıların güvenlik içinde yaşayabilmeleri ve ticaret yapabilmelerine olanak verecek bir hukuk rejimi kurulabilmesi için zamana gereksinme duyulacağını da özellikle belirtti. İsmet Paşa ileri sürülen bu delilleri reddetmemekle birlikte, ne Türkiye'nin, ne de Türkiye'de ticaret yapmak isteyen yabancıların yararları bakımından simdiki adlî rejimde bu reformları yapmanın zorunlu olduğu fikrine katılmadı. Yabancı iş adamlarının iddialarının abartmalı olduğunu, Türkiye'de hemen iş yapmak istemeseler bile çok kısa bir sürede korkularının yersiz olduğunu anlayacaklarını ileri sürdü. Türkiye'nin yararı bakımından ise, kapitülasyonları kaldırarak kesin bağımsızlığa kavuşmanın ve ne reform yapmak için herhangi bir geçiş rejimine, ne de kapitülasyonların yerine geçecek yeni bir rejime, hiç bas vurmanın Türkiye için öteki bütün görüşlerden daha yararlı olacağı kanısında bulunduğunu söyledi. Türkiye'nin işlerine yabancılar tarafından hiçbir şekilde müdahaleye olanak vermeyen mutlak bağımsızlık sorununun şimdi ve ebediyen çözülmesi, Türk halkının kesin istegidir. İsmet Paşa, her şeyi göze alarak ve doğacak bütün sonuçları kabullenerek bu konudaki tavrını ve görüşünü asla değiştirmeyeceğini mümkün olduğu kadar açık şekilde belirtti. Paşa ile görüşmelerimizde hiçbir sonuca varamadık. 18 Ocak, 1923 Bu akşam Türkler ilk olarak Saray'da büyük bir akşam ziyafeti verdiler. Child ve ben ziyafetin sonuna kadar kaldık. Sonra gitmek istediğimizde İsmet ikimizin de ellerinden tutarak engel oldu ve bizi bitisikteki odaya çekti. İçki getirtti. Pesi pesine o kadar hızla ve düzenle serfimize kadeh kaldırıyordu ki, kendisine ayak uydurmaya olanak bulamıyordum. Her kadehten sonra elini dizine koyup arkaya doğru yaslanıyor ve incir çekirdeğini doldurmayacak seylere bile kahkaha ile gülüyordu. Bir aralık ellerimizi tuttu ve yasamanın çok güzel bir şey olduğunu söyledi. O kadar neseliydi ki, o anda elinizde herhangi bir belge olsa derhal imzalayacak gibiydi... 22 Ocak, PAZARTESİ Bu sabah saat 11.30'da Child ile Curzon'u ziyarete gittik, konferansın durumu hakkında ne düşündüğünü sorduk. Verdigi cevapta samimiyetsizlikten eser yoktu. Fransızların kendisini hayal kırıklığına uğrattıklarını, her sorunda ve özellikle kapitülasyonlar üzerinde boyuna zaafa düstüklerini, bütün konferans plânlarını Türklere açıklamış olduklarını söyledi. İngiliz-Fransız ilişkilerindeki bu ânî değişiklik galiba Paris'te Poincaré ile görüşmüş olan Bompard'ın şimdi buraya dönmesiyle ilgili. Curzon, Fransız basdelegesi Barreé ile görüşmeye gitmiş. Sözde Barreé doktorlarının gösterdiği lüzum üzerine Paris'e dönecek. Fakat gerçekte hükûmeti kendisini geri çağırdı. Simdiye dek o İngilizleri desteklemiş, fakat belli ki Basbakan Poincaré artık buna izin vermeyecek. Uzun bir meslek hayatının hazin bitisi. Barrere 25 yıl kadar Fransa'nın İtalya elçiliğini yapmıştı. Söylendğine göre gençliğinde bir sosyalist imiş ve İtalyan kralına itimatnamesini verdiğinde kral kendisine, nasıl olup da siyasi ideallerinde böyle bir değişime olduğunu sormuş. O da su cevabı vermiş: "Ekselans, gençliğinde radikal olmayan bir insanın yüreği yoktur, fakat yaşlılığında muhafazakar olmayanın kafası yoktur." Curzon, bize gelecek hafta Türklere bir antlaşma projesi vermek konusundaki düşüncesini açıkladı. Türkler imza etseler de, etmeseler de, antlaşma projesini kendilerine verdikten iki gün sonra Lozan'dan

ayrilmayi dsndgn söyledi.Simdiye dek Fransizlar, Türklere karsi Curzon'un yaptigi gibi etkin ve kesip atici sekilde degil, daha yavas ve sabirli davranilmasini istemekteydiler, fakat simdi, konferansi hemen sonulandırmayi, eger Türkler bir antlasmayi kabullenmezlerse, dsnceleri daha uygun bir duruma gelinceye dek grsmeleri ertelemeyi istiyorlar.Simdiye dek iyimserligini korumus olan Montagna, Mttefiklerin bu zayıf durumunda ve mümkün olan bütün ödünleri verdikten sonra grsmelerin tatmin edici sekilde devamının mümkün olmadigina inanıyor. Özellikle, Montagna ile Curzon'un sinsi sinsi ortaya yaydiklari habere göre Fransizlar Türklere ayrı bir antlasma yapmak istiyorlar, bunun iin de grsmeleri kesintiye ugratmaya alisiyorlarmis. Gerekten, Bombard'in Paris'ten dns birbirlerine güvenemeyen Mttefiklerin gevsek ve sarsak durumlarini tamamen ortaya ikarmakla kalmadi, fakat Fransizların bütün fırsatlardan egoiste yararlanmaya hazır olduklarini da gösterdi.Curzon, Lozan'i terk edecekleri an konferansi da dagitacagini, nk kendisinin yoklugunda geri kalan Mttefiklerin "antlasmayi berbat etmeleri"ne fırsat vermek istemedigini söyledi. Kendisi ayrildiginda imzalamak yetkisine sahip hi kimsenin burada kalmamasini saglamaya dikkat edecekmis.Durum ok karanlık görünüyor, fakat ben iki tarafın da baris istedigine ve bunun bir yolunun bulunabilecegine inanıyorum.28 OCAK, PAZARChild, Türkler ve Mttefiklerle sürekli konusarak arabuluculuk yapmak iin elinden geldigince aba gösteriyor. Fakat Türkler inatilik göstermekte direniyorlar. Fakat ben yine konferansın bir anlasmaya varılmadan dagitilacagina inanmıyorum.Türklere resmi bir aksam yemegi verdik. Rusen Esref Beyin hanımı sagımda, Mustafa Serif Bey de solumda oturuyorlardı. Pasa hatirimi sordu: "Iyyim tesekkür ederim" dedim. "Ben de iyiyim, son derece memnunum" diye karsilikta bulundu ve rahata güldü. Fakat bütün yemek boyunca i sikintisi iinde olduğu görülüyordu. Benim tam karsımda oturduğu iin yüz hatlarini inceliyordum. Hepimiz aynı şeyi dsnyorduk. Bayan Rusen Esref cumartesi günü Türkiye'ye dönmek iin nasıl hazırlandiklarini, nasıl gideceklerini uzun uzun anlatti. Fakat daha sonra bizimle pazar günü Bern'de bir gle yemegi davetine bos bulunup "peki" dedikleri anda falso verdiler.Saatler ilerledike Pasa'nın ruh durumu dzeliyordu. Bir süre dansi seyretti, sonra büfeye giderek yeşil "chartreuse" likörü iti, İtalyan delegeleriyle bilardo oynadı.31 OCAK, ARSAMBABugnk genel toplantıda Curzon antlasma projesini Türklere resmen verdi.Sonra komisyonlar toplanarak o zamana kadar verilmiş olan kararları özetledi; her komisyon başkanı, konferans süresince Türklere verilmiş olan ödünleri teker teker belirttiler. Sonra tekrar genel bir oturum yapıldı. Bu oturumda delegemiz Child, Japon, Romen ve Sırp delegeleri konustular.İsmet Pasa kısa bir cevap vererek, kendilerine sunulan antlasma projesinde yalnız üzerinde anlasmaya varılmış maddelerin degil, hatta hi ne sürülüp tartisilmemiş olan yeni maddelerin de bulunduğunu bildirdi. Bu nedenle Mttefiklerle grsp baris şartları üzerinde anlasmaya alısmak iin kendilerine sekiz günlük süre verilmesini istedi. Curzon, cevap olarak Pasa'nın tam yetkiye sahip bulunması ve Ankara'ya dönmek ihtiyacında olmamasından ötürü memnuniyetini belirtti.Mttefik delegelerin Pasa'ya verilecek süreyi belirlemeleri iin oturuma ara verildi. Curzon bu aranın on dakikalık olduğunu bildirmisti, fakat bir saat sürdü. İlk oturumda olaganüstü bazı davranislar olmuştı. İngiliz delegasyonunun yardımcı sekreteri Bentinck durmadan odaya girip ikiyor, elinde kâğıtlarla dönerek bunları İngiliz delegelerine veriyordu. Onlar da pr telas okuyorlardı. Sonradan grendim ki bunlar, Fransız Basbakanının İngiliz Bykelisine gönderdiği telgrafın para

parça desifre edilmiş metinleriydi. Bu telgrafta Poincare eger Müttefikler Türklerle toplu bir anlaşma imzalamayı basaramazlarsa Fransa'nin Türkiye ile ayrıca görüşmelere başlayıp bir antlaşma imzalamak hakkını korumakta olduğunu bildirmekteydi. Doğrudan doğruya kendisini hedef tutan bu nota, Curzon'un çok canını sikti. Bombard ve Garroni ile birlikte dışarı çıktıklarında, Curzon, Bombard'ın üzerine yürüyerek kendisini Türkler antlaşmayı imzalamasa da, imzalamasa da cuma günü Lozan'dan ayrılmaya karar vermiş olmakla suçladı. Bombard böyle bir antlaşma yapmış olduğunu inkâr etti. Curzon tanık olarak Rumbold ve Crowe'i çağırttı, bunun üzerine Bombard ve Garroni odadan çıkmak üzere derhal ayaga kalktılar ve ancak Curzon sözlerini geri alınca kaldılar ve Türklerle görüşmeleri sürdürmeyi kararlaştırdılar. Oturum açıldığında Curzon, Pasa'nin tamamen haklı ve makul olduğunu bildirmekle beraber, kişisel nedenlerden ötürü kendisinin birkaç gün içinde Londra'ya dönmek zorunda olduğunu bildirdi. Öte yandan şimdiye dek İngiliz delegasyonu adına konferans görüşmelerini kendisinin yönetmiş olduğunu, görüşmelerin bu son bölümünde bu görevi baskasına bırakmaya hükûmetinin izin vermediğini ekledi. Bununla birlikte hareketini pazar gününe kadar erteleyebileceğini söyleyerek, Pasa'dan bu süre içinde gerekli danışmaları yapmasının mümkün olup olmadığını sordu. Pasa, Curzon'un ricasını yerine getirmek için elinden geldigince çaba göstereceğini belirtti; Curzon, toplu bir zafer elde etmenin onuruna pazar günü Pasa'nin elini sıkacağını umduğunu söyleyerek oturumu kapadı. 2 SUBAT CUMA Bugün de çok ilginç geçti. Üç Müttefik ülke delegesi ve hukuk danışmanları öğleye kadar odalarına kapanarak pek ciddi bir şekilde Türklerin karşı önerilerini içine alan antlaşma projesini biçime sokmaya, gerekli gördükleri düzeltmeleri yapmaya çalıştılar. Bazı ödümler verdikleri kesin, ama bunların neler olduğunu bilmiyoruz. Öğle üzeri Fransız delegasyonunun davranışında ansizin bir değişme oldu. Belki de Paris'le Londra arasındaki diplomatik ilişkiler sonucunda Fransız delegesi Bombard, yarın sabah Türklerle bir ultimatom verilmesi konusunda Curzon'u destekleyecekmiş. Türklerle yeniden gözden geçirilmiş antlaşma metni verilecek ve pazar günü Sato Otelinde 16.30'da tüm Müttefik delegasyonlarının hazır bulunacakları ve eğer İsmet Pasa isterse gelip imzalaması için kendisini orada bekleyecekleri söylenecek, aksi durumda hemen o gece Müttefiklerin Lozan'ı terk edecekleri söylenecekmiş. Pasa'nin bunu imzalayıp imzalamayacağı belli değil, fakat Curzon, resmî olmayan görüşmeleri sürdürmenin Türkleri oyalayıcı taktiklerini uzatmaya yöneltmekten başka bir işe yaramayacağı kanısında... Öte yandan tamamen gizli olarak öğreniyoruz ki Mussolini buradaki İtalyan delegasyonuna her ne pahasına olursa olsun antlaşmayı imzalamaları konusunda talimat göndermiş. Garroni bunu Curzon'a söylemedi. Curzon'u görmeye giderek, "bu senin konferansındır, yürütüp götürmek de sana düşer" şeklinde bir şeyler söylemiş. Fakat Curzon bu sözün anlamını anlamazlıktan geliyor. İkinci İtalyan delegesi Montagna durumdan hoşnut değil. "Ah Curzon'la ben konuşmuş olsaydım!..." diyor. Her ne hal ise bu gece durum pek karışık. Eski dünya politika ve diplomasisinin iç yüzünü görüyor ve Amerika'nin bu dolaplar dışında kalmasından memnunluk duyuyoruz. Bir çözüm yoluna gidilmesini sağlamak için Child bütün gün çeşitli delegelerle durmadan görüştü. Gece Nicholson ile yaptığı memnuniyet verici bir konuşmanın tam ortasında İngiliz delegelerinden Sir Eyre Crowe geldi, pek kızgın bir şekilde, artık daha çok konuşmanın yararsız olduğunu, Müttefiklerin son fedakârlığı yapmış bulduklarını, görüşmelerin sürdürülmesi konusundaki her öneriyi reddedeceklerini söyledi. Bunun üzerine

Child, "Eger dsnceniz bu ise, ben de bundan sonra bir an bile aranıza girmeyeceğim; iyi geceler" dedi ve hemen kalkarak yukarı çıktı.3 SUBAT, PAZARTESİYİne ilginç bir gün, herkes birbirine barometrenin durumunu soruyor; verilen cevaplar, her kisinin iyimser ya da kötümser yaradilista olusuna göre birbirinden hayret verecek kadar ayrı oluyor. Biri, hiç umut kalmadığını, Mtfevliklerin (ya da Türklerin) artık son fedakrligi da yapmış olduklarını, daha ileriye gidemeyeceklerini, Curzon'un yarin akşam 21'de Lozan'dan ayrılacağını söylerken, bir baskası da ne Türklerin, ne de Mtfevliklerin antlaşmayı imzalamadan Lozan'dan ayrılmayacaklarını, yalnız son dakikaya kadar birbirlerinin gözünü korkutmayı sinayacaklarını ileri sürüyor. Ben de sonuncu kanıdayım. Öte yandan iki tarafın uzmanları da maddeler üzerindeki çalışmaları sürdürüyorlar. Curzon bugün İsmet'e, yarin gleden sonra antlaşma metninin masaya konulacağını, eger isterse gelip imzalamasını, bunun kendisine verilmiş son sans olduğunu söylemiş. Curzon, Bombard ve Garroni ile birlikte yaptıkları toplantıda Mtfevliklerin son fedakrliklerini da içine alan kesin antlaşma hükümleri İsmet Pasa'ya verildi. Öyle görünüyor ki Curzon kendisini siddet politikasında desteklemeleri için Fransız ve İtalyanları kendi yanına çökmeyi basarmış. Oysa Montagna, eger uygun görürse Türklere de göstermelerini rica ederek Child'e bir mektup gönderdi. Bu mektupta İtalyan delegasyonunun da İngilizlerle birlikte Lozan'dan ayrılacağını, Türklerle ayrı bir antlaşma ve görüşme yapmaya hiç niyetleri olmadığını söylüyor. Ayrıca Türkiye'deki yabancılardan adli durumları konusunda Mtfevliklerin yaptığı son fedakrligi içine alan yeni projeyi gönderiyor.4 SUBAT, PAZARKorkunç bir gün. Hiçbirimiz neler olup biteceğini bilemiyoruz. Bildiğimiz yalnız su idi ki, Mtfevlikler antlaşma projesini bugün saat 16'da "ister imzalayın, ister imzalamayın" diyerek Türklerin önüne uzatacaklar; Curzon da sonuç ne olursa olsun, saat 21'de Lozan'dan ayrılmaya and içmiştir. Saat 15.30'da hepimiz ögle yemeginde iken ilk önemli gelisme görüldü. İtalyan delegasyonundan Arlotta'nın telaşla yemek salonuna girip Garroni'ye bir kâğıt uzattığını gördük. Garroni hemen fırladı ve salondan çıktı. Bu Türklerin hazırladığı ve Mtfevliklerin projesine cevap olarak verdikleri yeni bir antlaşma projesidir. Türklerin projesinde yalnız şimdiye dek komisyonlarda her iki tarafın birlikte anlaşip kabul ettikleri maddeler bulunmakta, öteki maddelerin tümü disarda bırakılmaktadır. Bu projeye eklediği notada İsmet Pasa şimdiye dek taraflardan her ikisinin de kabullendikleri bu maddelerin bir baris antlaşması için yeterli bir temel olduğunu, üzerinde birlikte anlaşmaya varılmamış olan öteki maddelerin sonradan çözülebileceğini bildirmektedir. Çok zekice bir manevra...Mtfevlik lkeler temsilcileri derhal Curzon'un odasında bir görüşme yapmaya gittiler. Saat 17.30'da kalabalık bir danışma grubu ile birlikte aşağı inmiş olan İsmet Pasa'yi davet ettiler. Saat 19'da Bentinck bana telefon etti. Pek muhtemel olarak birkaç dakika içinde Türklerin antlaşmayı imzalayacakları haberini vererek törende bulunmak için bizim delegelerin Curzon'un odasında hazır durumda beklememizi salık verdi. Child ve Bristol'u bularak otelin holünde Curzon'un odasına çıkan holün merdiven ucunda beklemeye başladık. Otelin holü son dgmn çözülmesini bekleyen bütün delegasyonların yeleri ve gazetecilerle dolu. Hava iyice elektriklenmiş. Kimse agzini açıp konuşmuyor; yalnız dinliyor ve bekliyoruz. Merdivenin yukarı kısmındaki salonda İngiliz delegasyonunun çanta ve bavulları hazırlanmış, duruyor. Dn Pasa Curzon'la görüşmeye giderken İngilizler öteye beriye kşusup yarin gitmeye kesin olarak karar vermiş oldukları için hazırlıklarını onun önünde tamamlamaya çalışıyorlar ve İsmet'in burnu dibinde esyalarını topluyorlardı. Böylece,

bekledik ve her an antlaşmanın imza törenini görmek için davet edilmeyi umduk. Ansizin saat tam 20'de yukarıda bir kapının açıldığı duyuldu. Herkes kalktı ve merdivene doğru ilerledi. Bir an içinde Pasa görüldü, arkasında delege arkadaşları olduğu halde merdivenden inmeye başladı. Son basamaklara gelince melon şapkasını çıkardı, neseli bir insan tavrıyla gülerek ve başını sağa sola çevirerek, nezaketle salondaki kalabalığı selamladı ve otden çıkıp gitti. Bu sahneyi ömrüm oldukça unutmayacağım. Konferans bitmişti. Hiçbir imzalam olmayacaktı. Bir saat önce Bentinck'in telefonla verdiği haber üzerine böyle bir sonuçla karşılaşacağımızı hatıra bile getirmiyorduk. Child ve Bristol ile birlikte hemen Curzon'un odasına gittik. Herkes dışarı çıkmıştı. Bir anda Curzon görüldü, kızgın bir boga gibi odaya hücum etti, bizlere baktı, parmağını havada dalgalandırarak aşağı yukarı yürümeye başladı. Durmadan ter döküyor ve içerdekilerin yüzlerine bakıyordu. Birden bağırdı: "Dört korkunç saatten beri burada oturduk ve İsmet her sözümüze su bayat ve adi kelimelerle cevap verdi: 'Bağımsız ve ulusal egemenlik.' Biz elimizden geleni yaptık. Hatta Bombard bile masaya yumrukladı ve İsmet'i savaş kundakçılığı ile suçladı. Şimdiye dek kendisinden duyduğum en kuvvetli konuşmayı yaptı." Curzon'dan Pasa'nın hangi sorunda anlaşmazlık çıkardığını sordum, adli sorunda cevabını verdi (fakat bu yarı yarıya doğruydü, çünkü sonradan İsmet'in ekonomik maddeleri de benimsemediğini öğrendik). Yine Curzon'un anlattığına göre İsmet son dakikada danışmanlarıyla yan odaya geçmiş, Müttefikler de kendisinin geri döneceğini ve antlaşmayı imzalayacağını ummuşlar. Fakat o dönmüş, imzalamayı reddetmiş, selam vererek odadan çıkmış. Her şey bitmişti. Curzon izdirap ve korku içinde idi. İsmet Pasa ile görüşmemizin yararlı olup olmayacağını sorduk. Montagna ve Bombard'in kendisiyle görüşmeye gitmiş olduklarını, fakat hiçbir şey elde edemediklerini söyledi. Yeniden harekete geçmek istediğimizi söyledik ve ana kördüğümün adli maddelerde mi olduğunu sorduk; evet cevabını verdi. Hemen aşağıya çıktık ve Palas Oteline gittik. Bombard ve Montagna orada İsmet'le birlikteydiler; fakat bizi başka bir odaya aldılar. Kapıcı, Lord Curzon'un treninin bir saat geciktirildiğini ve kendisinin ancak saat 10'da hareket edebileceğini söyledi. Fakat bunun doğru olmadığını anlaşıldı. Aslında Curzon, Bombard'in İsmet'le yapmakta olduğu görüşmenin sonucunu beklemek için treni kendi emriyle geciktirmişti. Fakat Bombard'in sonuç alamadığını öğrenir öğrenmez tren yoluna devam ettirildi ve 9.25'te Curzon Lozan'dan hareket etti. Biz otele gelip oturduktan sonra İsmet, Bombard ve Montagna'nın gitmesi üzerine bizim odamıza geldi. Bir saat kadar konuştuk. Adli sorunlar üzerinde İsmet Pasa'ya bir hayli ikna ettik, fakat o ekonomik maddelerin adli maddelerden daha az önemli bir engel olmadığını, antlaşma projesindeki ekonomik maddelerin Türkiye'yi "malî ve sınaî tutsaklığa" sürükleyeceğini söyledi. Kendisine "Eğer biz ekonomik maddelerde Müttefiklerin fedakârlık yapmasını sağlarsak, siz de adli maddelerde fedakârlık yapar mısınız" diye sorduk. "Öneriniz nedir" diye sordu. Biz de cevap olarak, "yalnız İstanbul ve İzmir'de değil, Samsun ve Adana'da da mahkemelere yabancı danışman kabul edilmesini" istedik. Tartışmamız yarım saat sürdü, sonra İsmet Türkçe bir söz söyleyerek ayağa kalktı (sonradan aramızda bulunan ve Türkçe bilen Gillespie'den öğrendiğimize göre "kalbim tikaniyor" demiş); içeri gidip üç dakika sonra geri geldi. Belli ki danışmanlarıyla görüşmüştü, fakat sanki onları hiç görmemiş gibi yaparak ve tartışmayı devam ettirerek, "Pekâlâ, kabul ediyorum" dedi. "Samsun ve Adana'ya mı" diye sorduk, "Hayır, yalnız Samsun'u" dedi. "Fakat bu Curzon'u Lozan'da kalmaya ikna etmemize yetmez" dedik. Yirmi dakika daha tartıştık. Kendisini

adamakilli sikistiriyorduk. Yine kalkti, bitisik odaya gitti, döndü ve oturdu. Korkunç derecede yorgun görünüyordu. Kisa bir durustan sonra, yine hiç danismanlari ile görüşmemis gibi yaparak, "Peki Adana'yi kabul ediyorum, fakat siz de Müttefiklerin bizim istedigimiz konularda fedakârlık yapmalarini saglamadan bizim bu fedakârlıklarimizi onlara söylemeyeceginize seref sözü vermelisiniz" dedi. Kabul ettik, kalktik, el sikistik ve bunun görüşmelere yeniden baslamak için hakli bir neden olacagina inandigimizi belirterek otomobile bindik ve hizla istasyona kostuk. Türklerden kopardigimiz fedakârlıkların çok önemli oldugunu bilmenin memnuniyeti içindeydik. Çünkü Ismet Pasa Müttefiklere karsi bu konularda inatla direnmisti. O anda Curzon'un Lozan'da kalacagina emindik. Istasyonda Bombard'in otomobile bindigini gördüm ve Curzon daha gitmedigi halde onun ne diye harekete hazirlendigina hayret ettim. Daha baskalari da otomobillerine biniyorlardi. Bizim otomobilin az ilerisinde duran Mc Clure'e yaklasarak Curzon'un treninin ne zaman kalkacagini sordum. O, "Curzon gitti bile; tren az önce kalkti" cevabini verdi. Bütün İngiliz delegasyonu gitmis. Iste bu kadar. Acaba istasyona bes dakika önce yetisebilse idik, Lozan Konferansini kurtarabilecek miydik? Simdi bunu düşünmenin hiç anlami yok. Curzon'da hiç bulunmayan, fakat mutlaka bulunmasi gereken özellik; sabir, bu olmadan Türklerle basa çıkmaya çalışmak yararsiz. Öte yandan Curzon Türklerin ihtiras durumuna gelmiş olan ulusal istekleri ve özleyislerini hiç anlamaz göründü. Konferans masasında, sanki kendisinin Hindistan'daki uyruklarından biri imis gibi, Ismet'e daima yukaridan bakmakla Müttefiklerin davasına hiç hayri dokunmadi. Benim kanimca, konferansın basarisizliga ugramasının en önemli nedenlerinden birisi de, Fransızların mizikçiligidir. Onlar Müttefiklerin simsiki cephesinde delik açtilar. Türklere yeni bir cesaret ve güç verdiler ve basarili bir sonuca ulasma sanslarını yiktılar. Bunun sorumlulugu onlara aittir; Bombard'in en sonda yaptigi güçlü konuşmalar çok geç kalmistir. Daha önce Poincare Paris'ten zaten yapacağı zarari yapmiş bulunuyordu...6 SUBAT, SALI Birçok Türk ve İtalyan delege henüz Lozan'da. Bugün Garroni ve Montagna Roma'ya hareket ettiler. Ismet Pasa da kendilerini ugurlamak için istasyona gelmisti. Onların hareketinden az sonra kendilerine Roma'dan bir telgraf geldi. Telgrafta Lozan'da kalmaları ve antlaşmayı imzalamaları emrediliyor, fakat çok geç. Fransız delegesi Massigli de burada. Paris'ten aldığı direktife uyarak Ismet Pasa'yi ziyarete gitti. Ona kapitülasyonlar sorunundaki son fedakârlıklarının ne olabileceğini yazili olarak bildirirse, Müttefiklerin Antlaşmayı imzalamaya hazirlanacaklarını bildirdi. Türk delegasyonu kendi aralarında yaptıkları bir saatlik görüşmeden sonra Massigli'ye su cevabi verdi: "Biz cevabimizi Müttefiklere pazar günü bildirdik. Simdi önerilerini yazili olarak bildirmek Müttefiklere düşer." Herkes Lozan'dan ayrılmış olduğu için onlar da Ankara'ya döneceklerini ve millete danisacaklarını bildirdiler. Ismet Pasa konferansın büsbütün dagilmayıp yalnız bir baska tarihe bırakılmış olmasından memnunluk duyduğunu söyledi ve Ankara'ya gittikten sonra eger isterlerse Müttefiklerin kendisini tekrar görüşmeye çağırabileceklerini söyledi. Lozan Konferansının birinci bölümü böylece sona erdi. KONFERANSIN SON PERDESİ Lozan Konferansının ilk bölümü, Mr. Grew'un anlattığı gibi 4 Subat 1923 Pazar aksami sona ermiş ve Türk kurulu "Biz son sözümüzü söyledik, eger isterseniz bizi tekrar çağırırsınız" diyerek ve Müttefiklerin Ismet Pasa'dan Lozan'da kalması ve beklemesi konusundaki son ricalarını da reddederek 7 Subat sabahi Ankara'ya hareket etmisti. Müttefikler konferansi tamamen dagılmış değil, fakat bir baska tarihe bırakılmış olarak kabullenmekteydiler. Aradaki devre

içinde iki tarafın delegeleri de düşüncecekler, hükümetlerine, meclislerine, milletlerine danisacaklar, karsilikli olarak birbirlerinin fikirlerini yoklamaya devam edecek ve sonunda tekrar toplanarak baris antlasmasını imzalayacaklardı. İki buçuk ay süre ile Türkiye Millet Meclisi hükümeti ile Müttefik devletler hükümetleri arasında karsilikli olarak diplomatik yazismalar yapıldı, notalar alınıp verildi, kabul ya da redde uğrayan öneri ve karsi öneriler ileri sürüldü ve en sonunda baris konferansinin son bölümü için yeter ortam hazırlandığı görülerek 23 Nisanda tekrar görüşmelere başlanması için iki taraf da anlaştı. Türk kurulu eski kadrosundan bir kısmını koruyarak 18 Nisan Çarsamba günü Dogu Ekspresi ile İstanbul'dan Lozan'a hareket etti. 23 Nisan Pazartesi günü yapılan açılış oturumunda Müttefik delegasyonlarında bazı önemli değişiklikler yapılmış olduğu derhal göze çarptı. İngiliz kurulunun başında, geçen toplantının başarısızlığa uğramasının başlıca etkenlerinden biri olan Lord Curzon'un yerini, İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold almıştı. Fransız delegasyonunda da Barreré ve Bombard'in yerini Fransa'nın İstanbul Yüksek Komiseri General Pelle, İtalya delegasyonunda ise Garroni'nin yerini Montagna almış bulunuyorlardı. Türk kurulu yine İsmet Paşa, Rıza Nur ve Hasan beylerden kurulu idi. Yunanlıların başında yine Venizelos vardı. Bütün delegasyonların fikri şu idi: Dünyada hiçbir ulus savaş istemiyor; bu kere baris her ne pahasına olursa olsun imzalanmalıdır. Fakat bu madem ki baris konferansinin son bölümüdür, birbirimize karsi sonuna dek dayatalım ve ne kadar mümkünse o kadar çok şey koparalım. Bu nedendir ki konferansın bu ikinci bölümü birincisine oranla daha çetin, çok daha tartismalı ve delegeler için çok daha yorucu ve bitirici bir şekilde geçmiştir. Anılarını aktardığımız Mr. Grew, konferansın bu ikinci bölümünde günü gününe notlar tutmayı başaramamıştır. Fakat konferansın bitiminden bir ay sonra İsviçre'deki Interlaken'de toplanan Amerikan Konsolosluk memurlarına resmi olmayan bilgi vererek, bu ikinci bölümün başlıca olaylarını anlatmıştır. Kendisinin bu konuşmasından bazı bölümler aktarıyoruz. Basın haberlerinden hepiniz öğrenmiş bulunuyorsunuz ki İsmet Paşa Lozan'da büyük bir diplomatik zafer kazanmıştır. Bütün Müttefik diplomatlarının sirtini yere getirmiştir. Bu olayı inkâr etmenin yararı yoktur. Bu tamamen doğrudur ve kolaylıkla açıklanması mümkündür. Belki bu, tarihte kazanılmış en büyük diplomatik zaferdir ve daha başlangıçta İsmet Paşa'nın bütün kozları elinde bulundurmasıyla sağlanmıştır. Daha ise başlarken elinde dört as vardı ve bunlar anlaşmayı sağlayan yararlı temeller oldu. Birincisi, arkasından zaferden yeni çıkmış bir ordu bulunuyordu ve bu, Sevr anlaşması sırasındaki Türk ordusundan çok baskaydı. İkincisi ordu çok iyi denebilecek bir durumda ve her an savaşa girmeye istekli bir halde idi. Üçüncüsü, büyük ülkelerden hiçbirisi savaş istemiyor, İsmet Paşa da bunu biliyordu. Dördüncüsü, Müttefikler diplomatik görüşmelerde bile siki ve birlesik bir cephe kuramıyorlardı. Daha çok çıkarlar elde etmeye çalışacak yerde, her devlet her şeyden önce kendi yanındakinden kuskulaniyordu, hiçbiri genel ve ortak bir plan hazırlayıp bunu her güçlüğe göğüs gererek gerçekleştirmeye yanaşmıyordu. Lozan Konferansinin 23 Nisanda başlayıp 24 Temmuzda sonuçlanan ikinci bölümü birçok bakımdan birinci bölüme oranla daha ilginçtir, fakat ben bu devredeki görüşmelerin uzun boylu açıklamasını yaparak sizleri yormak istemiyorum, bu nedenle en önemli çizgilerden yalnız iki üçünü anlatmakla yetineceğim. Amerikan delegasyonunun karsilastığı ilk güç sorun, İngiliz dostlarımızla içten ilişkiler kurmakta kendini gösterdi. Konferansın ilk bölümünde Lord Curzon bizim delegasyonun iyiden iyiye Türk taraftarı olduğu ve yaptıkları makyavelik manevralarla

Türk delegasyonuna yardım ettiği, cesaret verdiği izlenimini almıştı. Oysa kurulumuz üyelerinden uzun süre İstanbul'da kalmış bir ya da ikisinin Türk taraftarlığı yaptıkları ve Türk delegeleri ile sık sık birlikte buldukları doğrudur. Fakat bütün delegasyonumuzun Türk taraftarlığı yaptığı ya da Batılı ülkelerin yararları aleyhine herhangi bir davranışta bulunduğu veya söz söylediği suçlamasının hiçbir esası yoktur. Bütün konferans boyunca biz: Amerikan yararlarını korumak ve uygun gördüğümüz her yola başvurarak barışı sağlamak olan resmi görevimizin gereklerini yerine getirmekten başka hiçbir şey düşünmedik ve yapmadık. Çeşitli kaynaklardan, İngiliz hükümetinin konferansın bu ikinci bölümünde bizim bulunmamızı istediğini öğrendik. Fakat Fransız ve İtalyan hükümetleri aynı fikirde değildirler, bu nedenle genel sekreterlik bize de davatiye gönderdi ve Amerika'ya yalnız basına benim temsil etmem kararlandı. İlk günden başlayarak Müttefik arkadaşlarımı teker teker görerek kendilerine durumumuzu, konferansta ne yapmak istediğimizi ve kendilerine haber vermeden bir adım bile atmayacağımı söyledim. Ondan sonra ne zaman İsmet Paşa ile görüşsem (ki hemen haber alınıyordu) arkasından derhal Müttefik arkadaşlarıma giderek neler konuştüğümü bildiriyordum. Lozan Konferansının bu ikinci bölümünde en ciddi gelişme kuskusuz Türk - Yunan savaş tazminatı oldu. Öyle bir an geldi ki konferansın tekrar kesilmesine ve Avrupa'da savaş patlamasına kil kadar mesafe kaldı. Çünkü Yunan ordusu doğu Trakya'ya istila etseydi (ki buna niyetleniyordu) hiç kuskusuz Balkanlarda genel bir tutuşma olacaktı ve bu ateşin nerelere dek gideceğini kimse kestiremezdi. Tehlike 19 Mayıs'ta kendini açığa vurdu. O gün Yunan hükümetinin Türkiye'ye bir ultimatom vermek üzere olduğunu öğrendim. Bu ultimatomun dayandığı noktalar şunlardır: 1) Yunan tutuklularına kötü muamele yapılması, 2) İstanbul'da Yunan bankalarında bulunan kasaların açılması, 3) Yunanlıların Anadolu'dan sürülmesi. Fakat Venizelos bu noktaları zayıf bulmuş ve hükümetine eğer Türklere bir ultimatom verilecekse bunun, Türklerin Yunanlılardan istedikleri savaş tazminatı konusuna dayandırılmasını salık vermiş. Biraz sonra da İsmet Paşa'ya giderek kendisiyle tehditkâr ve kavgacı bir şekilde konuşmuş. İsmet Paşa: "Ne demek istiyorsunuz? Amacınız beni savaşla mı tehdit etmektir?" diye sorunca Venizelos biraz yumuşamış ve savaş zararlarını ödeme prensibinde anlaşmalarını, ancak Yunanlılardan bu ödemenin para şeklinde yapılmasını istememesini, Yunanistan'ın buna gücü olmadığını ileri sürmüştü. İsmet Paşa da bir hakem kuruluna başvurmasını, ya da Yunanlıların toptan bir para vermelerini teklif etmiş, fakat Venizelos bu teklifleri kabul etmemiş. İsin bu bölümünde Paşa çok sinirli idi ve savaş tehditlerinin önüne geçmek için Doğu Trakya'ya Türk kuvvetleri göndermek üzere Müttefiklerin iznini istedi. Bu istek kuskusuz reddedildi. Bu sırada Lozan'a Yunan Disisleri Bakanı Apostol Aleksandridis geldi ve Venizelos'tan daha kavgacı bir tutum takındı. Yunanlıların tazminat ödemektense savaşa kesin şekilde karar vermiş olduklarını söyledi ve Montagna'ya "Bundan önce Müttefikler Yunan saldırısını desteklemişlerdi deyince, Montagna'dan "Zafer kimi zaman yenilgiden daha pahalıya mal olur ve Müttefiklerin hepsi değil, bazıları sizi destekledi" cevabını aldı. Aleksandridis, Yunan ordusunun konferansta Müttefiklerin durumunu kuvvetlendiren bir dayanak olduğunu belirtti, bu ordunun şimdi en güçlü devresinde bulunduğunu, fakat vakit geçer de bir yere hücum etmek fırsatını bulamazsa, bu gücünü kaybedeceğini söyledi. Montagna tersleyici ve küçümseyici bir tutumla Aleksandridis'e bakarak Yunan ordusunun Müttefiklerin durumunu güçlendirmekle hiçbir ilgisi olmadığını söyledi. O zaman Aleksandridis daha da ileri giderek, Yunan

ordusunun zafer zevkinden yoksun kaldigini ve subaylari bu zevke kavusmak için Dogu Trakya'yi istila etmek istedigini söyledi. Bunlari nedeni Yunanistan'in iç politikasiydi. Bir yandan askerî parti hinç ve intikam hisleri içindeydi, beri yanda da Venizelos'un partisi iktidari elinde tutabilmek için dise dokunur bir is yapmak gereğini duyuyordu; böylece iki taraf da kendisini açık bir şekilde savasa dogru itmekteydi. Bu günler sirasinda, ne yapmak gerektiğini kararlattirmek için Müttetikler sürekli toplantilar yaptilar ve ne gariptir ki bu toplantilarda Ingiliz delegesi hep sustu. En sonunda Atina'da resmi bir diplomatik girisim yapılmasına karar verilince, Atina'daki Ingiliz temsilcisi, öteki Müttetik temsilcilerinden ayri davrandi. Montagna sonradan bunu söylece açıkladi: "Rumbold çok güç durumda. Önceleri Türklere baski yapmak için Yunanlılari destekleyici bir tavir takindi. Simdi ise bu davranisi degistirmek zorunda kaldi. Fakat daha önce baska türlü davranmalari, simdi Müttetiklerle birlikte hareket etmelerine engel oluyor, onun için yalnız baslarına hareket ediyorlar". Bu sirada Fransiz delegesi Pelle, Ismet Pasa'ya Yunanlılari savas tazminatini yerine Türklere Karaagaç'i vermelerini kabul etmesi önerisinde bulundu. Ismet Pasa derhal bu toprak parçasinin biraz daha genis olmasını ve Dimetoka demiryolunu da içine almasını istedi. Fakat kendisine bunun bir ise yaramayacağı, çünkü Yunanlılari silah kullanarak bu demiryolunu çalışamaz duruma getirecekleri söylenince, bu isteginden caydi. Montagna Venizelos'a giderek, eger savas çıkarirlarsa Türklere Istanbul ve Anadolu'daki 400 bin Yunanlıyi öldürmelerinin muhtemel olduğunu hatirlatti. Venizelos derhal cevap vererek "eger onlar bunu yaparlarsa biz de derhal Yunanistan'daki Müslümanlari öldürürüz" dedi. Bunun üzerine Montagna "Yalnız Yunanistan'daki iktidar partisini güçlendirmek için bu kadar korkunç kasapligi göze aliyor musunuz?" diye sordu. Venizelos mesele kendisine bu cepheden gösterilince söylediklerinden utanmis göründü. 25 Mayıs'ta Müttetik delegeleri herbiriyle ayri ayri görüşüp, tüm tarafsiz bir ülke olarak Amerika'nin karsi koymasi olmazsa, savasin önüne geçilemeyecegi kanisinda olduğumu ve isterlerse bu konuda kendilerine yardım edeceğimi bildirdim. Bu önerimi hepsi de iyi karsiladilar. Özellikle Yugoslav delegesinin sözleri üzerimde derin bir etki birakmisti. Yugoslavya'nin hiçbir tarafı tutmayacağını, eger tarafsizligini bildirirse Türklere cesaret vermis olacağını, Yunanlılari tutarsa aradaki gergin havayi büsbütün kızistiracağını söyledi. Bu konusmadan edindigim izlenim suydu ki eger bir savas patlayacak olursa Yugoslavya savasa girecektir. Sirbistan Karaagaç önerisinin aleyhinde idi, çünkü Türkiye'nin Meriç irmaginini bu yakasına geçmesini istemiyordu. Yugoslav delegesi Yuvanoviç, Bulgarlari da bu öneriye itiraz edeceklerini bildirdi. Çünkü bu öneriye göre Bulgaristan'in denizle iliskisi kesilecekti. Kendisine, Müttetiklerin önerdikleri bu yeni Türk sinirinin stratejik olmaktan çok, Dogu Trakya'daki bir propaganda sorunu olduğunu söyledi. Bulgar delegesi Teodoroff da Ismet'e Bulgaristan'in bu sorunda bir destekleyici davranis takinmasını söylemis. Venizelos ve Aleksandridis'in son bir toplantı yapılması konusundaki direnislerine, istekleri derhal yerine getirilmezse Dogu Trakya'yi istila edecekleri ve Lozan'i terkedecekleri konusundaki tehditlerine ragmen, bu toplantinin Ismet Pasa Ankara'dan cevap alincaya dek ertelenmesi için her türlü çaba gösterildi. 25 Mayıs'ta toplantinin artık daha fazla geriye birakilmayacağı belli olmustu. Gece barışçi bir çözüm yolu bulmak için uzun uzadiya düşündükten sonra önce Venizelos'a gittim. Karaagaç önerisini kabul ettiğini söyledi. Arkasından Ismet Pasa'yi ziyaret ettim. Pasa'ya Yunan tazminatini sorununa iliskin basinda çıkan dedikodulardan huzursuzluk duyduğumu anlattim. Pasa, bu sorunun nazik bir

durum yarattigina inanmiyormus ve bu konudaki sözlere hayret ediyormus gibi davrandi. Kendisine, az önce Venizelos'a söylemiş olduklarımı aşağı yukarı aynen tekrarladım ve durumu hem Türklerin, hem de Yunanlıların gözüyle, yani iki açıdan da incelediğimi söyledim. Türk hükûmetinin ekonomik durumunu güçlendirmek konusundaki istegine tamamen hak verdiğimi ancak bunun tazminat almakla çözümlenemeyeceğini, çünkü onların bu parayı pek muhtemel olarak ödemeyeceklerini, aradaki gergin durumu çigrından çıkarmanın ise tazminat almaktan daha pahalıya malolacağını söyledim. Pasa oldukça uzun bir konuşma yaparak Yunanlıların Anadolu'da Türk halkının gözleri önünde yiktikleri evlerden söz etti ve Müttefiklerin Yunanlılara Karaağaç'ı Türkiye'ye vermeleri konusunda yaptıkları öneriyi Ankara'ya bildirmiş olduğunu söyledi. Kendisine "gelecek cevabın olumlu mu, olumsuz mu olduğunu tahmin ediyorsunuz?" diye sordum, cevap vermedi. Bunun üzerine Venizelos'un Karaağaç'ı Türklere vermeyi kabul ettiğini ve pazartesiye dek Lozan'da kalacağını söyledim. Pasa da o güne kadar Ankara'dan cevap alacağını umduğunu belirtti. Kendisine arabuluculuk konusundaki çabalarımı ve bunu yapmaktaki amacımı açıkladım, teşekkür etti. Fakat bu konuşmalardan onun Yunanlılarla anlaşmaya yanasıp yanasmayacağını anlamak kesin olarak mümkün değildi... Bütün sözleri ve fikirleri hep genel nitelikte kalıyordu. Kafasından geçenleri okumak olanaksızdı! Sonunda oturum her ülkeden bir delegenin katılımıyla saat 17'de yapıldı. Sato Otelinin küçük bir odasında yapılan oturum çok dramatik oldu. Küçük bir masanın çevresinde yanyana oturduk. Başkanlık yerinde bulunan General Pelle ile Pasa tam karsı karsıya oturmuşlardı. Kızdıkları zaman birbirlerini ayırabilmek amacı ile Diamandy, Venizelos ile İsmet'in arasına oturmuştu. Son derece ciddi bir hava içinde görüşmelere başlandı. Her delege sırayla durumun nezaketini belirten bir konuşma yaptı ve iki tarafa da uzlaşma ve sükunet salık verildi. Rumbold sığuk mantığını kullandı, Montagna hararetli bir söylev verdi, Pelle de çok iyi bir konuşma ile durumu kısaca açıkladı. Onun arkasından Japon, Sirp, Romen delegeleri ve ben konuştuk. Arkadan Pasa konuşmaya başladı ve daha ilk anda açık bir şekilde belirtti ki kendisi o dogulu usulü ile sorunu başka yönlerde sürüklemeye çalışmaktadır. Diamandy masanın üzerinden bir kâğıt kaydırarak pasadan konuya gelmesini istedi. O sırada Pelle İsmet Pasa'ya, Karaağaç önerisini Ankara'ya telle bildirmiş olup olmadığını sordu. İsmet "evet" cevabını verdi. Pelle: "Bu öneriyi kabul ediyor musunuz?" diye sorunca İsmet yine kaçamak yapmaya çalıştı, fakat Pelle diretti ve en sonunda İsmet binbir dereden su getirip sözü uzattıktan sonra bütün gücü tükenmiş bir insan tavrı ile "evet, kabul ediyoruz" cevabını verdi. Bütün bunlar iki saat sürdü ve bu süre içinde sinirlerimiz ne kadar olabilirse o kadar gerilmiş bir durumda idi. Sonunda bir çözüm yolu umudu ortaya çıkınca insan psikolojisi dogal seyrine girerek havadaki ağırlık hemen dağıldı ve herkeste sinirsiz bir nese uyandı. O ana kadar İsmetle Venizelos'un arasına oturan Diamandy ayaga kalkarak Venizelos'a İsmet'in yanına oturmasını rica etti. Bundan sonra anlaşmanın ayrıntıları en dostane şekilde tartışıldı. Venizelos ve İsmet birbirlerine "mon cher ami" diye hitap ediyorlardı, kollarını birbirinin omuzlarına atmışlar, okul çocukları gibi gülüserek konuşuyorlardı ve nerede ise kucaklaşacaklardı. Rumbold'un yüzünde beliren kirisiklikler vahşi bir coşkunluğun belirtisiydi. Japon delegesi ise çok iyi bir ziyafet sofrasından yeni kalkmış gibi memnun ve keyifle çevresine bakıyordu. Toplantı biteceğine yakın Venizelos, Pasa ve kendi adına, bu mutlu sonuca erişilmesinde emeği geçmiş olanlara teşekkür etti, hepimiz ayaga kalktık ve el sıkıştık... Konferansın ikinci bölümü açıldığında

bütün koridorlarda Chester ayrıcalığının vizitisi dolasıyordu (1). Herkes Amerikan delegasyonunun Lozan Konferansında bu ayrıcalığı korumayı kendine baslıca görevlerden biri olarak kabullendiğine inanmaktaydı. Oysa, gerçekte Chester ayrıcalığı konferansta resmi bir şekilde belirtilmedi. Bizim mücadelemiz açık kapı ilkesinde toplanmıstı ve bu davayı kazandık. Ayrıcalıklar sorununun çeşitli bölümlerini uzun boylu incelemeksizin bir gün ansizin karsılastığımız bir noktaya değinmekle yetineceğim. İngiliz ve Fransızların, imzalanacak antlaşmaya veya antlaşma protokollarından birine, savastan önce Osmanlı hükümetiyle yapılmış, uygulanmasına baslanmış olan tüm ayrıcalık sözleşmelerinin hatta resmi formaliteleri tamamlanmamış bile olsa, simdiki Türk hükümetince de geçerli sayılması gerektiğine ilişkin bir madde koymaya hazırlandıklarını ansizin haber aldık. Bu sıralarda ben karanlıkta çalışıyor gibiydim. Çünkü tüm bu plânlar Müttetiklerce özel otumlarda kararlaştırılmıstı; ben bu otumlara alınmıyordum, onların amaçları konusunda tam bir bilgiye sahip olmadığım için de çıkarımızı koruyacak davranışlara girismem olanaksız oluyordu. Çok sükür ki Pasa'dan müttetiklerin planlarını ve düşüncelerini adım adım öğrenmek imkanını bulabildim. 5 Haziranda yaptığımız bir görüşmede Pasa savastan önce yapılmış ayrıcalık sözleşmelerini geçerli saymak için müttetiklerin kendisini adamakıllı sikistirdiklerini bildirdi ve bu konuda ne düşündüğümü sordu. Kendisine, bu kadar önemli bir prensip sorununda Türk hükümetinin boyun bükmeyeceğine Amerika'nın tam güveni olduğunu bildirdim. Pasa çok güç durumda bulunduğunu, Müttetiklerin tamamen hukuki bir sorunu politik duruma getirdikleri, bu yüzden barışın tehlikeye girmek üzere olduğunu, çok sikisirsa Müttetiklerin direnmesine "peki" demeyi düşündüğünü söyledi. Kendine böyle bir durumun Amerikan-Türk ilişkilerini ciddi şekilde sarsıntıya uğratacağını anlattım. Bu fikrimde direnerek bir saat konuştuk ve Pasa ayrıldı. Müttetiklerin ileri sürdüğü öneri bir Fransız ile iki İngiliz şirketinin yani Reji General Kampanyasının çıkarlarını korumak ve savunmak amacını güdüyordu. Birinci şirketle ilgili görüşlere kişisel olarak ilgi duyuyorum. 1914'te Türk hükümeti Samsun-Sivas demiryolu ve Samsun Limanı yapımını bu şirkete vermiş ve anlaşma üzerine Fransız şirketi ise baslamıstı. Fransa, Türk hükümetine milyonlarca frank borç vermeyi kabullenmiş, bunun da önemli bölümünü savastan önce Türklere ödemıstı (1). Her şey yoluna girmiş, fakat Osmanlı Parlamentosu, borçlanma anlaşmasını kabul ettiği halde ayrıcalık anlaşmasını reddetmıstı. Bu nedenle Fransızlar ayrıcalık sorununda adalet prensipleri ve ahlaki bakımdan haklı olmakla birlikte, hukuki bakımdan iddiaları tam ve itiraz edilmez bir temele dayanmıyordu. Bu yılın basında yeni Türk hükümeti vaktiyle Fransız şirketine verilmiş olan bir ayrıcalığı Amerikan Chester şirketine devretti ve önceden Fransa ile yapılmış olan sözleşmeyi simdi Amerika'nın kabul etmesini şart koştu. Bunu konferansta bizi Fransızlara koz olarak kullanmak amacıyla mı, yoksa Türkiye'nin imarının büyük bölümünü tarafsız bir devlete havale etmek için mi yapmış olduğunu henüz anlayabilmiş değiliz. Her ne olursa olsun, açık kapı prensibine aykiri olarak Müttetiklerin eksik veya hükümsüz sözleşmeleri hukuki bakımdan geçerli duruma getirmek için bir barış antlaşmasını araç olarak kullanmalarına izin veremezdik. Türk Petrol Şirketinin Musul yatakları üzerinde ayrıcalığı ise eski Türk Sadrazamı Sait Halim Pasa'nın 1914 yılında İngiltere'nin İstanbul Sefirine verdiği bir mektuba dayanmaktaydı, bu nedenle de ne hukuken geçerli, ne de adilâne idi. Geçen üç yıl içinde hükümetimiz bu konuda İngiliz hükümeti ile sürekli şekilde görüşmüş ve bir hakem kuruluna gidilmesini ısrarla önermiştir. Fakat İngiltere hükümeti

durumunun zayıf olduğunu bildiği için bu öneriyi hep geri çevirmisti. Eski ayrıcalıkların yeniden tanınması konusunda antlaşmaya sokulmak istenen maddeyi tüm Müttefik delegelerle ayrı ayrı görüşüp protesto ettim. Fransız delegesi Pelle ülkesinin mesru hakları için mücadele edeceğini, beni desteklemeyeceğini söyledi. İngiliz delegesi Rumbold bu maddenin Fransız şirketini korumak amacını güttüğünü söyledi ve: "Eğer siz bir ayrıcalığa milyonlarca dolar yatırırsanız, sonra da bu imtiyaz sizin elinizden alınsaydı ne yapardınız?" dedi. Cevap olarak Fransızların bu şekilde davranışlarına hak vermişlerse, zarar gören tarafa elbette bunu giderecek bir tazminat ödemeleri gerektiğini, fakat bu çeşit anlaşmaların barış antlaşmaları ile değil, hakem kurullarına başvurarak çözülmesi gerektiğini söyledim. Antlaşmaya konulmak istenen madde konusunda onbes noktalık bir itirazname hazırladım ve Müttefik delegelere, eğer adı geçen maddeyi antlaşmaya sokmak isterlerse bu itiraznameyi konferans masasına getireceğimi ve ayrıca basına vereceğimi, buna mecbur kalmaktan üzüntü duyduğumu söyledim. Birçok gün sonra maddenin antlaşmaya sokulmasından cayıldığını öğrendim. Fakat bu zafer üzerine tam birbirimizi kutlamaya başlamistik ki, başka bir haber geldi. Gizli olarak verilen bu habere göre Müttefikler o maddeyi çıkarmakla birlikte, yerine adı geçen üç şirketin haklarını koruyacak başka üç madde koymuşlardı. Benden gizli tutulan bu üç maddenin metinlerini ele geçirdim. Bir hafta mücadele ettim, herkesin kuyruğuna yapışarak, tavuk kümesine dadanan tilki gibi kendimi herkese tanıttım. Son toplantıdan önceki iki gün ve gece sırasında İsmet Paşa'yı yedi kere ziyaret ettim ve kendisine tekrar tekrar "Amerika Birleşik Devletleri her Türkten görevini yapmasını beklediğini, Müttefiklerin kendisini hırpalayacaklarını, ağır muamele yapacaklarını, emredici olarak davranacaklarını, bütün güçleri ile üzerine yükleneceklerini, fakat eğer siki durur ve zayıf göstermezse davayı kazanacağını" söyledim. Benim içeri alınmadığım son toplantı akşam saat 17'de başlayıp ertesi sabah saat 02'ye dek sürdü. Arada yalnız bir yemek arası verilmisti. Zaman zaman bültenler alıyordum. İsmet Paşa'ya ecel terleri döküyorlardı. Gözlerinin altında derin halkalar belirmiş, saçları dimdik olmuş, tüm gücü tükenmisti, fakat bütün saldırılara rağmen ayakta durma ve karsı koymaya devam ediyordu. Sonuç sabaha karsı saat 3'te geldi. Anlaşıldı ki Müttefikler son bir saldırıdan sonra silâhlarını bırakmışlar ve antlaşmada Türk Petrol kumpanyasından hiç söz etmemeyi kabullenmişlerdi. Ertesi sabah Paşa'yı gördüm, on yıl yaşlanmış görünüyordu, fakat mücadelemizde zaferi kazanmistik... Öteki komisyonlar da aynı çetin mücadeleden geçtikten sonra 24 Temmuz'da Lozan Barış Antlaşması imzalandı. Lozan'da bir yandan Müttefiklerle barış görüşmeleri yapılırken, bir yandan da Türk kurulu ile Amerikan kurulu arasında ayrıca bir dostluk ve ticaret antlaşması yapmak konusunda görüşmeler cereyan etmekteydi. Mr. Grew'un liderliği altında bulunan Amerikan delegasyonu ile İsmet Paşa ve öteki Türk delegeleri bu görüşmelere 1923 Haziranında başlamışlar ve 6 Ağustos'ta bir antlaşma imzalamışlardı. Fakat bu antlaşma Amerikan Senatosu'nun çoğunluğunca 6 oy farkla reddedilmisti. Bu şekilde askıda kalan Amerikan-Türk ilişkilerini en uygun şekilde yeniden düzenlemek için, Amerikan Başkanının isteği üzerine ve Senato'nun onaylamasıyla Mr. Grew, 19 Mayıs 1927'de, Türkiye'ye elçi olarak atanmisti. TÜRKİYE ELÇİLİĞİ Oldukça gürültülü bir hava içinde, Leviathan gemisiyle 1 Ağustos Pazar günü New York'tan ayrıldım. Bazı ince ruhlu Ermeniler yeni yaptıkları bir mitingte Türkiye'nin Amerika'daki elçisini, yahut beni veya her ikimizi birden vurma fikrini ileri sürmüşlerdi. Bu davranışlarıyla Ermeni irkinin

istiraplarına karşı bütün dünyanın merhametini ve ilgisini çekmek istiyorlardı. Bu karışık hava yüzünden, gemiye güvenlik memurlarının koruması altında götürüldüm; gemi kalkıncaya dek kabinimin kapısında bir polis nöbet tuttu. Fakat can sıkacak hiçbir olay çıkmadı. Gemimiz fevkalâdeydi. Gezimiz çok rahat geçti. Yalnız bir aralık kızım Elsie çok heyecan geçirdi, çünkü masamızın yanında duran birini Ermeni'ye benzetmişti. Fakat kamarot her zaman sakin durdu. 9-18 EYLÜL, 1927 Ağustos sabahı Cleopatra gemisiyle Venedik'ten ayrıldım. Kaptana kendimi tanıttım, derhal geminin puruva direğine Amerikan bayrağı çekti. Gemide bir Misir Prensi, İstanbul'daki İtalyan Ticaret Odası Başkanı, Almanlar, Yunanlılar, İtalyanlar, Fransızlar, Avusturyalılar ve Türklerden oluşan bir yolcu kalabalığı vardı. 17 Ağustosta Pire'yi gördükten sonra, ertesi sabah Çanakkale Boğazi'ne girdik. Boğazdan geçiş benim için ilginç oldu, çünkü Gelibolu savaşlarını en ince noktasına dek hatırladım. Kaptan bizi, kaptan köşküne çağırdı ve çevreyi buradan seyrettik. İlk gözümüze çarpan işaret, Fransız savaş gemisi Bouvet'in battığı yer oldu. Onun batışıyla ilgili haberleri o kadar iyi hatırlıyorum ki... Sonra Avustralya ve Fransız mezarlıklarıyla, Avustralya Savaş Ölüleri Anıtı, o korkunç ve semeresiz savaşın sonsuz anıları olarak Çanakkale Boğazi'nden geçen herkesin gözüne çarpmaktadır. Daha sonra boğazları ve kaleleri ile Çanakkale... Savaş gemilerinin buradan geçmemiş olmasına şaşmamalı. Her yerde kaleler ve istihkamlar. Fakat Lozan Antlaşması hükümlerine göre silâhtan arındırılmış. Şimdi uluslararası bir komisyon boğazları denetliyor. Lozan Antlaşmasında imzası olmayan bizler, bütün avantajlardan yararlanıyor, fakat hiçbir sorumluluk yüklenmiyoruz. Ne kadar istenirdi ki hükümetlerin ölçüleriyle centilmenlerin ölçüleri aynı olsun... Karanlıkta İstanbul'un ışıkları görünmeye başladı. Sehrin görkemli görüntüsünü gurup zamanı geçebileceğimizi umduğum için bu durum canımı sikti. Gemimiz Galata'da demirledi ve az sonra tüm Amerikan elçilik görevlileri bir sandalla gemiye yanastılar; fakat Türk karantina memurları rahat rahat akşam yemeklerini yiyip de ilk önce gemiye çıkıncaya dek bizim yanımıza gelemediler. Yarım saat bekledikten ve pasaport formalitelerini bitirdikten sonra dışarı çıktık, otomobilimizle dik bir yokuş tırmanarak Pera'ya "Beyoğlu" çıktık. 21 EYLÜL, İSTANBUL Zaman uçar gibi geçti ve iste su anda Ankara'ya gitmek üzere Anadolu Ekspresindeyim. Yeni bir hükümetle ilişkiler kurmaktan çok, manzara seyretmek amacıyla bir gezi yaptığım duygusu içersindeyim. Yarın Disisleri Bakanına yapacağım ziyaret tamamen özel nitelikte. Kendimi Türkiye'nin başkentinde bulunca, elbette ona bir uğrayıp görüşmem gerek. Galata'dan Haydarpaşa'ya gelirken küçük bir vapurun güvertesinden seyrettiğim gurup tasvir edilmez derecede güzeldi. Bu gurubun renklerini ancak bir ressam bir bir sayabilirdi, fakat ben, alevler içindeki gökyüzüne karşı gölge gibi yükselen camileri, minareleriyle mor pembe bir ışık denizinde yikanan İstanbul'un bu akşam görüntüsünü -ki aynı görüntüyü çok kereler gördük- hiç unutamayacağım. Solda Pera ve Boğaziçi, sağda İstanbul ve Marmara, karşıda Üsküdar ve Haydarpaşa. Denizin rengi neredeyse lacivert! Dalgaların tepesi ise kızıla yaklaşıyordu. Bu müthiş güzellik karşılarında solugum kesildi... 22 EYLÜL, ANKARA Disisleri Bakanı Tefik Rüstü Bey kendisini ziyaretim için saat 17.30'da randevu vermisti. Bakanlık neredeyse yıkılacak derecede harap, karanlık ve kirli bir yapıda bulunuyordu, fakat yakında yeni bir yapıya taşınacakmış. Kapalı, daracık bir yere girdik -öyle ki buraya oda bile denilemezdi- ve daha ilk anda bakanın kişiliği beni şaşırttı; Amiral Bristol ve öteki elçilik memurlarımızdan o kadar sözünü duyduğum Tefik Rüstü Bey'in bu insan olduğuna âdeta inanamıyordum. Bakan beni içten selamladı ve Birleşik

Amerika temsilcisi olarak beni kabul etmekten, özellikle Lozan Antlaşmasına imza koymuş bir insan olusundan ötürü memnunluk duyduğunu belirtti ve İsmet Paşa'nın benden her zaman övgü dolu sözlerle bahsettiğini ve Lozan Konferansında derin bir anlayış gösterdiğime sık sık işaret etmiş olduğunu söyledi. Ben de konferans sırasında Türkiye'yi az çok tanıdığımı, konferansta büyük bir ustalık ve anlayış göstermiş olan İsmet Paşa'nın kişiliğine karşı derin bir sempati ve hayranlık duymakta olduğumu Türkiye'nin birkaç yıl içindeki gelişmelerini yakın bir ilgi ile izlediğimi, cumhurbaşkanımızın beni bu göreve atmasından ötürü özel bir mutluluk duyduğumu söyleyerek cevap verdim. Daha sonra "Amiral Bristol'dan sizi o kadar dinledim ki, daha önceden de zaten sizi iyice tanımış bulunuyordum" dedim. Bu sözümden Tefik Bey pek hoşlanmış görüldü ve Amiral Bristol'ün Türkiye'nin sorunlarını çok iyi anlamış olduğunu, onun bu kavrayış ve anlayışından ötürüdür ki iki ülke arasındaki ilişkilerin bugünkü durumda devam ettiğini söyledi. Bundan sonra kendisine cumhurbaşkanına güven mektubunu ne zaman takdim edebileceğimin bildirilmesini rica eden bir yazı ile güven mektubunun ve cumhurbaşkanına hitaben söyleyeceğim söylevin bir kopyesini verdim. Bakan, 15 Ekimde toplanacak olan Halk Partisi Kongresinden önce kabul edilmem için çaba göstereceğini ve kabul tarihini bana çok daha önceden haber vereceğini söyledi. Amerika'ya Türk elçisi olarak gönderilecek Muhtar Bey'in Ankara'da olup olmadığını sordum. Bakan, Muhtar Bey'in bir an önce Amerika'ya gönderilmesi için elinden geldigince çalıştığını, bu ayın sonundan önce hareket edebileceğini umduğunu söyledi. Bu görüşmeden sonra sefarethaneye döndüm, elbise değiştirdim ve akşam 19.30'da Anadolu Ekspresi ile İstanbul'a hareket ettim. Türkiye'nin Atina Büyükelçisi Cevat Bey de bu sabah ziyaretime geldi. Önceden ikimiz St. Petersburg'da elçilik kâtabi, daha sonra Bern'de elçi olarak bulunmuş ve dost olmuştuk. Bugünkü uzun görüşmemiz eski dostlugumuzu tazeledi. Cevat, Amerika'ya Türk elçisi olarak gönderilmesi kararlaştırılan Muhtar Bey'in çok iyi bir temsilci olacağını söyledi. Ben de cevaben bundan emin olduğumu, fakat kendisinin İngilizce bilmeyişinin çalışmalarını sırasında kendisini güçlüklerle karşılaştıracaklarını, çünkü Amerika'daki isadamları ve öteki kişilerle ilişkiler kurmasının çok önemli olduğunu, oysa bu kişilerden pek azının Fransızca bildiğini söyledim. Halkımızın Türkiye'yi pek tanımadığını, Ermeniler sorunu ve Abdülhamit rejiminin bırakmış olduğu eski izlenimleri silmek için Türkiye'nin henüz çok şey yapmamış olduğunu ekledim. Türkiye'nin yeni gelişmelerini, başarılarını, geleceğe yönelik programlarını Amerikan halkına mümkün olduğu kadar açık bir şekilde anlatmanın önemi üzerinde durdum. İstanbul, Ankara ve öteki ziyaretlerimden söz ettikten sonra Cevat Bey, Gazi ile yeni görüşmüş olduğunu ve kendisinin eski dostlugumuza dayanarak benimle özel ve içten bir konuşma yapmak istediğini, gerek hükümetin, gerek halkın benim elçiliğe atanmamı pek memnunlukla karşılamış olduğunu, Birleşik Amerika ile yeniden ilişkiler kurulması ve ilişkilerin geliştirilmesi için ilk Amerikan elçisi olarak benim gönderilmiş olmamı sevinçle karşıladıklarını söylemek lütfunda bulundu. 26 EYLÜL, İSTANBUL Bugünlerin üç ünlü sorunu var: 1) Biz buraya gelmeden birkaç gün önce komünistlerden bir grup, Beyoğlu Caddesindeki Tokatlıyan Otelinin tam bitişinde bir oda tutarak içersinde bomba ve daha pek çok silâh depo etmişler, amaçları çok açık olarak otele yaptığı ziyaretlerden birinde Gazi'yi öldürmekmiş. Polisler bunu öğrenip odayı basmaya girince yaylım atesine tutulmuşlar ve üçü ölmüş. Komünist çetesinin öldürülmemiş olan mensupları tutuklanmış ve ötekilerinin bulunması için sıkı aramaya girilmiş. Bunların Ermeni oldukları anlaşıldı ve ele geçirilen broşürlerden

Üçüncü Enternasyonal ile ilgili buldukları ve Rusya'dan para aldıkları ortaya çıkarıldı. Bunların New York'taki Ermeni cemiyetleriyle de bağlantılı olup olmadıklarını düşündüm. Kendilerine Altunyan Çetesi adı verilmektedir. Gazeteler bunların çabalarının gerçek nedenini gizlerdi ve amaçlarının, içersinde büyük bir servet bulunan Yıldız Köskü gazinosunu soymak olduğunu ileri sürdüler.2) Yıldız Köskü Gazinosu'nda yaz boyunca çeşitli kumar masaları dolup dolup bosalmış, bazı yüksek Türk memurları, diplomatlar ve daha başka kişiler buraya sık sık gelmişlerdi. Biz gelmeden az önce burası basılmış, yönetici Serra tutuklanmış ve orada bulunanların hepsi mahkemeye gönderilmişlerdi. Bunların içinde İran Sefareti Müstesari ile İtalyan Sefaretinin bir yüksek memuru da bulunmakta idi. Baskın için ileri sürülen neden, gazinonun içeriye Türk memuru almamayı taahhüt ettiği, fakat bu sözünde durmadığı idi. Türk memurları buraya sürekli gelip kumar oynamışlardı ve öyle sanırım ki Gazi bu durumu kendi reform programına aykırı bulmuştu. Çok akıllıca bir davranış.3) Ünlü bir Türk ailesinin oğlu bir Yahudi kizine âşik olmuş ve kız istemediği halde aylarca onun pesinden kosmuş, başka bir adamla evlendiğini duymuş; bizim sefarethanenin az aşağısında kızla karşılaşmış ve bıçaklayarak öldürmüştü. Bunun üzerine hemen harekete geçilerek delikanlıyı cezadan kurtarmak amacıyla kendisinin deli olduğu bildirilmiş ve bir hastaneye gönderilmiş. Kızın cenaze töreninde Yahudiler adalet adamları aleyhine gösteri yaptıklarından tutuklanmışlar. Yine ünlü bir Yahudi olan Pardo, İsmet Paşa'ya bir mektup yazarak adalet istemiş ve katilin cezalandırılmasını talep etmiş. Kısa bir süre sonra da tutuklanmış. Biz geldikimizde gazeteler bu haberlerle doluydu. Fakat şimdi Paşa, adalet makamlarına gönderdiği bir mektubu yayımladı. Bu mektupta, Pardo'nun kendisine yolladığı mektubun aslını görmediğini, bakanlığındaki ilgili memurların bu mektubu inceleyerek doğruca Adalet Bakanlığı'na göndermiş olduklarını, fakat kendisinin şahsen Pardo'yu tanıdığını, bu kişinin yıllarca önce askerî okulda Fransızca öğretmenliği yaptığını, dürüst karakterli bir insan olduğunu ve yanlış bir iş yapabileceğine ihtimal vermediğini bildiriyordu. Bu mektubun bir sonucu olarak Pardo ve öteki Yahudiler mahkemede beraat ettiler. Paşa'nın hakseverliği her tarafta hararetle övülüyor. Başlangıçta adalet makamlarının siddetli bir Yahudi aleyhtarlığı şeklinde görülen davranışları, hükûmetin muhtesem alicenaplığı hakkındaki sevinç çığlıkları ile sona erdi. Fakat katili mahkemeye sevk etmeye hiç niyet yok. Bir söz daha. Bu anılarda kuskusuz Türk hükûmetini sık sık yereceğim, nasıl ki ülkemde kendi hükûmetimi yerdığım gibi. Her hükûmet yanlışlar yapar ya da adil kararlar verir. Türk hükûmeti gibi bir sürü sorunlarla karşı karşıya kalan, yeni yapıların temellerini atan başka milletlerde ancak birkaç neslin başarabildiği temel değişiklik ve gelişmeleri çok kısa bir süreye sigdirmekle kendini görevlendiren bir hükûmetin ise çok daha fazla hatalar yapması çok normaldir. Bunun için eleştirilerimi yaparken bu noktayı her zaman göz önünde tutacağım. Türk hükûmetinin şimdiye kadar basarmış olduğu işlere, altından kalkılamaz gibi görünen bir işi gerçekleştirmek yoluna girmesine ve birçok tahminlerin aksine olarak bütün bu sorunları çözmek yeteneğine, gücüne sahip olduğunu gösterebilmiş olmasına derin bir hayranlık duymaktayım. Bundan sonraki gelişmelerinde aldığı önlemler ve kararlar zaman zaman sabrimi tüketse, hatta beni gazaba getirse bile, yine de Türkiye'nin daha büyük hedeflere yönelen çalışmalarına tüm kalbimle sempati duyacağım. Güçlü bir millîyetçilik, onun başarılarının anasıdır, oysa içerdeki tüm güçler istediği yönde gelişmek için serbest bırakılırsa, bugün Türkiye'nin durumunda bulunan herhangi bir ulusun varlığını sürdürebileceği

umut edilmez. Bu nedenle onun sovenist ruh yapısına tahammül etmeli ve Türkiye Cumhuriyeti'nin daha büyük hedeflerini içtenlikle göz önüne getirerek eleştirilerimizde ölçülü olmalıyız. 1 EKİM 1927 Bugün Polonya Elçisi Novarski ile görüştüm. Kendisi İsmet Paşa'ya karşı büyük bir sempati duyduğunu, onu çok zarif bir insan ve güçlü bir yönetici olarak gördüğünü söyledi. Tevfik Rüstü Bey'in tamamen başka tipte bir insan ve fazla bir Sovyet taraftarı olduğunu ekledi. Bununla birlikte Cumhurbakanına çok bağlı bir memur olduğunu, Cumhurbakanının Sovyet taraftarlığının ise duygulardan pek uzak bulunduğunu anlattı. Yunan savaşı sırasında Sovyet Rusya'dan yardım gördüğü için Gazi bu ülkeye karşı bir dereceye dek minnettarlık duyuyor ve dostluk ilişkileri içinde yaşamayı çok istiyormuş, fakat Türkiye'de her ne şekilde olursa olsun, Sovyet propagandalarının ilk belirtisi acımasız şekilde bastırılmış, buna girenler asılmış. Elçinin kanısına göre bu şekilde çabalara bundan böyle de hiç göz yumulmayacakmış. Mr. Kovalski, Mustafa Kemal Paşa'nın iyi duygulara sahip, düşündüklerini olduğu gibi ve açıkça söylemeye alışmış, zekâsi çok aydınlık şekilde çalışan, gerçekten büyük bir adam olduğunu söyledi. Pek doğal olarak Cumhurbakanı bir diktatör olmak zorunda kalmış, çünkü Türkiye, İsviçre ve öteki Avrupa ülkeleri ile karşılaştırılmaz. Türkler daha kendi kendilerini yönetecek duruma gelmemişler; bir diktatörlük olmazsa ülke parçalanabilir. 12 EKİM, 1927 Protokol Genel Müdürü Saffet Ziya Bey saat 2.45'te elçiliğe gelerek beni ve elçilik erkânini aldı, güven mektubumu sunmak üzere otomobillerle Çankaya'ya gittik. Köşke girmeden önce bir tören kitasinca selamlandık, Köşkün kapısında Tevfik Rüstü ve öteki görevliler bizi karşıladı. Hemen cumhurbakanının odasına girdim. Kendisi masasının önünde duruyordu, sağında Tevfik Rüstü Bey, solunda da Saffet Ziya Bey yer aldı. Ben de masanın tam karşısındaki halinin ortasında durdum ve İngilizce olarak söylevimi okudum. Tevfik Rüstü Bey Türkçeye çevirdi. Bundan sonra da Cumhurbakanı, apaçık bir şekilde belirlenen siddetli bir şokalgınlığından. rahatsız olduğu için çok yavaş bir sesle kendi cevabını okudu. Tevfik Rüstü Bey de bunu Fransızcaya çevirdi. Güven mektubumu verip el sıkıştıktan sonra özel şekilde konuşmaya başladık. Bana, Türkiye'ye daha önce hiç gelip gelmemiş olduğumu sordu. Ankara'ya da nasıl bulduğumu sorduktan sonra elçilik erkânini kendisine tanıtmamı söyledi. Bu görüşmeden sonra Tevfik Rüstü Bey'i ziyaret ettim. Bana Gazi üzerinde çok iyi bir izlenim bırakmış olduğumu, kendisini şimdiye dek hiç bu derece memnun görmediğini, Gazi'yi memnun etmenin ise kolay bir şey olmadığını söyledi. Ben de kendisine Cumhurbakanının üzerimde fevkalade bir etki bırakmış olduğunu, özellikle çehresindeki kudret ve irade ifadesini hiç unutamayacağımı söyledim. Gerçekten de Gazi'de amacına erismek için her güçlüğü yenebilecek bir insan çehresi vardı. Köşkten ayrıldıktan sonra, Basbakanlıktaki odasında İsmet Paşa'ya ziyaret ettim. Beni büyük bir sıcaklıkla selâmladı, karşı karşıya oturduk ve tercümanlıktan Fransızca konuştuk. Beni eskisinden daha genç gördüğünü söyledi, ben de üzerinde taşıdığı ağır sorumluluklara rağmen kendisinin hiç yaşlanmamış olduğuna işaret ettim. Onu daha ihtiyarlamamış gördüğüm için gerçekten şaşkırdım. Yalnız saçları daha aklaşmış ve az sismanlamıştı. Fakat Lozan Konferansından bu yana pek degismemisti, yüzünde aynı tebessüm ve gözlerinin çevresinde aynı kırışıklıklar vardı. Genel konular üzerinde konuştuk. Paşa, Türkiye'nin çabalarından söz etti ve ülkenin yıkık bir yapıya benzediğini, mali kaynakların pek dar olusundan, bu yapının pek yavaş onarılacağını, bununla birlikte inşaatın hızla sürdüğünü söyledi. Ben de kendisine özel olarak ilgilendiğini bildirdiğim demiryolu

yapimından söz ettim. Konusmamız gerçekten samimi geçti. Sanıyorum ki İsmet Paşa'nın kulakları daha çok ağırlaşmış. Kelimelerin ne kadarını işitip ne kadarını işitmediği belli olmuyor. 15 EKİM, CUMARTESİ, 1927 Halk Partisinin Kurultay toplantısı sabah 10'da Büyük Millet Meclisi'nde yapıldı. Mecliste tek parti var. Bir muhalefet partisi kurulmasına izin vermeyi denemişler, fakat bu partinin taktikleri suikastler ve isyanlar şeklini alınca, pek doğal olarak daha çok göz yumamamışlar. Muhalefet liderleri İzmir'de asılmış ve böylece yalnız hükümet partisi kalmış. Milletvekili adayları hükümetçe belirleniyor ve gözü kapalı şekilde seçiliyorlar. Birçokları temsil ettikleri bölgeleri hiç görmemişler. Bu nedenden Halk Partisi'nin bugünkü toplantısı çoğunluk olarak atanmış milletvekillerinin bir toplantısı oldu. Bu toplantıyla ilgili olarak uzun süreden beri haberler yayımlanıyordu. Çünkü Cumhurbaşkanı bu fırsattan yararlanarak Türkiye'nin 1919'dan sonraki tarihini anlatan 1200 sayfalık bir söylev verecek. Bu söylevde dramatik açıklamalar yapılacak ve Türkiye Cumhuriyeti'nin başarıları geniş şekilde anlatılacak. Söylev Fransızca, İngilizce, İtalyanca ve Almanca olarak Leipzig'de özel bir firmaya bastırılmış. Sanıldığına göre söylevin okunması altı gün sürecek ve fevkalâde ilginç bir belge olacak. Saat 9.40'ta elçilik kâtibimiz İves'le birlikte Meclise geldik ve diplomatlar locasına çıkarıldık. Loca, on iskemle alacak kadar küçük bir odaydı. Arka sıradaki iskemleler, ayakta daha çok insan durabilsin diye kaldırılmış. İçerde Polonya, Çekoslovakya elçileri ve görevlileri vardı. Az sonra diplomatlara yer gösteren protokol sefi Saffet Bey geldi ve heyecanlı bir sesle Rus Elçisi ve Kordiplomatik duayeni Suritz Yoldas'ın gelmekte olduğunu kulagıma fisildadi ve "ne yapayım" diye sordu. "Beni kendisine takdim ediniz" dedim. Soguk bir şekilde takdim edildik, el sıkıştık ve ben ön sıradaki yerimi yaslı bir insana gösterilmesi gereken nezaket gereği ona verdim. Saffet Bey korktuğu şekilde bir "olay" çıkmamış olduğunu görmekten ötürü rahat bir soluk aldı. Saat tam 10'da alkış tufanı içerisinde Gazi ansızın salona girdi, kürsüdeki yerini aldı ve oturumu açtı. Kısa bir açıklama konuşmasından sonra kürsüden inerek milletvekilleri arasında bir yere oturdu ve bu sırada İsmet Paşa kürsüye gelerek sanırım ad çekme usulü ile Basbakanlık Divanı üyelerini seçti. Sonra Mustafa Kemal İsmet Paşa'nın oturduğu kürsünün altında bulunan başka bir kürsüye gelerek söylevini okumaya başladı. Başlangıçta sesi zayıf çıkıyordu, fakat çok müzikal bir sesi var; iyi okuyor. Belgelere sıra geldiğinde bunları Rusen Esref Bey'e verip okutuyordu. Sık sık alkışlar yükselmekteydi. Saat 11.15'te oturuma kısa bir ara verildi. Sigara içmek üzere fuayeye çıktık; Suritz Yoldas da yanıma geldi, tatlı bir sohbet yaptık. Az sonra oturumun yeniden açılacağını bildiren ziller çalmaya başladı. Tam içeri girmek üzere iken Saffet Bey gelerek beni Meclis Başkanı Kâzım Paşa'ya ziyarete götürdü. Paşa ile kısa bir görüşme yaptık. Ben tam Meclis binasından çıkmaya hazırlanıyordum ki, Saffet Bey tekrar görüldü ve Gazi'nin beni özel locasına davet ettiğini bildirdi. Locaya gittim, orada bulunan zavallı Muhtar Bey dışarı çıkmak zorunda kaldı. Az sonra Suritz Yoldas da geldi ve aşağı yukarı dirsek dirseğe oturduk. Buradan tüm kongreyi görüyorduk, elçi olarak yalnız ikimiz kalmıştık. Durum beni bir hayli eğlendirdi. Bu locaya davet edilisimizin iç yüzünü daha sonra Muhtar Bey'den öğrendik. Kendisine bir mektup yazarak, Gazi'nin locasında onu rahatsız ettiğim için özür dilemiştim. Muhtar Bey de rahatsız edilmenin asla söz konusu olmadığını Gazi'nin locasına gelmem ve oturmamı kendisinin sağlamış olduğunu söyledi. Meger Suritz Yoldas oturacak yer için sorun çıkarmış ve Türk diplomatlarının oturduğu locada kendisine yer istemiş. Bu direktisi elbette saçmaydı, çünkü kordiplomatik için ayrı bir

loca ayrilmisti ve Gazi kendi locasina istedigi kisiyi davet edebilirdi. Buna ragmen Suritz'in kendi yerinde rahat olmadigi ve Gazi'nin locasinda rahat bir yere oturmak konusundaki direnisine ses çikarilmamis ve oraya davet edilmiş. Ben ilk oturumda hazir bulunarak görevimi yapmiş oldugum, loca kalabalik, ben de Türkçe bilmediğim için kongrede daha çok kalmakta yarar görmedigimden Meclis'ten ayriliyordum, öteki birçok diplomat da ayrılmislardı. Fakat Suritz Yoldas, Gazi'nin locasina geçmekte diretince, eger ben oradan ayrılırsam herkesin bunu Rus elçisine özel muamele yapıldığı, benim de bundan ötürü gittigim seklinde yorumlanacagini düşünerek Gazi'nin yanina beni de davet etmek gereğini duymuslar ve tam zamanında beni durdurmuşlar. İnsan burada her adimini dikkatli atmak zorunda!Gazi müthis sekilde bir belge okuduktan sonra saat 12.30'da öğle yemegi için oturuma tekrar ara verildi. Merdivenlerden inerken kendi odasına çikmakta olan Gazi ile karsilastim. Yanında bulunan Ismet Pasa durdu ve beni hararetle sekilde selâmladi. Rusen Esref ve Nusret Sadullah beylerle de karsilastim ve kendileriyle birkaç kelime konustum. İkisi de içtenlikten daha ileri bir yakınlık gösterdiler.29 EKİM, 1927Türklerin Cumhuriyet Bayrami. Saat 14'te resmî elbiselerimizi giymis olarak Gazi'nin resmî kabulünde bulunmak ve geçit törenini izlemek için Meclis'e gittik.Ön sirada Rus, Japon, Fransiz ve Ingilizlerin bulundugu tribüne gitmeden önce karim ve kizima Gazi'nin tribünü yanındaki diplomatlar tribününde yer verdiler. Saat 14.30'da elçilik kurullari kidem sirasiyla ayrı ayrı Gazi tarafından kabul edildiler. Ben kısa bir kutlama konusmasi yaptim ve arkadaslarimi takdim ettim. Bundan sonra tribüne gittik.Ön sirada oturduklarini söylediğim elçiler ve ben pek ciddi sekilde oturuyorduk. Altin islemeli elbiseleri ve geleneksel diplomatik monokleriyle Fransiz ve Ingiliz elçileri özellikle göze çarpiyordu. Suritz Yoldas ve ben de parlak smokinlerimizle görüntüyü tamamlıyorduk.Fransiz elçisi Daeshner tribünde görüldüğünde "Vive la France; yasasin Fransa!" sesleri yükseldi. Onun arkasinda ben gelince, sonradan akla gelmiş bir düşüncenin belirtisi halinde, orada bulunanlardan biri "Vive L'Amerique aussi; Amerika da yasasin!" dedi.Kabul resmini tamamladıktan sonra Gazi yürüyerek geldi, bizim tribünün önünden geçerek yerini aldı. Arkasinda Ismet ve Fevzi pasalarla kabine üyeleri bulunmakta idi. Bundan sonra geçit basladı. Piyade, süvari, topçu birlikleri, erkek ve kız izciler, sporcular, esnaf birlikleri -bu arada arabalar, taksiler- sira ile geçtiler. Bu geçit sirasinda sira ile çeşitli bandolar askerî mars çaldılar; fakat her bando aynı marsi çalıyordu, öyle ki kulaklarımızı delen bu müzigin hiç bitmeyeceginden korktum. Deniz bandosu gerçekten iyi idi.Gece Cumhuriyet Bayrami serfine ve Türk Ocagi yararına verilen baloya gittik. Müthis kalabalık vardı, çünkü tüm Ankara orada idi.Bizden az sonra Gazi geldi ve kendisi için özel sekilde hazırlanan yere oturdu. Herkesten önce karim Alice ve kızım Anita kendisine takdim edildi.Sonradan öğrendigime göre Suritz Yoldas bunu görünce hirsinden kipkirmizi kesilmiş. Az sonra ben de kendisine yaklastim ve saygılarımı sundum. Gazi'nin sesi yine kisilmiş, büyük söylevini hazırlamak için yaptığı çok yorucu çalışma bittigi için, şimdi dinlenmeye çalışıyor...Birçok Türk memurlari ile tanistim ve Türk Ocagi Baskani Hamdullah Suphi, milletvekili ve Devletler Hukuku Profesörü Yusuf Akçura beylerle tatli bir sohbet yaptim. Hamdullah Suphi Bey, daha önce Millî Egitim Bakani imis, bana Türkiye'deki Amerikan okullarina çok içten sekilde taraftar oldugunu söyledi. Ayrica tüm Türkiye'de vatanseverlik ve milliyetçilik ruhunu ve entelektüel kültürü yaymak ve gelistirmek için gençlik gruplari kurmak amacinda olan Türk Ocagi Teskilati hakkında bilgi verdi. Türk Ocaginin, fikir ve ilhamini Halk

Partisinden alan bir ulusal propaganda teskilati oldugu 60 bin üyesi bulunduğunu söyleniyor. Daha sonra Türkiye'deki Amerikan okullarının yeniden açılmasına karar verecek olan bugünkü Millî Eğitim Bakanı Necati Bey'e takdim edildim. Kendisi yalnız bana bir selam verdi ve hemen arkasını dönerek ayrıldı. Bunu. 1) ya Türkçeden başka dil bilmediğinden, 2) ya kim olduğumu anlamadığından, 3) ya sarhos olduğundan, 4) veya Türkiye'de tüm yabancı okullarına karşı koyduğu ve bu nedenle benimle ilişki kurmak istemediğinden yapmış olabilir. Daha sonra geçen olaylara bakarak, üçüncü olasılığın daha doğru olduğunu sanıyorum. 1 KASIM, 1927 Üçüncü Büyük Millet Meclisi bu sabah saat 9.30'da toplandı. Tüm diplomatik misyon sefleri, yanlarında birer sekreterle birlikte, Gazi'nin özel locasının sağ ve solundaki iki locada oturmuşlardı. Gazi'nin locasında Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Muhtar Bey oturuyorlardı. Rus Elçisi karisiyle gelmişti. İlk bir saat kırkbeş dakikada milletvekilleri teker teker kürsüye çıkarak, cumhuriyet prensipleri ve millet için çalışacaklarına and içtiler. Daha sonra Meclis Başkanları ve kâtipleri seçildi. Bunun arkasından Cumhurbaşkanı seçimi yapıldı. Tüm milletvekilleri Rusen Esref Bey tarafından adları okundukça geliyor ve konuşma kürsüsüne yerleştirilmiş olan iki gümüş vazo içersine oylarını atıyorlardı. Sekiz kişilik bir kurulca oylar sayıldı ve Meclis Başkanı Kâzım Paşa 12.45'de sonucu bildirdi; Gazi Mustafa Kemal Paşa gelecek dört yıl için Türk Cumhuriyeti'nin başkanlığına seçildi. Herkes ayağa kalktı ve uzun uzun alkışladı. Alelacele elçilik binasına geldik, yemek yedik ve öğleden sonraki tören için elbiselerimizi değiştirerek saat 14'de karimla Meclise gittik. Yeni seçilen Cumhurbaşkanı 14.15'de geldi, kürsüye çıktı and içtikten sonra on dakikalık söylevde bulundu. Bu söylevde kendisini ikinci kere Cumhurbaşkanlığına seçtikleri için Türk ulusuna ve Meclis'e sonsuz teşekkürlerini bildirdi. Türkiye'nin içeride ve dışarda kazandığı başarıları isaret etti ve üçüncü BMM'nin Türk ulusunun lâîk olduğu ilerlemeleri gerçekleştireceğine güvendiğini söyledi. Gazi, Meclise girerken hoş bir olay oldu. Karim, o ana kadar locada uyuklamış ve bir yandan çevreyi seyrederek gibi yaparken, bir yandan da rüya görmüştü. Gazi kürsüye çıkınca, çevresindekiler kendisinin uyulamakta olduğunu anlamasınlar diye son derece hararetle alkışlamaya başlamıştı. Ertesi gün yarı resmi Millîyet gazetesinde şu haber çıktı: "Gazi Meclis'e girerken, elçiler locasında bulunan Bayan Grew'ün hararetli alkışları özellikle belirtilmeye değer." Söylevini bitirince Gazi, özel bir odada kabine üyelerini ve diplomatik misyon seflerini kabul etti. Bir daire şeklinde ayakta durduk, Başkan geldi ve her elçinin önünde kısa tebrik konuşmalarını dinlemek için az durarak önümüzden geçti. Daha sonra Kâzım Paşa'ya da aynı şekilde tebrike gittik. 3 KASIM 1927 Önceden randevu alarak saat 15.30'da Tefik Rüstü Bey'i ziyarete gittim yeniden Disisleri Bakanlığına atanmış olmasından ötürü tebriklerimi sundum. Bundan sonra Amerikan Senatosunun 6 Aralıkta toplanacağını, o süreye dek Lozan'da imzalanmış, fakat Senatoca reddedilmiş olan Türk-Amerikan Antlaşması karşısında, bir tavir değişikliği olup olmadığının anlaşılabileceğini, Cumhurbaşkanımızın ancak o zaman bu antlaşmayı tekrar Senato'ya gönderip göndermemek konusunda bir karar verebileceğini anlattım ve sonucun ne olacağını tahmin etmeye şimdiden olanak olmadığını söyledim. Ayrıca şu noktaya isaret ettim ki, benim Türkiye elçiliğim de Senatoda bu toplantıda onaylanacak; görevimi sürdürebilmem için Senatonun onayı şarttır. Bazı senatörlerin benim atanmama itiraz edecekleri kesin ise de, muhalefet lideri James Garard, antlaşmaya karşı koymakla birlikte benim yakın dostumdur ve atanmama karşı koymayacağı sözünü vermiştir; ben de zaten Türkiye'den çekilmeyi hiç

istememekteyim. Bununla birlikte Tevfik Rüstü Bey'e açıkladım ki, Senatoda benim atanmam görüşülürken senatörlerden biri: "Türkiye'nin Birlesik Amerika sefiri nerede? Bizim sefirimiz eylül ortasında Türkiye'ye vardı fakat aradan üç ay geçtiği halde Amerika'ya hiçbir Türk sefiri gelmedi," derse, kuskusuz bu aksi bir tepki uyandırabilir ve bu tepkinin nasıl bir sonuç doğuracağı kestirilemez. T. Rüstü Bey'e dedim ki: "Türkiye'ye geldigimizde bana Muhtar Bey'in birkaç gün içinde, pek geç olarak eylül sonundan önce Amerika'ya hareket edeceğini söylemistiniz, ben de bunu telgrafla hükûmetime bildirmistim. Daha sonra Muhtar Bey'in hareketi 2 Kasım'a bırakıldı, bunu da telle bildirdim. Az sonra hareketi 22 Kasım'a ertelendi, bunu da üçüncü kere hükûmetime telledim. Oysa şimdi Muhtar Bey'in aralık ortasından önce yola çıkmasının mümkün olmadığını öğrenmiş bulunuyorum; hem hayret, hem huzursuzluk içindeyim." Bakan, sözlerimi büyük ve içten bir ilgi ile dinledi ve Muhtar Bey'in çok gecikmeden yola çıkması için direktif vereceğini söyledi. Sonra beni çok yakın ve içten bir dost olarak kabul ettiğini ve elçinin bugüne dek gecikmiş olmasının nedenini açıklayacağını ekledi. Meger, Muhtar Bey'in hareket edemeyişinin nedeni kendisine Amerika'da ev ve otomobil sağlanması ile ilgili bazı sorunlardan ileri geliyormuş, yeni kabine kurulmadan bu sorunlar bir karara bağlanamadığı için yola çıkamamakta imiş. Tevfik Rüstü, şimdi kabinenin kurulduğunu, sorunun hemen ele alınıp karar verileceğini, bu nedenle Muhtar Bey'in hareket edip, bu kararlardan yolda iken haberdar edileceğini söyledi. Çok açık konuştugum için bana tesekkür etti ve durumu tamamen kavramış olduğunu ekledi. Ben de kendisine Muhtar Bey'in bir Amerikan gemisi ile gitmesinin çok yararlı olacağını, bunun Amerika'da da çok iyi bir izlenim yaratacağını, eğer 22 Kasım'da Leviathan gemisiyle hareket ederse, Senatonun açılış gününden çok önce Washington'a varabileceğini söyledim. Disisleri Bakani, Lozan'da imzalanmış olan Türk-Amerikan Antlaşmasının Senatoda kabulü sorunu konusundaki görüşünü söyle ifade etti: "Benim için senatonuzun bunu kabul etmesiyle etmemesi arasında hiçbir fark yok." Bu tavrın nedeni şu ki, antlaşma, Türk hükûmetinin öteki ülkelerle yaptığı anlaşmalara oranla Amerika'ya daha çok haklar tanımaktadır ve yeniden yapılacak görüşmelerde, Amerika aynı derecede uygun koşullar elde edemez. Ancak Rüstü Bey bunu böyle değil de, şöyle söyledi: "Daha ileride bundan daha iyi bir antlaşma yapabileceğinizi ummamalısınız"? Ben de cevaben bizim antlaşmamızın öteki müttefiklerle yapılan antlaşmadan hiç farklı olmadığını söyledim. Bakan, iki veya üç noktadan, özellikle konsolosluklarla ilgili maddelerde, bu antlaşmanın öteki antlaşmalardan daha çok Amerika lehinde koşullar içerdiğini söyledi. Bu noktaların neler olduğunu sordum, o anda hatırlayamadığını, fakat daha önce bunları incelemiş bulunduğu cevabını verdi. Türkiye, Amerika ile yapılacak olan bu antlaşma, son olarak çözülmüştüğü kadar öteki ülkelerle yapacağı anlaşmaları askıda tuttuğunu, bu ülkelerin Türkiye'den bize verilen aynı avantajları kendilerine de istemiş olduklarını, Türk hükûmetinin ise bu avantajları baskalarına tanımamak çarelerini arastırıldığını anlattı ve şimdi benimle tamamen içten ve gizli şekilde konuşmakta olduğunu ifade etti. Dedi ki, Lozan'da bizimle yaptıkları antlaşma, öteki tüm antlaşmalardan çok iyidir; Türk hükûmetinin yaptığı ilk antlaşma olduğu için biz bu avantajları elde etmişizdir; Türk hükûmeti bu antlaşmayı Amerika gibi büyük bir ülke ile dostluğunun sembolü olarak imzalamış olmaktan memnuniyet duymuştur ve bu nedenden onun manevi etkisine çok önem vermektedir, fakat teknik bakımdan ele alınırsa bu antlaşmanın hiç imza edilmemiş olmasından da Türk hükûmeti aynı derecede mutluluk duyacaktır. Disisleri Bakani, Türk

hükûmetinin gerçek fikrinin de tamamen bu şekilde ifade edilebileceğini belirtti.30 KASIM, 1927Bugün bizim Disisleri Bakanligindan aldığım telgrafta, Muhtar Bey'in dün sabah Washington'a sag salim vardigini, muhalefet lideri Gerard'in ise basinda, Muhtar bey'in 30 bin Ermeni'nin öldürülmesinden sorumlu oldugu, Türkiye ile diplomatik iliskilerin yeniden başlamasi ve notalar alinip verilmesinin Anayasaya aykiri bulunduğu yolunda sert bir hücumla geçtiği bildirilmektedir. Fakat Muhtar Bey'in Washington'a vardığı haberini duymak bile bana rahatlık verdi. Eger kendisine bir şey olur, basına bir iş gelirse, Gerard, hiç değilse kendi vicdanına karşı sorumlu olacak...6 KASIM 1927Gerard'in basında yaptığı hücumlar ve Amerika gazetelerinde Muhtar Bey'in Leviathan gemisinden New-York'ta silâhli ve motorsikletli polisler esliginde alinip Washington'a götürüldüğüne ilişkin çıkan haberler, Türk basını tarafından hayret edilecek bir anlayışla karşılandı. Muhtar Bey New-York'a 28 kasimda varmış olmasına rağmen buradaki basında 3 Aralığa dek yalnız kendisinin Washigton'a varmış olduğuna ilişkin kısa bir haberden başka bir şey çıkmadı; çünkü Türk gazeteleri genel olarak haberlerini Avrupa gazetelerinden alıyor, bunlar ise buraya ancak üç dört gün sonra geliyor. 3 Aralık'taki olayla ilgili geniş haberler yayınlandı. Bununla birlikte bugünkü 6 Aralık tarihine dek gazeteler hiçbir yorumda bulunmadılar; yalnız bugün Cumhuriyet gazetesi Amerika'daki Ermeni ve Yunan propagandasına karşı önlemler almadığı için Türk hükûmetini suçlayan ilimli bir yazı yayımladı; yazıda, Amerikan hükûmetinin bu propaganda ile fikir birliği yapmadığı da belirtilmekte idi.Dün Amerikan Cumhurbaskanı Coolidge yeni Türkiye Elçisinin itimatnamesini kabul ederek kendisine Amerikan hükûmetinin tam güveni olduğunu, resmi Amerikan memurları ile her an işbirliği yapabileceğini söylemiş.9 ARALIK, 1927Hükûmetle ilişki kurmak, Muhtar-Gerard olayı üzerine konuşmak ve Türk basınini yatistirecek açıklamalarda bulunmak üzere saat 7.30'da Ankara'ya hareket edeceğim. Fakat hiçbir iş üzerinde durmayacağım. Ankara'ya her gidişimde amacımın bir şey istemek olduğu fikrine kapılmalarını istemiyorum.Kendi konumumdan yararlanarak Amerikan okulları ve öteki kuruluşların her çeşit haklarını Türk hükûmetinin isteği dışında sağlamaya çalıştığım izlenimlerini almalarını da istememekteyim. Eger onlar Amerikan okullarını ve kuruluşlarını istemiyorlarsa, boğazlarına sarılmayı düşünecek değiliz; kapitülasyonlar devri geçti...10 ARALIK, 1927Önceden aldığım randevuya uyarak Tefik Rüstü Bey saat 19'da beni kabul etti,bir saat görüştük. Beni içten selâmladı ve soguk alginligindan rahatsız olduğu için, bana da mikrop geçirmemek amacıyla ellerime kolonya döktü. Gerard'in, Muhtar Bey Amerika'ya vardığı zaman yaptığı hücumlardan ötürü çok üzüldüğümü ve olayı son derece üzüntü verici olarak kabullendiğimi, bununla birlikte Gerard'in hiç bir şekilde hükûmeti temsil etmediğini ve hükûmet adına konuşmadığını belirttim. Yalnız hükûmetin fikirlerine değer verilmesini, hükûmetin ise Muhtar bey'i içten karşıladığını belirttim.Rüstü Bey yalnız Amerikan hükûmetinin görüş şekline önem verdiğini ve bir azınlık tarafından yapılmış olan hücumların kendisini hiç üzmemiş olduğunu söyledi ve dedi ki: "Dünyanın en güçlü hükûmetlerinden biri olan büyük Amerikan hükûmeti ile Türk hükûmeti dost kalacak ve hiçbir şey bu dostluğa engel olamayacaktır. Bu dostluğun manevi etkisi büyüktür". Bu konuda uzun boylu konuştu.Bundan sonra ben de Millîyet'te Yakup Kadri'nin yazdığı yazıdan, yalnız ifadesinin sertliğinden ötürü değil, birçok hatalar ve yanlış haberlerle dolu olduğundan çok üzüldüğümü anlattım. Yazıda söylediği gibi Lozan'da yapılan antlaşma Senatoda iki kere reddedilmemiştir. Muhtar Bey'e karşı düşmanca gösteriler ve

sokak saldirilari yapilmamistir. Böyle oldugu halde yazi sanki Muhtar Bey yolda tartaklanmis ve polis kendisini hiç korumamis gibi bir hava vermektedir. Bu yanlis izlenimlerin düzeltilmesi dileginde bulundum. Tefvik Bey benimle ayni fikirde oldugunu, Muhtar Bey'e karsi sokak saldirilari ve fiilî tecavüz yapılmadigini bildigini, Millîyet'teki yaziyi yayınlanmadan önce görmedigini, bu gibi seylerin tekrarlanmaması için dikkat edecegini ve yanlis haberlerin düzeltileceğini söyledi. Ben de Bakana, daha önemli Amerikan gazetelerinde Muhtar - Gerard olayina iliskin çıkan yazilarin kendisini ilgilendirebilecegi kanisinda oldugumu söyleyerek, New-York Herald Tribune, New-York World gazetelerinden parçalar okudum ve bu ikincisinin demokrat ve muhalif gazete olduguna isaret ettim. Tefvik Bey bu gazetelerdeki yorumlari pek ilginç buldugunu ve bunlari Türk basinina vereceğini, muhalif basinin Amerika'da ne kadar dürüst davrandigini göstererek kendilerine bir ders vereceğini söyledi. Bu söz bir hayli hosuma gitmekle birlikte üzerinde durmadan geçtim. Sözüünü ettigim yazilarin Fransızca çevirilerini üzerine igneleyerek gazeteleri kendisine biraktim, fakat bu isi tamamen özel şekilde ve kisisel istegim üzerine yapmis oldugumu, bu haberlerin Türk gazetelerinde benim tarafimdan kesilerek verildigine isaret edilmesini istemedigimi de belirttim. Beni güç duruma düşürmeyecegi konusunda kendisine güvenmemi söyledi. Kendisine Baltimore Sun gazetesindeki yaziyi göstermedim, çünkü bunda Ermenistan ile ilgili olarak Türkiye aleyhine düşünceler ve belgeler vardı. Yukarida adi geçen gazetelerden ilki Gerard'in saldirilarini "acinacak derecede gülünç" olarak nitelendiriyordu. Muhalif olarak ikinci gazetede ise, Türkiye ile diplomatik iliskilere yeniden baslamanin, tamamen hükûmetin haklari ve yetkileri içinde bir is oldugu söyleniyor...Bundan sonra çıkan Türk gazetelerinde Gerard olayindan ilimli bir dille söz edilmeye baslandı.14 OCAK, 1928Tefvik Bey onuruna verdigimiz ziyafet tam bir basari oldu... Yemek, saat 20.30'da idi. Tefvik Bey ve hanimi 9.15'de geldiler. Bir gazinodan ödünç olarak masa ve iskemleler almistik, bunlari 14 kisinin oturabilecegi şekilde yemek odasina güzel bir şekilde yerlestirdik. Istanbul'dan getirttigimiz harikulade güller ve menekselelerle masayi süsledik. Istanbul'daki elçilik memurlarimiz, orada bulunan İtalyan elçisinden o gün Ankara'ya gelirken canlı istakoz getirmek lütfunda bulunmasını rica etmişlerdi. Fakat o, sirf ricamizi yerine getirmekten kaçınmak için Ankara'ya hareketini bir gün erteledi ve bu yüzden kendi elçiliginde yarin sabah yapılacak bir düğünde bulunmak olanagından yoksun kaldı. Kendisinin daha cesur oldugunu sanirdim. Türkler ne havaya, ne de pek güzel pismis olan istakoza iltifat etmediler. Disisleri Bakanliginin siyasi danismani olan Ragip Raif Bey'den baska bunlara el süren olmadı.Masaya oturur oturmaz Tefvik Bey bana hitaben karsidan yüksek sesle konusmaya basladı,böylece hiç kimsenin konusmasına fırsat vermeden, yemek boyunca politik düşüncelerinin açıklamasini yaptı. Maiyetindekiler ve Nusret Sadullah Bey son derece perisan ve utanmış bir şekilde bakıyorlardı, fakat ben memnun ve neseli idim, çünkü hem Tefvik Bey'in görüşleri her zaman ilginçti, hem de böylelikle ben yanimda bulunan hanimlarla çocukça konusmalar yapmak zorunlulugundan kurtulmuş oluyordum. Kendisi Çin'den söze baslayarak, Çan Kay Sek'in yakinda zaferi kazanacagini ve Çin'in basina geçeceğini, komünistlerin artık davayi kaybetmiş olduklarini söyledi. Onun görüşüne göre, komünist lider Çan Solin, en sonunda Mançurya'ya çekilmek zorunda kalacak, Çan Kay Sek Pekin'i ele geçirip millîyetçi Çin'i simsiki birlestirecek. Kendisi, yani Tefvik Rüstü Bey, Çin'deki Türk Maslahatgüzari aracılığı ile Çan Kay Sek'e Mançurya, Mogolistan ve Türkistan'i millîyetçi Çin'le birlestirmeye çalışmamasini, çünkü bu

takintilerin güçten çok zayıflık yaratacağını söylemiş, nasıl ki Türkiye de bugün Irak ve Suriye kendisine verilse kabul etmeyecekmis, çünkü buralardaki halk Türk değilmiş. Yine Rüstü Bey'e göre, Mançurya her bakımdan bir Japon, Mogol ve Türk ülkesidir. Tıpkı Türkiye gibi, Çin'in geri kalan bölümü de tüm milliyetçi bir temel üzerine sağlam bir şekilde kurulabilir. Bugün Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'na oranla çok daha güçlüdür. Rüstü Bey daha sonra bana, yalnız Gazi, İsmet Paşa ve kendisinin bildiği bir sırı açıkladı: Çan Kay Sek, başlangıçta milliyetçi bir kurulla Ankara'ya gelmeyi tasarlamış, fakat Çin'de olaylar başka yöne döndüğünde bu planını gerçekleştirememiş. Kendisi Çan Kay Sek'ten söz ederken coşkunluğa kapılıyor. Sonra sözü Avrupa ve Balkanlara getirerek dedi ki: "Bugün için artık bir Balkan sorunu yoktur; bu sorun kalkmış ve Akdeniz sorunu durumuna gelmiştir."

Yakındoğunun sınırı değişmiştir; artık bu sınır İran'ı içine almıyor. Yakındoğu Türkiye ve Balkanlardan oluşur. Sınırı Türkiye'nin doğu sınırıdır. İran, Rusya, Irak ve Afganistan Ortadoğu'yu oluşturmaktadır, ondan öteki de Uzakdoğudur. Türkiye bugün bir batılı devlettir; Balkanlardaki bir köylünün ölümü, Türkiye için Afganistan'da bir kralın ölümünden daha önemlidir. Boğazlar sorunu sonsuz olarak çözülmüştür. Çünkü bunlar daimi şekilde açılmıştır; fakat Türkiye Boğazlar yüzünden Avrupa için sürekli önem taşıyacaktır. Çilgin bir adam bir zaman Boğazlar sorununu çözümlenin en iyi çaresi, iki boğazi da toprakla doldurmaktır, demiş. Ben de Tefvik Bey'e, ileri sürdüğü fikirlere bakılırsa Akdeniz'i de doldurmanın çok uygun olacağını söyledim. Masanın öteki ucunda yemegini yemekte olan Ragıp Raif Bey söze karışarak, bunun hiç istenmeye değer bir şey olmadığını, çünkü o zaman Ankara'nın istakoz bulamayacağını söyledi ve önündeki istakoza bir daha bulamayacakmış gibi saldırdı.²²

OCAK, 1928 Associated Press Ajansı Muhabiri Miss Priscilla Ring, bugün saat 16'da beni ziyaret ederek, Bursa'daki Amerikan okulunda üç öğrencinin (kız) Hristiyan olduğu, Türk makamlarının olay hakkında soruşturma açmış olduklarını, eğer okulda Türk çocuklarının Hristiyanlaştırma çabası saptanırsa okulun kapatılacağı haberini verdi (1). Miss Ring, bu haber bütün sabah gazetelerinde yayınlanmış olduğuna göre, kendisinin de olayı AP'ye bildirmesinde bir sakınca görüp görmediğini sordu. Bu çesitten bir olayın Senatoda benim elçiliğimin onaylanmasına bir hayli etkisi dokunacağını, bazı senatörlerin bunları alabildiğine istismar ederek senatonun onayını önlemeye yarayacağını bilmekle birlikte Amerikan Kültür Kurulu Başkanı Goodshell'in de fikrini aldıktan sonra Ring'in ajansa tel çekmesinde sakınca görmediğini söyledim. Goodshell'i gördükten sonra telgrafını çekti. Goodshell kendisine, soruşturmayı memnurlukla karşılamış olduğunu, çünkü Amerikan okullarının din propagandasını yasaklayan kanuna titizlikle uyduklarını, soruşturmanın bunu ortaya çıkaracağını söylemiş. Bursa okulundaki bazı kızlar, Öğretmen Edith Sanderson'a büyük bir hayranlık duymakta imişler, onun mutluluk ve ruh sükunetinin Hristiyanlıktan ileri geldiğini görerek bu dinin pek iyi bir din olduğuna inanmışlar: Öteki kızlardan bazıları ise, kiskançlıktan ötürü, bunların yataklarının altından ani defterlerini asırmış ve Türk Millî Eğitim memurlarına vermişler; bunlar da defterleri Türkçeye çevirerek Ankara Millî Eğitim Bakanlığı'na göndermişler. Orası da soruşturma yapılmasını emretmiş. Olayı Disisleri Bakanlığımıza bildirdim. İpin ucu Necati Bey'in elinde olduğuna göre, Bursa'daki okulun kapatılacağı bana kesin gibi görünüyor. Vakıf gazetesinde çıkan bir yazıda Bursa'daki öğretmenlerden söz ederek, bunların davranışlarının "Cumhuriyete yapılmış caniyane bir ihanet" olduğu söylenmektedir. Okul Müdürünün aynı zamanda Bursa Amerikan Konsolosu olduğuna ilişkin

yanlis bir söylenti çikti. Bu söylentiye göre Vakit gazetesi konsoloslarin, hatta elçilerin bile suç isledikleri zaman cezalandirilmalarini ileri sürüyor.31 OCAK, 1928Talihsizlikler, çok ender tek basina gelir. Bugün pek kötü bir gün oldu. Sabah gazeteleri bir resmi teblig seklinde, Millî Egitim Bakanligi'nin Bursa'daki Amerikan okulunu kapatmak ve din propagandasi yapmaktan sorumlu olanlari adliyeye vermek niyetinde oldugunu bildirdiler. Bu olay, öteki bütün yabancı okullari kapatmaya dogru atilmis ileri bir adım olacak herhalde. Simdi önemli olan sey, kolejleri bu tehlikeden korumaktır.A.P. muhabiri Miss Ring Bursa dönüşünde beni ziyaret ederek, okul olayi konusunda ajansina göndermek üzere bulundugu telgrafi gösterdi. Bu telgrafta adi geçen okulda gerçekten din propagandasi yapildigi, bu davranisin öteki Amerikan öğretim kuruluslarini da tehlikeye düşürdüğü için buradaki Amerikalilarca pek kötü karsilandigi bildirilmekteydi. Birkaç degisiklik yaptıktan sonra, telgrafi göndermeden önce Goodshell'e Amerikan Kiz Koleji ve Robert Koleji Müdürlerine birer kere göstermesini salik verdim. Miss Ring'in söyledigine göre, Bursa olayinda adi geçen Öğretmen Miss Sanderson, kendi istekleri üzerine kizlara Hristiyanlik ve kutsal kitap hakkında bilgi vermis oldugunu açıkça itiraf etmekte ve tüm sorumlulugu üzerine aldigini bildirmekte imis. Bir süre önce de bir Amerikalı, bu okulu ziyaret ettiginde Miss Sanderson kendisine bazi kizlari göstermis ve övünçlü bir davranisla, bunlarin Incil okumakta olduklarini, fakat sakin ses çıkarmamasini söylemis. Bunu Miss Ring'e bizzat o Amerikalı anlatmis.2 SUBAT, 1928Disisleri Bakanligimizdan Bursa olayi konusunda telgraflar geldi. Bursa olayi karsisinda bakanligin takindigi tavir çok ölçülü idi: Telgraflarda derhal "durumu yatistirmek ve kontrol etmek için resmi ve dostane iliskiler kurulmasi" bildiriliyor, fakat bunun yalnız bir salik vermeden ibaret oldugu, durumun gereğine göre nasıl davranmak gerektiğinin tespiti bana birakiliyordu. Benim görüşüm su ki: diplomatik yoldan karsi koymada bulunmak zamani daha gelmemistir, dostane iliskiler ise yeni bir diplomatik karsi koyma olarak yorumlanacaktır. Gazeteler benim Ankara'ya gittigimi elbette haber alacak ve bu ziyaretin bir diplomatik karsi koyma amaciyla yapildigi kanisina varacaklardır. Bu gergin durumda Tefvik Rüstü Bey'in de basina söz geçireceğini ummuyorum. Ismet Pasa'ya gitmek ise hem güç, hem de bugün için belki de akillica bir is degil. En iyisi, simdiki durumda olaylari kendi normal akisina birakmak. Bizim kanimiz ne olursa olsun, okul hakkında ileri sürülen suçlamalar hiç şüphe götürmez sekilde ispat edildi; durumumuz zayıf, olayin kaynagini meydana getiren milliyetçilik duygusu ile basa çıkmamız mümkün degil. Öyle saniyorum ki, olaylarin en kizismis oldugu devrede benim kenarda kalarak sesimi çıkarmamis olmami Türk hükümeti takdir edecek ve böylece, harekete geçmek için uygun an geldiginde, yapacağim basvurmayı daha nazikâne ve anlayisli bir sekilde karsilayacak. Disisleri Bakanligimize bu yolda bir tel çektim. Bugünkü Milliyet'te çok çirkin bir yazı çikti...5 SUBAT, PAZARAmerikan okullari aleyhine açilan basın kampanyasinin karanligi içinde ilk isik demeti bugün Falih Rifki Bey'in yazdigi yazida göründü.Hem milletvekili, hem de gazeteci olan Falih Bey bu yazisinda, Türk Egitim sistemi mükemmellesinceye dek Türkiye'de yabancı okullarina ihtiyaç bulundugunu ileri sürmektedir. Bana öyle geliyor ki sorumlu çevreler basin kampanyasinin yumusatilmasi fikrini ileri sürmüşlerdir ve Falih Rifki'nin yazisi bu fikirle yazilmistir; çünkü kendisi o çevrelerle yakin iliski içindedir. Su andaki tahminim budur.7 SUBAT, 1928Önceden randevu alarak saat 16.30'da Disisleri Bakanligi'nda Tefvik Rüstü Beyi ziyaret ettim. Gerçi, ana amacim Bursa olayini görüşmekti, fakat daha önce baska sorunlari ele almayı, okul olayina da bu arada

raslantidanmis gibi sözü getirmeyi düşünüyordum. Fakat, Rüstü Bey kendiliginden hemen bu konuyu açti ve olaydan ötürü çok üzöldüğünü ve Türk hükümetini Bursa okuluna karsi bu kadar sert önlemler almaya yönelten nedenleri bana anlatmak istedigini söyledi. Bundan sonra Amerikan Kültür Kurulu Baskani Goodshell'in Türkiye'deki Amerikan okullarında kesin şekilde din propagandası yapmaktan kaçınması, Türk hükümetinin koyduğu kurallara tüm bir güven ve inanışla uyulması konusunda demeci ve tüm Amerikan okullarına bu yolda verdiği direktif üzerinde konuştuk. Baska konulara geçmeden önce Amerikan okulları aleyhinde Türk gazetelerinde çıkan yazılara son verilmesini rica ettim ve bu yazılarda yalnız Bursa değil, tüm Amerikan okullarında aynı davranış yapılmıyormuş gibi bir izlenim verildiğini söyledim. Dedim ki, eğer tüm Amerikan okulları aleyhine bir kampanya açılacak olursa, hemen her okulda aynı nitelikte olaylar bulmak kolay olacaktır, çünkü her okulda ters huylu ve hosnut olmayan öğretmenler ve öğrenciler tüm asilsiz suçlamaları kapmaya hazırdir. Rüstü Bey tüm okullara karsi bir kampanya açılmasının söz konusu olmadığını, aleyhteki yazıları durdurmak için bazı adimleri şimdiden atmış bulunduğunu söyledi. 14 SUBAT, 1928 Bursa'daki öğretmenlerden üçünün durusmasına dün başlandı; bazı öğrenciler tanık olarak dinlendi ve durusma 5 Marta bırakıldı. Gedikpasa okulu müfettişlerce ve büyük bir sertlikle denetlenerek öğrencilere sekiz soruya yazılı olarak cevap verdirildi. Başöğretmen Miss Ethel Putney, müfettişlerin davranışını "yakisiksiz" olarak nitelendiriyor. Bununla birlikte daha sonra kendisi müfettişlerce davet edilmiş ve okulu bu kadar mükemmel yönettiği için tebrik edilmiş; demek durum orada çok iyi... Merzifon'daki durum ise çok kötü. Orada müfettişler Türk bayrağı ile birlikte dalgalanan Amerikan bayrağının indirilmesi, pazar günleri ders yapılması, pazartesi ve perşembe günleri öğleden sonraları tatil verilmesi için direnmişler. (Bilindiği gibi o tarihte resmi tatil cuma günleri idi.) Goodshell pazar günleri sorununda sonuna dek uğrasacağını ve bu konuda direnecek olursa Amerikan Kültür Kurullarının tüm okulları kapatacağını ve Türkiye'den çekileceğini söyledi. Böyle olursa ben de Türkiye'den ayrılabilirim. Çünkü bu koşullarda Senatonun benim elçiligimi onaylayacağını hiç sanmıyorum. Maalesef müfettişler öğretmenlerin oturma odasında Türkçe bir İncil bulmuşlar; gerçi bunların öğrencilerin eline geçemeyeceğini söylemişler ama, Amerikan öğretmenlerinin elinde Türkçe İncil'in ne işi var? 15 SUBAT, 1928 10 Subatta Ankara'daki Elçilik Kâtibimiz Ives'ten bir tel alarak hayrete düştüm. Bu telgrafta bildirdiğine göre Disisleri Bakani kendisini çağırarak benimle yaptığı konuşmada çok ileri gitmiş olduğunu, kabinenin Bursa'daki okulu yeniden açmayı hiçbir şekilde düşünmediğini söylemiş. Ayrıca öteki konulardan bazıları için de aleyhte belgeler ele geçirilmiş bulunduğunu, fakat hükümetin şimdiki durumda bunları yalnız dosyaya koymakla yetineceğini ve Amerikan okullarına karsi iyi niyetini göstermeyi sürdüreceğini belirtmiş. 12 Subatta bizim Disisleri Bakanligi'na bir tel çekerek bundan önce vermiş olduğum haberi Ives'in telgrafına göre düzelttim. Bu benim için çok şikici ve tatsız oldu; çünkü Bakanlık Rüstü Bey'le yaptığım görüşmede elde ettiğim sonuçlar için beni kutlamıştı. 15 Subatta Amerika'dan aldığım bir telde olayın kötü bir etki yarattığı, özellikle kilise çevreleri ve kadın kuruluşlarında olumsuz bir izlenim uyandırdığı, Türkiye'nin muhaliflerine çok iyi bir silâh verilmiş olduğu bildirilmektedir. 18 Subatta Ankara'ya gittiminde bu tel çok işime yarayacak... Tefik Rüstü Bey, Türk basinına hâkim olacağına söz vermiş olmasına rağmen, gazetelerde her gün çok ağır yazılar çıkmaktaydı. 21 SUBAT, 1928 Dün geceki baloda aldığım randevuya uyarak bugün İsmet Paşa'yi ziyaret ettim. Kendisine su noktayı belirttim

ki, Türk hükûmetinin su anda yapacağı olumlu bir jest, Amerika'da çok iyi bir etki yaratacaktır ve eğer Amerikan halkını Türk hükûmetinin Amerikan okullarına karşı değil, fakat, din propagandasına karşı mücadeleye girişmiş olduğuna inandırmak isteniyorsa böyle bir jest çok gereklidir. Bursa'daki Amerikan öğretmenlerinin beraat edeceklerini umduğumu, bir ya da birkaç Amerikan okulunun yeniden açılmasına karar verilecek olursa, bu jestin Amerika'da süphesiz takdirle karşılanacağını, fakat bu izin birkaç hafta geciktirilirse, psikolojik etkinin yitirileceğini söyledim. Pasa beni içten dinledi ve dün gece baloda benimle konuştuktan sonra hemen Tefik Rüstü ve Necati beyleri gördüğünü ve hiç değilse okullardan birinin yeniden açılabileceğini sandığını, ancak bu okullara en çok nerede gereksinme bulunduğunu öğrenmek için bakanlığın inceleme yapması gerektiğini söyledi. Kendisine, bu incelemenin daha önce yapılmış olabileceğini, çünkü Amerikan Kültür Kurulunun dört ay önce Talas ve Maras'taki okulları yeniden açmak için izin istediğini ve iki yerde de öğretmenlerle yöneticilerin hazır ve beklemekte oldukları cevabını verdim. Pasa, sorunun bir an önce karara bağlanması için çaba göstereceğini ve olanak oranında acele bana haber vereceğini söyledi... Bundan sonra bir süre Türkiye'nin ekonomik gelişmelerinden ve Pasa'nın en önemli sorunlardan biri saydığı demiryolu yapımından söz ettik. Kendisine bugüne dek başarılmış olan işlere hayranlık duyduğumu söyledim. Daha sonra Balkanlar'daki durumu tartıştık ve Avrupa'nın fırtına merkezinin her zaman burası olduğu fikrinde anlaştık. Fransız-İtalyan rekabetinin doğurduğu sorunlar ve Türk-Amerikan ilişkileri üzerine görüştük. Bu konuşmamız çok içten şekilde bir saat sürdü. 24 SUBAT, 1928 Aksam yememizi Polonya Elçiliğinde Enis Bey ve sefaret erkani ile birlikte yedikten sonra, saat 11'de Tefik Rüstü Bey'in verdiği baloya gittik. Balo gerçekten pek parlaktı; hükûmet, meclis üyeleri ve kordiplomatik hep orada idi. Çok şükür ki, kar fırtınası yolları kapamıyordu. Geçen yıl İsmet Pasa'nın balosunda otomobiller binaya yaklaşmamış, bu yüzden konuklar karlar içinde yürüyerek içeri girmek zorunda kalmışlardı; birçok hanımın da ayakları mahvolmuş bazıları da karlar içine yuvarlanarak baloya hiç girememişlerdi. Türkiye'deki Amerikan okulları konusunda İsmet Pasa'ya bazı söyleyeceklerim vardı, kendisinden ertesi gün için bir randevu aldım. Tam gece yarısı Gazi geldi ve salonda ilerledi. Yanında İngiltere Büyükelçisi Sir George ile Times gazetesinin muhabiri J.W. Collins vardı. Müzik ve dans iyi gidiyordu, büfe çok zengindi, sampanyaya ise kalite ve miktar bakımından diyecek yoktu. Sanırım üç sampanya masası vardı, bütün gece üçü de boş kalmadı. Saat 02'de Sir George'un oyun sırası bitmiş, Rusen Esref Bey, Mustafa Kemal'in benimle poker oynamak istediğini haber vermisti. Gazi, iki Türk hanımı, ben ve çok sevdiğim Millî Eğitim Bakanı Necati Bey olmak üzere beş kişi oyun odasında masaya oturduk. Fis ücretlerini ödedik; masanın üzeri fislerle dolu bir halde oyuna başladık; önünüzde 500 liranız varsa hepsini ileri sürebilirdiniz, ki bu sık sık yapılıyordu ve karşınızdakiler bunu çoğunlukla görüyorlardı. Dehşetli bir şansım vardı, bütün potlarda kazanıyordum. Bir keresinde Gazi 500 demisti ben bunu 500 daha çıkardım. Gazi gördü. Gazi'nin fulüne karşılık ben dört onlu açtım. Bunun üzerine öne doğru eğildi ve fislerini benim önüme doğru iterken yanagımı dostane bir şekilde oksadı. İki veya üç saat sonra ben elimi, karım Alice'e bıraktım. Hava almak üzere dışarı çıktım. Aynı şans onda da vardı. Fakat bir keresinde o kadar utanmıyordu ki, Gazi'nin fulüne karşılık elinde yine dört onlu bulunduğu halde, bunlardan yalnız üçünü göstermisti. Döndüğüm zaman Gazi, Alice'in çok iyi oynadığını söyledi; bilmiyordu ki Alice, onun sandığından da daha iyi oynamıyordu. Fakat bundan

sonra sansim beni terketti. Bir tek elde dahi kazanmaksizin kaybettim. O zamana kadar hep kaybetmiş olan Gazi ise şimdi kazanmaya başlamıştı. Çok tedbirli oynayan Necati Bey de kaybetmişti. Son bir iki saat içinde Gazi'nin kazanmaya karar verdiği ve kazanacağına inandığı açıkça belli olmuştu. Masada oturmadığım zaman her zaman elini bana gösteriyordu. En iyi oyuncular da bile görülmeyen tarzda poker oynuyor, bir flosu tamamlamak için iki kart çekiyordu; fakat tamamlayamazsa bile potu tamamliyordu, çünkü ötekiler hemen çekiliyorlardı. Sabah 7-8 sıralarında peynirli sandviç ve çaydan oluşan bir kahvaltı yaptık. Saat 5'te Alice yatmaya gitmişti. Gazi'nin bütün gece sevgi ve hayranlık dolu bakışlarla efendisini seyretmiş olan köpeği, berideki bir divan üzerinde çoktan uykuya dalmıştı. Saat 9'da bütün paraları kazanmış olan Gazi son bir oyun daha önerdi. Bu oyunun son elinde, bastan beri ortada dönmüş olan para onbinleri bulmuştu. Hesapları tutan Esref Bey'den bir deste para aldı ve çok nazikane şekilde hepimize, kaç lira kaybetmişsek aynen o kadarını geri verdi. Böylece çok güzel bir zaman geçirmiş oluyorduk; ne kazanan ne de kaybeden vardı. Esi bulunmaz bir poker partisi. Sabah saat 9.15'te oradan ayrıldım. Tefrik Rüstü ve Saffet Ziya Beylerin hanımları iyi bir gün dileyerek beni uğurladılar. Böylece Ankara sosyetesinin iç çevrelerine girmiş bulunuyordum.26 SUBAT, 1928Rüstü Bey'le yaptığım konuşmanın mi, yoksa baloda Necati Bey'e gösterdiğim tatlı bakış etkisiyle midir bilmiyorum, bu sabah Elçilik Kâtibimiz Ives'ten aldığım bir telde Millî Eğitim Bakanlığı'nın Sivas'taki erkek okulunun açılması ve Merzifon'daki okula bir meslek bölümünün eklenmesine izin verdiği bildirilmektedir. Bu hiç değilse Türk hükûmetinden istediğim olumlu jesti ortaya koyuyor.Kendisine hemen telefon ettiğim Goodshell bana tesekkürlerini bildiriyor. Ancak bana sunu da haber verdi ki Sivas'taki Amerikan Okulu bes yıl süre ile Sağlık Bakanlığı'na kiralanmıştır. Necati Bey'in yapılması olanaksız olduğunu bildiği şeyi emredecek kadar çocukluk ve saçmalık yapmasına imkan yok. Goodshell'e Ankara'ya gitmesini ve bu işi düzeltmesini salık verdim. Bu arada hemen AP muhabiri Miss Ring'i çağırarak durumu anlattım; böylece hiç olmazsa kendimi Amerika'da tanıtmak olanagını buluruz. Daha çok beklemeye cesaret edemedim; çünkü kimbilir, belki de Türk Amerikan ilişkilerinin görüşülmesine yarin Senatoda başlanabilir. Benim salık vermem üzerine Miss Ring telgrafını çekmeden önce Goodshell ile görüşmeye gitti; sonra bana gelerek telini okudu; çok iyi buldum...29 SUBAT, 1928İnsan Türkiye'de çokça kalır ve Türklerle geniş şekilde ilişkide bulunursa sunu anlıyor ki, Türklerin ne sözlerine, ne de davranışlarına bakarak zihinlerinden geçen şeyi anlamak olanaksızdır. Eger sabir ve itidalinizi koruyabilirsiniz, kendilerini bu bakımdan incelemek çok ilginç bir araştırma olur. Rüstü Bey'le konuşmalarımı irdeliyor ve sunlarla karşılaşıyorum:Geçen yıl 22 Eylülde bana, Muhtar Bey'in ay sonundan önce yada ekimde kalkacak ilk gemi ile Washington'a hareket edeceğini bildiriyordu; oysa şimdi biliyoruz ki, Muhtar Bey'in o an Kasımdan önce hareket etmek aklından bile geçmiyordu.10 Aralıkta Cumhurbaskanimiz Coolidge'in Muhtar Bey'e verdiği söylevin tam metnini Türk gazetelerinde aynen yayınlattıracağına, Muhtar Bey'in Amerika'ya varisi konusunda Yakup Kadri Bey'in verdiği yanlış haberleri düzelttiğine söz vermişti. Bu sözlerinden hiçbirini tutmadı. Yine 10 Aralıkta silâhsizlanma Hazırlık Komisyonunun 15 Martta Cenevre'de yapacağı toplantıda Türkiye'nin kesin şekilde temsil edileceğini ve belirli bir program sunacağına söz vermişti. Daha sonra 7 Subatta kendisinin bu konuda tekrar fikrini yokladığımda, uluslararası konferanslar işi ile görevli bulunan yardımcı Ragıp Raif Bey'in bu

sorun hakkında hiçbir sey bilmedigini ve bu toplantida bulunmak için davetiye bile almamis olduklarini söyledi.10 Ocakta, Çan Kay Sek'in Gazi'nin eserine karsi büyük bir hayranlik duyduğunu, onun yaptiklarini Çin'de de aynen uygulamak istedigini, Türk hükümet sistemini incelemek üzere Ankara'ya 14 kisilik bir kurul gönderdigini, bu kurulun simdi Port Sait'te bulunduğunu ve kısa süre sonra Ankara'ya geleceklerini söyledi. Oysa Mart basinda Disisleri Bakanligi'nda ne bu kurul, ne de Ankara'ya gelisi konusunda hiçbir bilgi yoktu. Çan Kay Sek'in yalnız Gazi'ye bir fotografini göndermis olduğu söyleniyordu.7 Subatta Amerikan okullari aleyhine açilan basin kampanyasini durduracagini vaadetmisti. Oysa ayni nitelikteki yayin on gün sürdü.Aylarca önce, okullarin yeniden açilmasinin, Anadolu'daki okul yapılarımızin Millî Egitim Bakanligi'nca satin alınmasi için yapılacak görüşmelere bagli oldugunu söylemisti.Hemen bu görüşmeler için Goodshell'in davet edilmesini rica ettim. Fakat bu davet bugüne dek olmadı.20 Subattaki son görüşmemizde, okullardan bir ya da birkaçinin yeniden açilmasina hemen izin vermek suretiyle bir olumlu jest yapılmasi, böylece Bursa olayinin uyandirdigi olumsuz etkinin bir dereceye dek hafifletilmesini rica ettiğimde, Rüstü Bey Merzifon'daki okula bir teknik bölüm eklenmesi ve Sivas'taki erkek okulunun yeniden açilmasi için izin verildigi haberini gönderdi. Simdi anlasiliyor ki, millî Egitim Bakanligi çok daha önceden ve kendi girişimi ile Merzifon'da teknik kurslar açilmasini rica etmis; yani simdi verilen izin bir ayrıcalik degilmis. Sivas'taki okula gelince, bunun binasi da bes yıl süre ile Sağlık Bakanligi'na kiraya verilmiş; bu duruma göre okulun 1930'dan önce açilmasi olanaksiz. Böyle olduğu halde bakanlik, okulun açilmasi için ileri sürdüğü kosullardan birinde, derslere gelecek öğretim döneminde, yani 1928 Eylülünde baslanmasını istiyor.Madalyanın öteki yüzünü ise su olaylarla belirtmek isterim:Son olarak Muhtar Bey'in Amerika'ya vakit geçirmeden hareket etmesinin gereğinden söz ettiğimde Rüstü Bey, Muhtar Bey'in bir saat içinde hazirliga baslamasi için kesin emir verdi.Muhtar Bey olayi karsisinda çok anlayisli bir tavir takindi. Türk-Amerikan Antlasmasi karsisinda Türk hükümetinin görüşü hakkında hayret edilecek kadar açık konustu ve Amerikan hükümeti yeniden görüşmelere baslamayi isteyinceye dek iliskilerimizin simdiki esaslar üzerinde süreceğini, Ismet Pasa ile fikir birligi ettigini kendiliginden söyledi. Bir süre sonra Bursa olayi konusunda basini yatistirdi ve tahrikçi denetimleri durdurttu, ancak bu yatisma ve durma, dogal bir sekilde kendiliginden de olmus olabilir.Rüstü Bey, konusundaki açık izlenimim su ki, kendisi ileriye geriye hesaplamadan konusan büyük bir söz ebesi ve büyük bir nazariyeci...Sorunlarin derinligine iliskin bölümlerinde bilgili degil. Sözlerini ve güvencelerini hem süphe, hem de ihtiyatla karsilamali. Onun bu durumu beni Disisleri Bakanligimiza karsi pek dogal olarak güç durumlara düşürüyor: Verdigi sözleri ve demeçleri gerçek diye kabullenerek Bakanliga bildiriyorum, fakat sonradan bunlari ya degistirmek ya da tersine çevirmek zorunda kalıyorum. Birçok ülkede disisleri bakanlari tam yetki ile konusur ve hükümetinin kesin düşüncelerini bildirir; ya da hükümetin henüz kesin bir karari yoksa, kendi payina söz vermez ve tedbir kaydi ile sözlerini tartar. Rüstü Bey hiç böyle yapmiyor: Kendi ve hükümeti hesabina kesin konusuyor, sonra da kendisini ve hükümetini ters yola çeviriyor, hatta bazen sözlerini düzeltmek zahmetine bile katlanmıyor. Benim için yeni bir diplomasi sekli.Okullarin açilmasi sorununa gelince; bunun Necati Bey'in makyavelce bir taktigi olduguna inaniyorum. O olumlu jestini yaptı. Öyle bir jest ki uygulanmasi mümkün olmayan bir sey olduğu için ona hiçbir seye mal olmadı. Ancak ne de olsa bu jest Amerika'da iyi bir etki birakacak ve bu

bakimdan yararlı olacak. Bununla birlikte Necati Bey'in okullarımızı açmaya hiç niyeti olmadığına eminim. Goodshell yeniden karşı koymamı istiyor. Fakat simdilik hiçbir şey yapmak istemiyorum. Kendisi Ankara'ya gitmeli ve durumun ne olduğunu anlamalı. Belki de gidecek ve geçen yıl olduğu gibi bir görüşme sağlamayı başaracak. Necati Bey bir yolunu bulup onu atlatacak. Okulların geleceği için umutlandırıcı hiçbir yön göremiyorum. Ben elimden geleni yaptım ve hemen hemen tamamen başarısızlığa uğradım.

23 MART, 1928Yeni bir okul olayı, bu kere İstanbul'daki kolejde oldu. Millîyet gazetesi bunun Robert Kolejinde olduğunu, iki Yunanlı öğrencinin Türk öğrencilerin önünde Türkiye haritasını yırttiklerini haber verdi. Kız Koleji Müdürünün bana anlattığına göre, adı geçen kolejin hazırlık sınıfında bulunan 10 yaşlarında iki çocuk, çalışma salonunda asılı duran bir Türkiye haritası üzerinde delikler açmışlar ve Türkiye hakkında yakışsız işaretler yapmışlar. Türk öğrenciler bunu derhal Millîyet'e haber vermişler. Suçlu öğrencilerden biri Rum, öteki Maltalı imiş. İkisi de hemen okuldan çıkarılmış, polisler soruşturma yapmaya geldiler, fakat olayın burada kapanacağı umuluyor. On yaşlarında iki çocuğun düşüncelessly yaptıkları bu iş için okuldan çıkarılma cezası çok ve asiri bir ceza oldu, fakat su anda ülkede bagnaz millîyetçilik o kadar sahlamıştı ki, kolejin daha yumuşak davranması kendi adına pek hayırlı olmazdı...

6 NISAN, 1928Saat 17.15'de masamda otururken iki telgraf geldi. Bunlardan biri Disisleri Bakanımız Kellogg'dan. Söyle diyor: "Türkiye'ye elçi olarak atanmanızın Senatoca onaylandığını bildirmekle özel bir memnurluk duymaktayım. Cumhurbaskani ve ben, şahsiniz adına çok iyi koşullar içerisinde bugüne dek basardığınız işleri takdir etmekteyiz. Elçiliğiniz onaylandığı için Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişmesi ve sağlamlaşması konusunda geleceğe güvenle bakmaktayım." Muhtar Bey'in telgrafı ise su: "Senatonuzun elçiliğinizi onayladığını öğrendim. Sevinçle ve tüm kalbimle tebrikler. Madam Grew'e saygılar." Bu haber üzerine hepimiz bir bayram havasına büründük.

30 NISAN, 1928Disisleri Bakanlığımıza, Bursa'daki üç öğretmenin üç gün hapse ve üç lira para cezasına mahkûm edildiğini ve avukatın kararı temyiz ettiğini bildiren bir tel çektim. Ayrıca Ankara'daki Elçilik Kâtibimize de telle su direktifi verdim: "Bursa'daki öğretmenlerden üçü de suçlu bulunmuş ve üç gün hapse mahkûm edilmistir. Bu haber hiç kuskusuz Amerika'da çok olumsuz izlenim bırakacak ve Türk aleyhtari propagandanın yeniden dogmasına yol açacak. Tefik Rüstü Bey bana 19 Nisanda, binası kiraya verilmiş olduğu için çalışamayacak olan Sivas okulu yerine başka yerdeki bir okulun açılacağına söz vermişti. Eger şimdi sözünü yerine getirir ve bunu Amerikan hükûmeti ile basınina bildirmekliğime izin verirse, Türk hükûmetinin iyi niyeti kanıtlanmış olur ve kamuoyu yatisir. Mümkün olduğu kadar iyi bir etki uyandırabilmesi için bu haberin hemen verilmesi gerekir. Istege en uygun olanı, Talas'taki okulun yeniden açılmasıdır. Sorunu Disisleri Bakanlığı Genel Sekteri Enis Bey'le tartışabilirsin. Ancak bu girişimi diplomatik bir davranış olarak değil de, tüm kişisel bir istekle yaptığını açıkla ve bir an önce harekete geçme konusunda salık vermeyi kendi adına yapıyormuş gibi göster..."

2 MAYIS, 1928A.P. muhabiri bugün bana dedi ki, Bursa'da yargıç, öğretmenler aleyhine karar verdikten sonra avukata, Okul Müdürü Miss Jilson'u suçlandırmak ve mahkûm etmek zorunda kaldığı için çok üzöldüğünü, fakat bunu yapmak zorunda olduğunu söylemiş. Avukatın kanısına göre yargıç da Ankara'dan direktif almış, öğretmenleri beraat ettirerek Millî Egitim Bakanlığını güç duruma sokmaya cesaret edememiş, Miss Ring Eskisehir'de bulunan Yargıtay'ın, Bursa'nın havasından uzak bulunduğu için kararı bozacağı ve davayı

yalniz kanitlara bakip inceleyecegi için hiç degilse Miss Jilson'u beraat ettirecegi umudunda...Miss Ring'in söylediğine göre Bursa halki simdi öğretmenlere son derece dostça bakıyorlarmis; halkin duygulari düşmanliktan tüm bir sempatiye çevrilmiş...8 MAYIS, 1928Bazi diplomatik arkadaşlarım, yazili ya da sözlü bir şekilde ortaya çıkmadigi halde, Türkiye Cumhuriyetine karsi alttan kaynakayan bir muhalefet cereyaninin gittikçe güçlendiğini ve önem kazandığını söylemektedir. Politik durumun bu bölümü hakkında Disisleri Bakanligimiza heyecan uyandırıcı haberler ve bunlarla ilgili yorumlar göndermeye devam ediyorum. Bunlardan ilki ve en önemlisi su: Ihsan Bey durusmasının sonucu, bu davanin açılmasını tahrik etmiş olan Ismet Pasa'nin sahsında hükûmet için bir darbeye ve prestij kaybina yol açti. Ihsan Bey'e yöneltilen ihanet suçu üzerine çok durulmadı, yalnızca nüfuz yolsuzlugu ve görevi ihmal gibi küçük suçlardan hüküm giydirildi. Durusmaların basında kendisinin asılacağı saniliyordu, tamamen sözde kalmak üzere üç yıl hapse mahkûm edildi. Hatta kendisini bu kadar mahkûm etmek bile güçlûkle olmuş, yargıçlardan üçte biri bu kararı kabul etmemişler; ötekiler ise açık şekilde hükûmetin istegine boyun egmek için bu kararı vermişler. Ihsan Bey davasi hiç kuskusuz politik bir nitelik tasimakta idi. Kendisinin, hakli veya haksiz olarak, hükûmete muhalefet ettiginden süpheleniliyordu İnsan Bey'e yöneltilen suç, mahkemeye sevkedilmesinin ana nedenini gizlemek amacina dayaniliyordu. Tahil isleri için devletçe ayrılan parada yolsuzluk yapmak suçu ile eski Ticaret Bakani Ali Cenani Bey'in mahkemeye sevki ise, hükûmet disi çevrelerin kiskirtması ile olmuş. Ali Cenani Bey'in yakın dostlari olan Gazi ve Ismet Pasa henüz duruma hakim olmaya fırsat bulamadan önce, is adliyeye intikal ettirilivermiş. Kendisi bir ay hapse ve hesabini veremedigi 173 bin lirayi hükûmete geri vermeye mahkûm edildi.Simdiki halde hükûmet aleyhine yogun bir kampanya açıldigina iliskin hiçbir belirti bulunmadigi için, Divani Âli'nin islerinin gittikçe artacağı umulamaz. Ihsan Bey'in kendisine gelince, verilen kararı dinlediginde neseli bir şekilde tebessüm etmişti, durusma sonunda yenilgiye ugramak degil, fakat bir zafer kazandığını hissetmenin ifadesiydi bu.Türkiye Cumhuriyeti içindeki politik durumun, hükûmetin halka inandırmak istedigii kadar toz pembe olmadigi, belki aslında o kadar önemli olmayan çeşitli belirtilerden kendini açığa vuruyor.1) Genel Müfettis Ibrahim Tali Bey'in yönetimi altında bulunan bazı dogu illerinin, baharda yollar geçilebilir duruma gelince derhal gelis gidise açılacağı resmen bildirildigi halde, bu söz gerçekleştirilemedi. Bu bölgeler eskisi gibi yine simsiki kapali tutuluyor.2) Diyarbakir'da oturan birisinin İngiltere Konsolosu Alexander Waugh'a anlattigina ve onun da bana aktardigina göre, Dogu illerinin yeni valisi oraya gelince, halktan bir kurul, hükûmete bagliliklerini bildirmek üzere Ankara'ya gönderilmiş. Bu kurul dönüste köylülerce karsılanmış, hükûmetin aldığı anti-Islâmik önlemler ve kararları protesto ettiklerinin bir isareti olmak üzere kulak ve burunlari kesilerek Diyarbakir'a gönderilmiştir. Bu haberin dogrulugunu kesin olarak bilmeye olanak yok; fakat böyle bir olayın olması olanak disında degil.3) Ocak ayında Maras'tan gelen bir Amerikan misyoneri ile konusmustum. Bana söylediğine göre, özellikle halifeligin kaldırılmasından ötürü hükûmete karsi muhalefet gittikçe artmakta ve bu aleyhtarlık o bölgede her gün biraz daha açık bir şekilde almaktaymış. Kendisi son günlerde yapmış olduğu bir ziyarette, valinin hem masasının üzerinde, hem de sag ve soldaki üst çekmecelerde birer dolu tabanca oldugunu görmüş. Son günlerde evinin çevresinde silahlı nöbetçiler beklemekteymiş.4) 7 Subatta Tefvik Rüstü Bey'le görüştüğümde bana Bursa'nin taassup ve muhalefet yatağı oldugunu, buradaki

Amerikan okuluna karsi hükûmetin siddetli önlemler almasinin nedeninin, yalnız kendi kendisini savunmak amacından ileri geldigini söylemistir. Yani halki yatistirmek ve hükûmet aleyhine propagandanin dini prensipler üzerine dayanmasini önlemek zorunlugu vardı. Bu bizi, halifeligin, medreselerin, ser'i mahkemelerin, dervislerin ve tekkelerin kaldırılması ve geçen yıl İsviçre Medeni Hukukunun kabul edilerek Türk çoğunluğunun din seçmekte serbest bırakılmasının bir sonucu olarak B. M. M.'nce son günlerde İslâmligin devlet dini olarak tanınmasından vazgeçilmesi olayı üzerinde düşünmeye yöneltiyor. Hukuk ve adalet gittikçe laiklestirildikçe, son adım olarak devletin kendini dinden ayırması kaçınılmaz bir sonuçtu. Fakat İslamlik Türkiye'nin medeniyetidir; Fransa gibi gerçekten Avrupalı olan ve dini gerçekten devletten ayırmış bulunan ülkelerden ayrı olarak, İslamlik'tan siyirilmiş Türkiye'nin, gelecekteki gelişmesine ve kültürüne temel olarak alabileceği, kendine özgü bir uygarlığı yoktur. Şimdi, bütün yapabileceği şey Batı'ya taklittir; bu taklidi Japonya gibi etkili bir şekilde basarip, basaramaması ise, önce liderlerinin güçlü, otoriter ve uyma yetenegine sahip olup olmamasına, ikinci olarak da içten içe kaynaklı ve esas itibarıyla dini taassuba dayanan muhalefetin gücüne ve gelişmesine bağlıdır. Birinci noktada, Ankara'da bulunan herkesin gördüğü gibi, pek azı dışında (örneğin Fevzi Paşa), bugünkü liderler hep dine karşı ilgisiz kişilerdir. Bazıları kültürsüz, kimileri görgü ve ahlaki dürüstlükten yoksun, fakat her biri de ülkelerinin birlik ve güç kazanması, gelişip ilerlemesini tutkuyla isteyen yurtseverlik duyguları ile dopdolu insanlar. Bu, ulusun manevi ilerlemesini değilse bile, maddi ve politik gelişmesini sağlayacak... İkinci nokta, yani muhalefetin gelişmesi ve güçlenmesi konusunda doğruluk ve yanlışlığını ancak zamanın gösterebileceği ayrı ayrı fikirler var; fakat şurası kesin ki, İslamligın bir kenara atılması, halkın belki büyük bir çoğunluğunda, özellikle Anadolu köylüsü arasında ezici derecede ağır olan vergilerden de çok hoşnutsuzluk uyandırmıştır; bu hoşnutsuzluğa dayanan muhalefetin, gelecekte kendisini göstermesi mümkündür. Bu nedenle diplomat arkadaşlarım arasında şimdi de hükûmetin tehlikeli durumda olduğuna ve İsmet Paşa'nın istifaya zorunlu kılınması ile sonuçlanacak bir kabine krizinin güçlükle savuşturulmuş olduğuna inananlar var. Bunlara göre İhsan Bey fiyaskosu hükûmetin durumunu iyice sarımsı ve istifa tehlikesi ile burun buruna getirmiştir. Bu düşüncede olanların tahminlerine göre, ülkedeki birliği koruma gücünde olan biricik insan Mustafa Kemal bir gün hayata veda edecek, edince de kurduğu yapı yıkılacaktır. Öte yandan muhalefetin güç ve tehlikesini çok küçümseyen ve Gazi şimdi bile sahnedeki çekilse, arkalarında kendilerini simsiki destekleyen orduya dayanarak İsmet, Fevzi ve Kâzım pasaların duruma hakim olacaklarına inananlar da var. Ben bu sonuncu fikre katılmakla birlikte, her şeyin orduya bağlı olduğunu da görüyorum; eğer ordu sefleri bağlı kalırlarsa sorun yok; fakat generaller arasında ayrılık başgösterirse, sonucun ne olacağını önceden kestirmek mümkün değildir. Söylendiğine göre bu ayrılık şimdi de varmış. Gazi'nin sağlığı konusunda, süphesiz muhalefet kaynaklarından çıkarılan heyecan verici dedikoduların gerçek olduğuna ilişkin hiçbir belirti yok. Son günlerde kulagıma gelen bir söylentiye göre, Gazi'ye bir ameliyat yapılarak böbreği alınmış. Bu ameliyatın nasıl yapıldığı, biri Türk, biri Ermeni, biri de yabancı olmak üzere üç doktorun bu ameliyatta hazır bulunduğu geniş olarak anlatılıyordu. Sonradan anlaşıldı ki bu ameliyat, Gazi'nin berberince kötü şekilde kesildiği için mikrop kapalı bir yüz sivilcesinin tedavisiymiş. Gazi sağlıklı bir hayat sürüyor: her gün ata biniyor, çiftliği ile uğraşıyor. Gelecekteki iç çatışma ve krizler ne olursa olsun, Türk hükûmetinin komsuları ile dostane ilişkilerini peçinlemek için her türlü çabayı

harcamasini dogal karsilamalidir. Italya ve Yunanistan'la yakinda imzalanacak olan saldirmazlik antlasmalari, tüm çabalarini yurt içindeki güçlüklerle didinmeye vermesini mümkün kilacagi ve içinde ciddi bir kriz çikacak olursa, hiç degilse disardan bir sikinti gelmesini önleyecegi için, Türk hükûmeti hesabina hayirli olacak.8 MAYIS 1928Bursa okulunun kapanmasi, öğretmenlerin mahkûm edilmesi olaylarini gözden geçiren bir insan, tam bir laiklesme durumunda bulunan bir hükûmetin neden bu kadar telas ve gürültü çikardigini sormamazlik edemez. Ancak olayin Türkler için tasidigi anlam, birkaç öğrencinin Hiristiyan olmasi degil, fakat dini bir sorunun millîyetçilige aykiri bir yönelis olarak yorumlanmasidir. Hükûmeti o kadar siddetli sekilde harekete yönelten de budur. Bunun en iyi ifadesini, 2, 9, ve 16 Subat tarihlerinde çikan Hayat dergisindeki üç yazida görmek mümkündür. Ana neden, kültür uygarciligidir. Hiristiyanligin kendisi, dinsiz bir hükûmetin gözünde pek önem tasimaz. Türk öğrencilerine Hiristiyanlik telkini yapilmasinin gerek Türk halki, gerek Türk hükûmeti gözünde tehlikeli olan yönü, bu din hakkında yalnız tartismalar yapilmasinin bile çabuk etki altında kalan gençlerin Türk devletine karsi manevi baglarini koparmasi olasiligidir.Mehmet Emin Bey Hayat dergisindeki yazilarinin birinde söyle diyor: "Yabancı okul, gençlik üzerinde politik bir etki kaynagidir. Bu okullar, dersleri ve yetistirme sekelleriyle, Türk gençligini bagli olduklari toplumdaki yüz çevirtip baska toplumlara sevgi gösterten ve yabancı bir ideale dogru sürükleyen kuruluslardir. Yabancı okullarin daha az önemli olmayan bir kötülüğü de, ücretlerinin çok yüksek olusundan ötürü buraya yalnızca zengin ve yüksek siniftaki ailelerin çocuklarinin gönderilebilmesidir. Demokrasi için sinif ahlakından daha sansli bir sey yoktur. Zengin sinif çocuklarinin halkin çoğunlugundan ayri bir eğitim görmesi, sonuçlari çok tehlikeli olan sosyolojik bir hatadir. Ülkenin en büyük liderlerine bakiniz: İçlerinden hiçbiri yabancı okullarinin birinde iki saat bile oturmus mudur? Karakter büyük ölçüde bir ulusal sorundur. Ancak ulusal bir çevrede sekil alır. Karakter disardan getirilemez, çünkü o dista, maddi bir sey degildir. Yabancı okul, çocuğun karakterine, yabancı ideallere göre sekil verir. Ister dini, ister politik sekile dökülsün, yabancı idealler içinde yogrulan karakter, ulusal Türk ideallerine aykiridir. Çocuklarini yabancı okullarina veren aileler, evlatlarinin ilerde büyük Türkler olmalari ihtimalini kendi elleri ile saf disi ettiklerini düşünmeli degil midirler?"Türlere göre böyle bir sorunda hiçbir uzlasma söz konusu olamaz. Kültür millîyetçiligi. Bütün sorunun özünü meydana getiren sey, en basit deyimini ile iste budur.Bunun tamamen tersi olarak, Amerika ve Kuzey Avrupa'da gözde olan öğretim ve genel eğitim sekellerinden Türkiye'de de yararlanilmasi için iktidarda bulunanlar arasında gittikçe artan baska bir yönelim bulunduğu da söyleniyor. Anglo-sakson ve Töton ülkelerindeki ticari girisim ruhunun ve Türkiye'nin ekonomik refaha kavusmasi bakimindan ticaret sekellerinin öğretimini kavramis bulunan bu kisiler, bu öğretim sistemini kabullenmeye yönelmektedirler. Hem milletvekili hem de gazeteci oldugundan görüşlerini genis ölçüde yayabilen Falih Rifki Bey'in, geçen yil Rio de Janeiro'ya yaptigi ziyaret sirasinda, Brezilya'daki Latin irkindan olan yerli halkin basit usullerine karsilik Amerikalil ve Ingilizlerin tasidiklari ticari girisim ruhunun güçlü sekilde etkisi altında kaldigi söyleniyor. Bu görüste bulunanlara göre Türkiye, Latin kültürü hayranligini birakarak, Kuzey Amerika ve Kuzey Bati Avrupa kültürünü benimsemek yolundadir. Son günlerde Saffet ve Rusen Esref beyler gibi bazi ileri gelen milletvekillerinin Ingiliz dilini öğrenmeye karsi gittikçe daha çok ilgi göstermeleri de bunun bir kaniti olarak gösterilmektedir.3 TEMMUZ 1928Oscar Straus'un

1922'de Boston'da yayimlanmis olan "Dört Yönetim Altinda" adli eserini okurken hayretle gördüm ki, geçen yüzyilin sonlarinda burada elçi olarak bulunduğu sıralarda kendisini en çok ugrastiran sorun, misyoner okullarının korunması olmus, Türkler simdiki gibi, o devirde de ve aynı nedenlerle okulları kapatmışlar. O da nese verici sözler ve sonu gelmez geciktirmelerle karşılaşmış. Demek memurlar pek fazla degismemis.20 TEMMUZ 1928Aksam yemegine oturmadan az önce Rusen Esref Bey'i telefona çağirdılar. Gazi kendisinin hemen gelmesini istemis. Bunun için yemege kalamayacağını söyledi. Baska hiçbir ülkede görülmeyen bu şekildeki keyfi davranislar karsısında ne düşündüğümüzü karimla birlikte kendisine söyledik, milletvekillerinin ziyafet düzenlerini böyle son dakikada bozmalarının diplomatları hiç de memnun edecek bir davranis olmadigina isaret ettik. Ben, bizim cumhurbaskanimizin basit bir isaretle bir misafirin yemegi bırakmasına asla meydan vermeyeceğini söyledim. Rusen Esref Bey'in çok açık ve içten konustugunu bildigimiz için, ben de bu firsattan yararlanarak içimi döktüm. Sözlerimizi anlayisla dinledi ve dedi ki: "Türkiye bir avuç insanca yönetilmektedir, kendisi de bunlardan biridir; Gazi sabahları çok geç kalkmakta ve genellikle geceleri çalışmak istemektedir; iste bu nedenle kendisi çağirdiginda gitmemek mümkün degildir; herhalde Gazi'nin su anda görecek, önemli bir isi vardır."Daha sonra bana anlattigina göre o aksam saat 22'de sarayda yemek yemisler; gece yarısından başlayarak sabah saat 5'e kadar çalışmışlar. Kendisi pekâla bizimle yemek yiyebilir ve yemekten hemen sonra Gazi'ye gitmek üzere ayrılabilirdi. Fakat Gazi çağirdiginda, hiç kimse baskalarına verdiği sözü yerine getirmeye cesaret edemiyor (1).17 AGUSTOS 1928Ögleyemeginden sonra karimla birlikte elçiligin yati ile Suadiye'ye gittik. Yolumuzun üzerinde bulunan Moda kiyisi donatılmış ve yıllık kürek yarışlarından ötürü Türk savaş gemileri ve sandallarla dolmuştu. Gazi'nin geniş yati üzerinde önceden Arap harfleri ile yazılmış "Ertugrul" kelimesinin şimdi Lâtin harfleri ile yazılmış olduğu hemen dikkatimi çekti. Lâtin sayıları bir ay önce tramvay arabaları üzerinde görülmeye başlamışti. Birkaç gün önce de adı Lâtin harfleriyle yazılmış bir Türk vapurunun evimizin önünden geçtiğini görmüştük. Rusen Esref Bey'in bana söylediğine göre Dolmabahçe Sarayı'nda yeni alfabeyi öğrenmek için her gün ders yapıyormuş, bu derslere Gazi de her zaman geliyormuş. Rusen Esref Bey yeni alfabenin, başlangıçta sanıldigından çok daha erken olarak, bir ya da iki yıl içinde tutunacağına ve yerleşeceğine inanıyor. Fransızca olarak yayınlanmakta olan Millîyet gazetesinde hemen her gün yeni harflerle Türkçe yazılar yayınlanmaya başlıyor. İlgiyi uyandırmak için her çeşit çaba gösterilmekte. Son söylevlerinden birinde Gazi, Türk halkının yüzde sekseninin okuma yazma bilmemesinin bir rezalet olduğunu ve herkesin yeni alfabeyi öğrenme ve öğretmeyi bir vatan görevi olarak ele alması gerektiğini söyledi.20 AGUSTOS 1928Talas'ta bulunan Goodshell'den çok iyi haberler aldım. Millî Eğitim Bakanlığı sonunda Talas'taki Amerikan okulunu açmaya karar vermiş. Bunun için ileri sürdüğü bes kosul Mr. Nilson'ca kabul edildi. Ahlâk ve yurt bilgisi, Türkçe ve Türkiye Cografyası, Türk Ticaret Hukuku gibi derslerin Türk öğretmenlerince verilmesi, müdür yardımcısının bir Türk olması ve öteki kosullar uygun görülüyor. Bu haber üzerine, Bursa öğretmenlerinin Eskişehir'deki temyizi kazandıklarına ilişkin resmi olmayan haberleri de alınca, sindirilmemiş bir yemek gibi, aylardan beri zihnimde oturmuş bulunan bir yükün kalktığını duydum...8 EYLÜL 1928Milletvekillerinden bir kısmı yeni harflerin kullanılmasına itiraz etmişlerdi. Gazi, Dolmabahçe Sarayı'nda 300 kişilik bir toplantı düzenledi; karsi gelen milletvekillerini kürsüye

çıkarttı, itirazlarını açıklattı, sonra da İsmet Paşa aracılığı ile kendilerine haber salarak, itiraz sevdasından vazgeçerlerse kendileri için daha iyi olacağını, söyledi. Böylece karsi koyma daha dogarken bastırıldı, yeniden gözden geçirilmiş olan Türk dili tek adamca düzenlenerek dikte ettirildi. 13 EYLÜL 1928Verdiğimiz öğle yemegine Fransız Elçisi Charles, Falih Rifki Bey, General de Rond ve esi geldiler.Yeni alfabe komisyonunun başkanı Falih Rifki ve parti içinde alfabe hareketini yaymakla görevli olan Saffet beylerin ikisi de kendilerini tüm bu işe vermişler ve bütün ülkede bugüne dek sağlanan ilerlemeden çok bir heyecan duyuyorlar. Kızlar, İstanbul'da en aşağı sınıftan insanların bile alfabeye çalıştıklarını gördüklerini söylüyorlar. Otomobil plakalarında Lâtin harflerini kullanan ilk elçilik biz olduk, Gazi'nin kararı tüm ülkeye yayılınca, ben de tüm elçilik plakalarına "U.S.A." -Amerika Sefareti- 359" yazılması için emir verdim. Bunu da Gazi hemen haber alabilsin diye Rusen Esref Bey'e göstermekten özel bir zevk duydum. Ertesi gün ilk gümrük beyannamemizi yeni harflerle yazdık: Kavas bunu gümrük memuruna götürünce, memur söyle bir göz atmış ve Türkçeye çevirerek, getirmesini söyledikten sonra geri vermiş. Fakat kendisine bunun zaten Türkçe olarak yazılmış bulunduğunu bildirince isteksiz bir şekilde beyannamemi kabul etmiş. Adları büyük harflerle yazılmış olan Türk gemileri, hatta şirket vapurlarının sayısı gün geçtikçe artıyor.Burası ilerlemeye gerçekten çok yetenekli bir ülke. Bir kararı gerçekleştireceklerinde hiç vakit kaybetmiyorlar. İkinci adım, hafta tatili olarak cuma yerine pazar gününün kabulü olacak; eğer buna da Meclisin gelecek oturumunda kararı verilecek olursa hiç sasmayacağım. Saffet Bey'in isaret ettiği gibi hafta tatilinin cumaya rastlaması, yabancı ülkelerle yapılan tüm ticaret işlerinin haftada üç gün kesilmesine yol açıyor. Çünkü Türklerin hafta tatili bitince yabancılarınkı başladığından, perşembe günü öğleden sonra, cuma, cumartesi öğleden sonra ve pazar günleri iş yapılamıyor. Pazar tatilinin kabul edilmesi Türkiye'nin şekil bakımından batılılaşmasının son adımı olacak.Yalnız bir adım atılmayacak: Yani Kur'anî yeni harflerle yazmaya girilmeyecek.. Çünkü bu, benim kanımca, çok tehlikeli bir iş olurdu; Saffet Bey'in söylediği gibi, bunun gereği de yoktur. Ülkedeki din unsuru birbirini arkasından karşılaştığı darbelerle dayanmak zorunda bırakıldı, fakat Kur'an'ın yazısını değiştirmek bu darbelerin en ağır olacak.21 EYLÜL, 1928Halide Edip Hanımın Türk Mücadelesi (The Turkish Ordeal) adlı kitabını bitirdim. Kitap 1918'den 1923'e dek meydana gelen olayların baştan başa tek yönlü açıklamasıdır. İngilizlerin ve Yunanlıların zulümlerini en canlı ve dehşet verici renklerle tasvir ettiği için, Türk milliyetçilik davasının ve kahramanca başarılarının çok iyi bir propagandasıdır. Eğer çok satılacak olursa Amerikan halkı üzerinde çok yararlı bir etki uyandırabilir sanırım; çünkü "altta kalan"ın geçirdiği bunalımları, ızdırapları çok dramatik şekilde tasvir etmektedir; iyi yürekli Amerikalılar genellikle bu gibi kişilere yakınlık duyarlar.Halide Hanım, Türk milliyetçiliği sorununa tüm kalbiyle bağlı kalmıştır; fakat Mustafa Kemal aleyhindeki kanılarında çok samimidir. Kitabının son satırlarında bu kanısını çok zekice özetliyor:"Bütün istiklâl mücadelesi sırasında Mustafa Kemal'i Türk ulusu kendi sembolü olarak yüceltmıştır. Bu nedenle her gerçek Türk'ün, hatta onarılmaz derecede haksızlık ettiği kişilerin bile kalbinde, Mustafa Kemal Paşa'nın tahtı bulunacaktır." (Halide Edip, The Turkish Ordeal - New-York: The Century Co. 1928, say. 407)Gazi, övülür gibi görünerek işte böyle yeriliyor. Devlet Başkanı hakkında derken anlatılıyor ki aleyhinde konuşmak büyük suç. Bununla birlikte ben o kanıdayım ki, Halide'nin bütün kitabında ve Asia dergisindeki yazılarında Gazi'ye yüklediği özellikler, kendisini ve büyük adamların çoğunu

büyük işler basarmaya muktedir kilmis özelliklerden ibarettir. Kisisel güç, irade gücü, kisisel girişim ve tutku, hatta acımasızlık, birçok ulusal kahramanın özellikleri olmuştur, öyle ki, bu özelliklere sahip olmasalardı, hiçbir zaman ulusal kahraman olamazlardı. Belki, Halide, Gazi'nin özel yasantisına ilişkin söylediklerinde biraz ileri gitmiştir, fakat ne olursa olsun bunların tümü doğrudur ve boş şeyler için enerji harcayan tek güçlü adam Mustafa Kemal değildir. Önemli olan sonuçlardır ve eğer Gazi daha az acımasız olsa, dinî esaslara dayanan muhalefete karşı daha uzlaşıcı davranıyordu, kurulan eser iskambil kâğıtlarından yapılmış bir yapı gibi çoktan yıkılıp gitmiş olurdu. Bir süre daha milliyetçiler otokratik ve ultrachauvinistic (bagnazlık derecesinde asiri milliyetçi) politikayı sürdürmek zorundadırlar, ta ki bugünkü durum billurlassin ve bir kusak yetissin. Basında ve başka yerlerdeki tanrılaştırma davranışı insani sınırlendirmekle birlikte, bu ulus için, bu durumda izlenebilecek en akıllıca yolun bu olduğuna şüphe yoktur. 23 SUBAT, 1930 Kısiler arasındaki küskünlük ve kirginliklerin, Türk politikasında, politik inançlardan çok daha önemli rol oynamış ve hâlâ da oynamakta olduğunu gittikçe daha iyi anlıyorum. Anadolu Millî Mücadelesi'nin başladığı tarihten beri, liderler arasındaki anlaşmazlıklar, birçok durumlarda politik görüş ayrılıklarından çok, birbirlerinin kişiliklerine karşı duydukları sempati veya antipatilerden doğmuştur. Bunun en iyi örneğini simdiki gruplaşmalardan anlamak olasıdır. Bir yanda ayrı politik görüşlere sahip kişiler işbirliği yaparlarken, öte yanda aynı görüşlerin sahipleri birbirleriyle geçinemiyorlar. Cumhuriyetin ilk günlerinde geçimsizlik çıkaran grubun muhafazakârlar olduğu kabul edilmişse de, gerçekte bunlar, Gazi'nin çevresinde toplanan ve ilerici olduklarını söyleyen birçoklarından daha muhafazakar değildiler. O zamanki baslıca politik sorun parlamento rejimi ve diktatörlük tartışması idi; fakat gruplaşmalar yalnız bu sorun karşısında olmuyordu. Örneğin, Fethi, Hamdullah Suphi, Nusret Sadullah, Edip Servet vb. beylerle İstiklal Mahkemesi'nin Ali Bey'i, Necati Bey ve ötekileri aynı düşünce okulundan saymak pek güçtür; buna karşılık birinci tipteki birçok kişinin ayrılıp karşı tarafa geçtiklerini görmekteyiz. Halide Hanımı ve potilik ideallerini bilmem, fakat kitabından aldığım izlenime göre, onun bugünkü durumuna yön veren baslıca neden, kisisel kirginlik ve küskünlük olmuştur. Bana öyle görünüyor ki... Cumhuriyetin ilk sahnelerindeki ana aktörlerin kisisel ilişkileri, kendilerinin inançlarından daha çok hesaba katılmıştır. Böylece bir grup sürekli olarak güç kazanmış, ötekiler ise ihmale uğramıştır; bu arada ortaya çıkan ihtiras çatışmaları, grup incinmeleri, rekabetler ve bunların doğurduğu anlaşmazlıklar, ilginç bir tartışma konusudur... Bugünkü duruma gelince, isaret ettiğim bakımdan çok bir değişiklik olduğunu sanmıyorum. Gördüğüm durum şudur ki Gazi, çevresinde bulunanların ve danışmanlarının kisisel düşmanlıklarını, bunları birbirlerine karşı ileri sürerek dayanıklı bir denge sağlayabilmesi için, yatıstırmaya değil de, körüklemeye çalışıyor. Geçenlerde Nuri ile Falih Rifki, Vasif ile Recep Zühtü beyler arasında birer yumruk kavgası yapıldı (1). Bir söylentiye göre yine geçenlerde Kütahya milletvekili ve Gazi'nin mahrem arkadaşlarından olan Nuri Bey kabineden özel bir ricada bulunarak, devlet yapılarındaki kalorifer tesisatı yapımının, temsilcisi bulunduğu bir firmaya verilmesini istemiş. Anlaşıldığına göre İsmet Paşa, bu işin ancak en ucuz fiyat isteyen firmaya verilebileceği kuralına aykırı olduğunu söyleyerek bu isteği reddetmiş. Nuri Bey fena halde kızmış ve Basbakan aleyhine, onun ekonomi politikasını yererek, özellikle demiryolu politikasını budalaca bulduğunu söyleyerek el altından propagandaya girişmiş. Nuri Bey'in, Gazi ile İsmet Paşa'nın arasını ne dereceye kadar açabileceği bilinmiyor, fakat İsmet

Pasa'nin istifa edeceğine ilişkin öteden beri ortada dolasan söylentilerin yeniden ortaya çıkmasının kaynağı budur sanıyorum. Süphesiz bu söylentilere kulak asmamak gerek, fakat ne de olsa bu derece duman çıkan yerde ateş bulunması gerekir. Öyle sanıyorum ki, Gazi, bu kavgaları gizli bir nese ile seyrediyor; çünkü kendi güvenliğinin, kişiler arasındaki geçimsizliklere büyük ölçüde bağlı olduğunu hissediyor. Bununla birlikte İsmet Pasa "bir sikintiler denizi" içindeki sessizlikle kendi yolunu sürdürüyor, zaman zaman ekonomik hatalar yapmakla birlikte, öyle sanıyorum ki ayaklarının çevresinde gürültü çıkaranlara ve çelme takmaya yeltenenlere pek aldirmiyor.6 AGUSTOS 1930Öğleden sonra Gillespie heyecanla bana geldi ve birisi milletvekili olan iki Türk arkadaşından, artık hükûmetin yaptığı hataların sorumluluğunu yüklenmek istemediği için Gazi'nin Halk Partisi'nden istifa edeceğini ve hiçbir partiden olmayacağını duyduğunu söyledi. Gazi, Fransa'da elçi olarak bulunan Fethi Bey'i çağırarak ve Liberal Parti (Serbest Firka) adı ile yine bir parti kurmasını isteyecekti. Bu bir muhalefet partisi olacak ve şimdi sürgünde bulunan Rauf Bey, Dr. Adnan Bey, Halide Hanım ve öteki eski liberallerin yurda dönmelerine izin verilecekti. Bu son derece ciddi ve önemli bir haberdir. Eğer doğru ise, izlenen yoldaki bu anî değişmeyi doğru olarak görmek ve bunun yalnız İsmet Pasa'dan kurtulmak için yapılan bir manevra mı, yoksa diktatörlükten iyi niyetlerle ayrılıp iki partili normal bir cumhuriyetçi hükûmete gitmek için gerçek bir girişim mi olduğunu anlamak için elçilikte enine boyuna düşünmemiz ve tartışma yapmamız gerekecektir. Haber doğru çıkarsa, Türkiye'ye geldimden bu yana ilk olarak en büyük politik gelişmeye tanık olacağım demektir.11 AGUSTOS, 1930Süphesiz bütün düşüncelerimiz yeni politik bomba ile dolu. Bunun gerçek anlamını kavramak ve altında neler yattığını anlamak için kafamızı bir hayli çalıştırmamız gerekiyor. Bu sabah elçilik erkânı ile bir toplantı yaptık ve bir saat kadar çalıştık. Disisleri Bakanlığımıza olayla ilgili su bilgiyi verdim:"Burada ansizin önemli bir politik gelişme oldu. Fethi Bey, Fransa Elçiliği'nden istifa etmiş ve Gazi'ye gönderdiği bir mektupta, muhalefet partisi olarak çalışmak üzere yeni bir parti kurmak niyetinde olduğunu bildirmiştir. Birbuçuk ay önce yazıldığı açıkça belli olmakla birlikte ancak şimdi yayınlanan bu mektupta Fethi Bey, hükûmeti mali ve ekonomik konularda yanlış bir politika izlemiş olmakla suçlamakta, ülkedeki ekonomik çöküntünün kısmen bu ekonomik hatalardan ileri geldiğini söylemekte ve disislerinin yönetimi kadar, adlî yönetimi de yermektedir. Düşüncelerini özetleyerek, Türkiye'de işlerin kötü gitmesini; B.M.M.'nin tek partiden kurulmasına, milletvekillerinin Mecliste rahatça tartışamayip ve kendi kabinelerini yermekten kaçınmalarına, böylece hükûmetin sorumsuzmuş gibi bir duruma gelmiş olmasına bağlamaktadır. Bütün bunlardan kurtulmanın çaresi olarak gerek Mecliste, gerek basında tam politik tartışma özgürlüğüne sahip bir muhalefet partisi kurulması gereğinden söz edilmektedir. Bu mektubu almış olduğunu açıklayan Gazi, Fethi Bey'in önerisini uygun bulmuş ve kurulacak yeni partiyi memnurlukla karşılayacağını bildirmiş; millet işlerinin rahatça tartışılmasına olanak verecek olan bu partinin kurulmasının cumhuriyetin ana kurallarına uygun olduğu inancını belirtmiştir. Yeni partinin doğusu, herkesçe lâîk olduğu ilgi ile karşılandı. Yalova'daki yazlık köskünde verilen baloda, Gazi, Fethi Bey'le birlikte resim çekti. Fethi Bey ve İsmet Pasa halkın karşısına birlikte çıktılar ve İsmet Pasa eski "arkadaşı"nın politika sahnesine çıkışını memnurlukla karşılamış olduğunu, hükûmetin ve Halk Partisinin, Mecliste tartışma anı geldiğinde yeni partinin politikası ve ileri sürdüğü fikirlere itibar göstereceğini açıkça belirtti. Yarın gazetesinin ateşli editörü, Fethi Bey'e telgrafla

tebriklerini sundu. Kendisine verdiği cevapta Fethi Bey, henüz programını hazırlamakta olduğunu bildirdi. Fakat "Yarin" Fethi Bey'in çalışmalarının tamamlanmasını beklemedi ve hem partinin programını, hem de buraya girecekleri söylenen milletvekillerinin adlarını yayınladı. Bu listede politik idealleri birbirlerine aykırı olan o kadar insan var ki, bunların olumlu fikirlerde değil de, yalnız olumsuz bazı duygu ve davranışlarda birleştikleri kanısını uyandırıyor. Önümüzdeki birkaç ay içinde çok daha önemli olaylar geçebilir. Fethi Bey'in Basbakan olarak İsmet Paşa'nın yerine geçeceği, Gazi'nin Halk Partisinden istifa ederek politik otoritesini iki parti arasındaki barışı korumaya vereceği söyleniyor. Bütün bu olup bitenler bir sürü tahminlere yol açıyor. Ancak bundan sonra bas gösterecek olaylar ve yeni kanıtlarla durumun içyüzünü kesin olarak teşhis edinceye kadar, bunları yalnız birer tahmin olarak kabul etmek gerekir. İnsan kendi kendine soruyor: Bu olayların ne kadarını politik ideallerin gelişmesine, ne kadarını da İsmet Paşa ve hükûmetinden kurtulmak için başvurulmuş oportünist bir politika manevrasına bağlamak mümkündür. Yeni parti nasıl bir düzende kurulacak, üyeleri nasıl seçilecek, simdiki milletvekillerinden ne kadarı buna girecek; ne gibi doğru bir yol bulunacak da, mücadeleci bir yaratılıştaki İsmet Paşa ayak diretecek olursa, Fethi Bey Basbakan olabilecek ve kabinesini kurabilecek? Ve sonuç olarak su soru akla geliyor; bütün bunlar ne dereceye kadar sırf bir gösteristen ibarettir, normal parti hükûmeti bes yıllık diktatörlüğün ne dereceye kadar yerine geçebilecektir, iktidarda bulunanlar Mecliste ve basında haklı ve serbest tartışma ve yermelere ne dereceye kadar tolerans gösterecektir? Sorunun politik ideal cephesini ele alınca, koşullar elverdiğinde iki partili sisteme geçmenin, bazı Türk liderlerinin zihninde bir süreden beri son amaç olarak yasatıldığını kabul etmek gerekir. Gazi, 1925'den beri Türk politik hayatının tasıdığı anormal karakterin açıkça farkındaydı ve Batı demokrasisi ve parlâmento kurallarına daha çok yaklaşmak için Türkiye'nin iç ve dış durumunun uygun duruma geleceği ani büyük bir heyecanla beklemekteydi. Gazi'nin çok yakın bazı arkadaşlarıyla iki partili sistemi 1928'de tartıştığını inanmak için nedenler vardır ve Gazi'nin emriyle bir muhalefet partisi kurulmasının, öteki reformların yapılması için tamamen uygun olduğunu kabul etmek gerekir. 1924'de "Genç Türk" politikacıları, padişahçılar, entellektüeller, dinî mezhepler temsilcileri ve "Entente liberale" tarafından Terakki Partisi adı ile yine bir parti kurulmuştu. Bu parti Rauf Bey, Refet Paşa, Dr. Adnan Bey ve Kâzım Karabekir Paşa tarafından, basında Gazi'nin bulunduğu Halk Partisine karşı bir muhalefet partisi olarak kurulmuştu. Başlangıçta Gazi bir muhalefet partisine izin vermeye istekli görünmüştü de, Terakkicilerin gittikçe artan gücü ve 1925'de çıkan Kürt isyanı ile ilgili olduklarından şüphe edilmesi, partinin kapatılmasına ve liderlerine gözdağı verilmesine yol açmıştır. Terakkicilere sempati duyan Fethi Bey kabinesi düsmüs, Fethi Bey, Paris'e elçi olarak gönderilmisti. Ancak kabul etmek gerekir ki, o partinin ansızın doğuşu o sırada hoşnutlukla karşılanmamıştı; oysa simdiki yeni partinin durumu hiç böyle değil... Su noktaya da işaret edebiliriz ki, geçen yıl hükûmetin politikası ve çalışması hakkında da basında çıkan eleştirilere tamamen değilse bile -diktatörlüğün ilk yıllarına oranla çok daha fazla- tolerans gösterilmisti. Söz özgürlüğüne daha çok yer verilmesi için genel bir eğilim gösterilmisti; bunun için yeni partinin doğuşunu, bu eğilimin bir sonucu ve Türkiye'nin batılılaşma isteginin gerçekleşmesinde yeni bir adım olarak kabul etmek mümkündür. Öte yandan bu yeni adım hakkında daha realist açıklamalar yapılmıyor değil. Son zamanlarda işler pek yolunda gitmemisti; bunun baslıca nedeni ekonomik çöküntüdür; bu çöküntüden de

hükûmet suçlu tutulmaktadır. Pek çok stratejik demiryolu yapılmıştır, çok daha fazla yabancı mali alınmıştır, yabancı borçlarına karşı asiri bir millîyetçilik gösterilmiştir, tarımsal gelişmeye pek az yer verilmiştir. Türkiye'de bir kamuoyu var olunca, hükûmete karşı çeşitli hoşnutsuzlukların da bulunması normaldi. Bu hoşnutsuzlar kütesinin başında bulunan Kürtlerin yeniden ayaklanmaları, ilerde doğuracağı sonuçları önceden kestirmek mümkün olmayan bir tehlike havasını pek canlı bir şekilde Türk liderlerinin gözleri önüne koymuştu. Bu arada sunu belirtmek yararlı olur ki, 1925'deki Kürt isyanı, bu isyanı bastırmak için genel bir baskı politikası kullanmayı kabul etmeyen Fethi Bey'in düsmesine yol açmıştı; şimdi Fethi Bey'in yurt içi politikasında önemli bir mevki ve liderliğe gelmesi ile, daha iyi teşkilatlanmış Kürtlerin tekrar baskıdirmaları da aynı ana rastlamaktaydı (1). Sözün kısası bu dönem öyle bir devir ki, Türk liderleri yalnızca kendi omuzlarına yüklenmiş olan sorumluluktan sevinç ve nese duyabilecek durumda değiller. Böyle devirlerde insanlar sorumluluğu baskasının sırtına yüklemekten hoşlanırlar; fakat Türkiye'de işlerin düzenleniş şekli, sorumluluğu çok merkezileştirmiştir. Genellikle kabul edildiğine göre Gazi, kendi kişisel prestijini tehdit eden herşeye karşı çok duyarlık gösteriyor ve yine söylendiğine göre, yapılan her hatanın, yolunda gitmeyen her işin suçunun kendisine yüklenmesinden artık bıkmıştır. Eğer durum gerçekten böyle ise, yeni bir başbakanı ve kabineyi kolaylıkla iş başına getirme olanaklarını verecek olan yeni bir partiye başvurmak kadar normal birşey olamazdı. Türk diktatörlüğü, işler yolunda gittiğinde diktatör bakımından fevkalade sistem; fakat sıkıntı ve gerginlik anlarında bütün sorumluluk diktatöre yükleniyor, kazanılan başarılar ise hemen yalnız başbakanın itibarını artırmaya yarıyor. Gazi ile İsmet Paşa arasındaki anlaşmazlık, Gazi'nin başbakanı değiştirmek istediği, İsmet'in de yerini baskısına kaptırmamak hususundaki azminden çok söz edilmiştir. Bu nedenle, bütün bu olayları ve koşulları gözden geçirirken diplomat arkadaşlarımla ve kendileriyle konuştuğum öteki kişiler şu görüşten hareket etmektedirler: Yeni gelişmelerin iki amacı vardır: 1) Gazi'nin kendine yönelen eleştirilerin sıkıntısı ve ağırlığını gidermek için, Fethi Bey ve Serbest Firka'ya bir emniyet sübabı görevi gördürmek, 2) Güçlü Gazi'nin hiç hoşuna gitmeyen İsmet Paşa'yı büyük bir politika manevrası ile iktidardan düşürmek; Bu manevranın niteliği gereği, İsmet Paşa hiç değilse başlangıçta bir savaş açmayacaktır. Bunlardan başka, Fethi Bey'in Fransız bankacılık çevrelerinde çok iyi tanındığı, bu nedenle eğer Türkiye, Fransa'dan borç para almak ya da Osmanlı borçlarına ilişkin anlaşmalarda bir değişiklik yapmak isteyecek olursa, kendisinin parti lideri veya başbakan olarak Ankara'da bulunmasının hiç de yararsız olmayacağı ekleniyor. 30 AGUSTOS 1930 Yeni parti, örgütlenmekte güçlük çekiyor; şimdiye dek bu partiye geçtiğini açıkça bildiren yalnız 13 milletvekili var. Halk Partisinin de kendi kendini yeniden örgütlenmek humması içinde bulunduğu söyleniyor; bütün üyelerinden durumlarını belirtmeleri istenmiş ve kendilerine hükûmetin aleyhinde işler derhal partiyi terketmelerini, değilse sürekli olarak bu partide kalacaklarının umulduğu bildirilmiş. Duyduğuma göre yeni partiye seçime dek Mecliste 70 milletvekili verilecektir; fakat bu doğru ise, hiç kuskun yok ki bu 70 milletvekili nasıl verildiyse, bir gün yine öylece çekilip alınabilecektir ve "geri dön" davetine herhalde pek azı itaatsizlik edecektir. Bununla birlikte basın her gün biraz daha çok politik savaş alanı durumuna geliyor, karşılıklı suçlamalar birbirini kovalıyor. Fethi Bey'in milletvekili ve belediye seçimlerinde azınlıklara da seçimlere katılma hakkı verilmesine ilişkin demeci İsmet Paşa'yı destekleyenlerce itirazla uğradı. Su noktaya da itiraz ediliyor ki, yeni parti her türlü memnun

olmayan ve kinci politikacilarin bir toplanma yeri olmustur ve böyle bir çekirdek, gerçekten güçlü bir ilerleme partisi için saglam bir temel olamaz. Adalet Bakani da bugünkü adlî sistemi hararetle savunarak çekismeye katildi. Verdigi demeçte Halk Partisinin kimseye açıklama yapmak zorunda olmadigini da bildirmekteydi. Fethi Bey verdigi cevapta, Bakanin bu demeci herhalde sarhosken vermis oldugunu söyledi ve içindeki bir sürü saçma, mantiksiz iddialara zekice isaret etti. Mahmut Esat Bey de bu konusmaya Fethi Bey'in ileri sürdüğü noktalara hiç deginmeden, magrurâne bir demeçle karsilik verdi. Türkiye'nin bu yilki politik hayati pek eglenceli geçecek; çünkü birkaç ay öncesine kadar hükûmet hakkında hep ayni parlak sözlerle gazeteleri dolduran pohpohlamaların yerini simdi politik yermeler, tartisma ve çekismeler almaya basladi. İlk hücum bayragi "Yarin" gazetesinde çekildi. Bunun saglikli bir hamle olup olmadigini simdiden kestirmeye olanak yoktur. Yüzeysel bir görüşle bu muhalefet, hükûmete karsi yararli bir denge unsuru görevini yapacak; fakat politik gelisimin bugünkü bölümünde Türkiye'nin etkin bir muhalefete hazirlikli olup olmadigi ya da bunu sindirip sindiremeyecegi, çok süphe götürür bir sorundur...5 EYLÜL 1930Fethi Bey'in, Izmir'e gelisindesehir âdeta alt üst oldu. Bütün Izmirliiler hükûmetin politikasi ve çalışmasi hakkındaki hosnutsuzluklari açiga vurmak için sonunda bir fırsat bulmus olmanin coskunlugu içinde, kendisini bir fatih gibi karsiladilar. Izmir'de çıkan Halk Partili Anadolu gazetesinin idarehanesine hücum ve baski makineleri tahrip edildi. Basın haberlerine göre bir kisi öldü, birçoklari yaralandi ve 300 kisi tutuklandi. Millîyet gazetesinin yaptigi yoruma göre, bütün bu olaylar, ayak takimindan serseriler, komünistler ve cânilerce çıkarilmistir, herhangi politik bir anlam tasimamaktadır. Fakat bu yorumun, Türk basininda çıkan yorumlari en çocukçasi olduguna kusu yok. Yüksek memurlardan biri, basinda yansiyan haberlerin çok abartili oldugunu ve 300 kisinin tutuklanmasi disinda hiçbir olayin olmadigini söyledi. Bu durum, hiç degilse Fethi Bey'in ve partisinin ülkede güç kazanmayacagini ileri sürenleri biraz durup düşünmeye yöneltmelidir.11 EYLÜL 1930Cumhuriyet Gazetesi Basyazari Yunus Nadi Bey, Gazi'den Türkiye'deki politik hayati simdi içinde bulunduğu karisiklikten kurtarmak için kilavuzluk etmesini rica etti. Buna cevaben yazdigi açık mektupta Gazi, tarihi baglarla bagli bulunduğu Halk Partisinden istifa etmeyi hiç aklina getirmemis oldugunu, Devlet Baskanligi sirasinda iki partiye karsi tam tarafsizliga uymakla birlikte, bu görevden ayrildiginda yine eski partisine dönecegini kesin olarak bildirmekteydi. Yine bu mektupta Izmir'deki son olaylari üzüntüyle karsiladigini belirtiyordu. Liberal bir gazete olan "Son Posta"nin basyazari tevkif ve kiskirtici nitelikte yorumlar yapmak suçu ile mahkemeye gönderildi; ayni zamanda Izmir'de çıkan Halk Partili "Anadolu" gazetesini basyazari da yine Izmir olaylari hakkındaki yazilarindan ötürü tutuklandi. Basina verilen özgürlük iste bu kadar. Durum son derece sasirtici; ilerde ne gibi sonuçlar basgösterecegine iliskin herhangi bir kehanette bulunmaya olanak yok; bütün tahminler ayni derecede itibara sayan görünmekte. Kesin olan bilinen biricik sey su ki, Türkiye'de kendini gösteren degismeleri dis görünüslerine göre degerlendirmekte nadiren isabet vardir; perde arkasindaki entrika ise durmadan ilerlemektedir. Meclis toplandiginda belki ele avuca daha çok sigar ipuçlari elde etmek mümkün olacak.24 EYLÜL 1930Disisleri Bakani Stimson'a yazdigim mektupta sunlari anlattim:"Türkiye'nin liderleri, Fethi Bey'in Izmir'de gördüğü sicak kabulden son derece hayrete düstüler. Yerel otoritelerin akillari baslarindan gitti. Kendisinden hiç hoslanilmayan Adalet Bakani Mahmut Esat'in da herhalde bu karisikliklarda payi var. O sirada kendisi Izmir'de bulunuyordu ve hiç süphesiz yerel

otoriteler, Halk Partisi ugruna neler yapabileceklerini kendisine göstermek çabasina düstüler. Polis, kalabaliga karsi akilsizca davrandi ve tatsizligin çogu iste bundan çıktı. Fakat yukardakiler, hattâ bunlar arasinda Gazi bile, yeni partiye karsi halkin çok sicak bir sevgisi bulunduğu, bunu biraz sogutmaya çalismanin hiçbir zarari dokunmayacağı düşüncesine yöneldiler. Meclis Baskani Kâzim Pasa Izmir'e gönderildi. Kendisi orada Fethi ve Mahmut Esat Beyleri bir araya getirdi ve o günkü olaylar sirasinda ölmüs bulunan bir çocugun cenaze töreninde, ikisini mezarlikta kucaklastirmek için gerekli düzeni sagladı. Izmir'deki "Hizmet" gazetesindeki bir yazi Cumhuriyete tecavüz eder nitelikte görüldüğü için, hem bu gazetenin, hem bu yaziyi aktarmis olan Istanbul'daki Son Posta gazetesinin sorumlu müdürleri tutuklandı. Fakat bunlardan çok daha önemli olarak Gazi konustu, hem de iki kere. Anadolu Ajansi araciligi ile verdigi demeçte, kendisinin yeni parti tarafinda olmadigini bildirdi, bir açık mektupla da kendisi ile Halk Partisi arasindaki tarihî baglari belirtti. Sözleri aslinda özel bir önem ve anlam tasimiyordu, fakat halka bunlari söylediği sirada var olan kosullar, bu sözlere büyük bir anlam ve güç kazandirmaktaydi. Gerçekte sunu söylemek istiyordu: "Ikinci bir parti çok güzel bir seydir, ama dikkatli olunuz".Fethi Bey'in 7 Eylüldeki Izmir söylevi, söylev olarak pek renksizdi, ama muhtesem bir basari vesilesi oldu. Müthis bir kalabalik kendisini dinlemeye gelmis, coskunluk artik zirvesine çikmisti. Sesinin kisik olmasi ve zaman zaman Nuri Bey'i bir hoparlör olarak kullanmasi, söylevinin açıklık ve programla uzak ve yakin bir ilgisi bulunmaması hiçbir seyi degistirmiyordu. Balikesir ve Manisa'ya yaptigi kısa ziyaretlerde halkin yine coskun sevgi gösterisi ile karsilandi. Istasyonlari birinde küçük bir köylü çocugu verdigi söylevinde "Türkiye'nin belkemigi olan köylünün acilari pek büyüktür" dedi ve bunlari teker teker anlatti. Fethi Bey bu küçük çocuga "Köylünün gelecegi, partinizin gelecegidir" seklinde cevap verdi. B.M.M. su sirada dis borçlardaki büyük artistan ötürü bir kanun çikarmanin zorunluluk durumuna geldigini bahane ederek; 22 Eylülde toplantiya çağirildi. Gündemde su maddelerin de bulunacağı sanilmaktadir: Güven oyuna giderek ya da gitmeyerek Ismet Pasa'ya politikasini savunma firsati verilmesi, Fethi Bey'in milletvekili olarak seçilmesi. Meclisin kendi kendini dagitmasi ve yeni seçimlere gidilmesinden de söz ediliyor. Oysa Meclisin toplanmasi ile Adalet Bakaninin istifasi ayni ana rastlamaktadir. Yakinda kabinede baska degisiklikler olacağı da beklenmektedir. Kabinesini yeniden kurabilmesi için Ismet Pasa'nin istifa edecegine ve hemen arkasindan güven oyu isteyecegine kesin gözüyle bakiliyor. Yeni bir partinin kurulmasini, hiç degilse biriki yönden açıklamak olasıdır. Benim kanima göre bunu tek nedene degil de, birçok nedene birden baglamalıdır. Gazi yavas yavas su görüseye varmistir ki, tek parti sistemi Avrupa ve Bati ile karsilastirilince Türkiye için bir asagilik isaretidir. Amerikalı ve Avrupalı yazarlar son günlerde çogunlukla sekil bakimindan Batılı, fakat gerçekte Dogulu olarak tasvir ettikleri Türk diktatörlüğünden çok söz etmislerdir. Türkiye'nin bu sekilde gelistirilmesi Gazi'nin gözüne çarpmis ve hiç hosuna gitmemistir. Fransız politik kurumlarına hayranlık duyan Fethi Bey'in Batıda ve özellikle Fransa'da Türkiye hakkında beslenen düşüncelere iliskin yorumlari da bu konuda kuskusuz çok önemli bir rol oynamistir. Surasi hiçbir zaman unutulmamalıdır ki, Türk liderleri öteki ülkelerde yapılan seylere çocukça bir saygi duymakta kendilerinin Avrupalı olmadıkları konusundaki her sözü büyük bir duygusallikla karsilamakta ve dis sekillere öykünme konusunda hayret verici bir güç göstermektedirler. Bir muhalefet partisinin kurulmasına yol açan birinci neden bu.. Bununla birlikte daha pratik düşünceler de önemli bir

rol oynamistir ki, bunlardan birincisi Devlet Baskani ayni zamanda parti baskani bulunduğunda tek partili sistemin politika uygulaması bakımından çok ciddi sakıncalar tasimasıdır; bu sistem, sorumluluğu merkezîlestirmektedir; bu merkezîleştirme açık şekilde güçlük ve sıkıntılara yol açmaktadır. İste ikinci bir partinin kurulmasının doğuracağı sonuçlardan biri, Gazi'nin üzerinden sorumluluğu kaldırmak ve Türkiye'deki politika oyunlarını İsmet ile Fethi arasındaki bir mücadele durumuna getirmek olacaktır. Halktaki hoşnutsuzluğa çare bulmak bakımından da iki parti sisteminin yadsınamaz yararları vardır. Türkiye'de bir muhalefet partisinin karsısına çıkan güçlükleri kavramıyor değilim. Türk halkı politik bakımdan olgunlaşmamış olduğu ve politik sorunlar her zaman kisileştirildiği için, muhalefet partisi her çesitten insani, çeşit çeşit nedenlerle kendine çekecektir. Bunun için çok asiri unsurlar muhalefeti gözden düşürebilecek, veya bir gün parti iktidara gelirse, mütecanis olmayan karakterinden ötürü, kendine özgü bir programı yürürlüğe koyması ve hattâ böyle bir programı formüleştirmesi bile son derece güç olacak. Fethi Bey'in bu güçlüklerle basa çıkabilecek bir yaradilista olduğundan kuskuyu duyuyorum, fakat Gazi destekleyecek olursa, onun liderlik konusundaki bazı eksikliklerini giderebilir. İsmet Paşa hükûmeti kendi kendini çok güç duruma düşürmüştür. Kabinenin bazı üyeleri ehliyetsizlikleri ile ünlü kişilerdi; bir hayli beceriksizlikler ve bazı kötü işler yapılmıştı. Muhalefet partisinin meydana getirilmesi, Halk Partisinin kendisine çekidüzen vermesi ve gençleşmesi için bir etki unsuru ve eğer akıllı, disiplinli bir şekilde yönetilecek olursa, Türkiye'nin politik terbiyesi için etkili bir araç görevini görebilir.

29 EYLÜL 1930 Ankara'dan dönen Gillespie, Meclisin 24 Eylüldeki açılış toplantısı hakkında ilginç haberler verdi. Gazi özel locasında oturmuş, hükûmet ile muhalefet arasındaki karşılıklı hamleler ve saldırıları seyrediyor; güzel bir vurus yapıldığında gözleri memnuniyetle parlıyor, iki taraftan biri karsısındakinin hamlesi karsısında korkakça gerilediğinde kaslarını çatıyormuş. Gillespie, Gazi'nin bu durumunu, iki ayrı münazara takiminde birbiriyle çarpışan oğullarını seyreden bir babaya benzetiyor. Kendisi belki de yazın Yalova'da yaptığı dinlenmenin sonucu olacak, çok iyi görünüyor, gece ve gündüz İsmet, Fethi ve öteki milletvekilleriyle çalışıyormuş; toplantılardan sonra Meclisteki odanın pencerelerinden kendisinin birbiri arkasına birçok gruplarla görüştüğünü, gece geç saatlere kadar sürekli ayakta durarak konuştüğünü ve çalıştığını görmek mümkünmüş. Meclisin genel görünümü iyiden iyiye değişmiş; önceden hükûmetin bütün önerileri ve çalışmaları otomatik ve duygusuz bir şekilde kabul edilirken, şimdi herkes heyecan dolu; önemli sorunlar rahatça tartışılıyor, yapıcı eleştiriler formüleleştiriliyor ve gerçek bir parlamento havası hüküm sürüyor. Yeni kabine eskisine oranla çok daha güçlü; öyle görünüyor ki Türkiye'de radikalizm artık kalkmıştır. Dört yeni bakan, sağlam, muhafazakâr, ehliyetli kişilerdir ve hükûmetin sesine ölçsüz bir güç veriyorlar. (1) hükûmetin bundan sonraki çalışmasının çok az daha keyfî ve daha az mutaassip olacağı kanısındayım. Eger Fethi Bey, muhalefetini aynı derecede yüksek ve yapıcı plânda tutmayı başarır, radikalizm ve demagojiye kapılmazsa, Türkiye'de parlâmenterizmin geleceği ve bütün ülkenin görünümü iyiden iyiye parlacak. Bir sürü insanla konuştuktan ve bunların yeni davranışları karşı gösterdikleri çok yakın ilgi ve içtenliklerini gördükten sonra Gillespie, psikolojik bakımdan tam zamanında atılmış olan bu adimin, Gazi'nin politik idealizminin yalnız yeni bir gelişme devresi olduğu konusundaki inancımı güçlendirdi. Dr. Refik (Saydam) kendisine şöyle demiş: "İki yıl önce bu adımı atmak imkânsizdi; ülkede düzenin kurulmasını ve uygulanan yeni reformların sindirilmesini beklemek

zorunda idik. Bu an simdi gelmistir ve normal bir parlamento esasi üzerinde yürümeye hazırız..."27 EKİM, 1930Tarihi bir gün... Yunanistan Basbakanı, Türkiye Baskentini ziyaret ediyor. Antlasmalar imzalanıyor, iki ülke arasında zaman zaman bas gösteren savasların kestigi iliskilerin üzerine dostluk mühürü basiliyor. (30 Ekimde Venizelos ile Ismet Pasa arasında bir dostluk ve tarafsizlik anlasmasi imzalanmisti). Bay ve Bayan Venizelos, Yunan Disisleri Bakani Mihalakopulos ve esi özel bir trenle saat 9.30'da Ankara'ya geldiler. Her yerde Yunan bayraklari dalgalanıyor; istasyondan sonra konuklari geçecekleri caddeler "hos geldiniz" anlamina Yunanca "Kalos irthate" yazilari ile donanmis. Insanin Ankara'da buluduguna inansi gelmiyor.Aksam, Ankara Palas'ta; Venizelos onuruna verilen baloya gittik. Venizelos'u son gördüğüm aksami hatirliyorum: Lozan'da bütün bir geceyi tarafsiz ve fayda beklemeyen bir ülkenin temsilcisi olarak, mütteliklerin de onayi ile, iki ülkenin tazminat sorunu yüzünden bir savasa tutusmalarini önlemek ve konferansi kesintiye ugratmaktan alikoymak için bir Ismet Pasa'ya, bir Venizelos'a giderek aralarini bulmaya çalismakla geçirmistim. Pek hareketli geçen üç ay içinde konferans masasinda hep onun yaninda oturmustum. Basinda simdi de ayni kasket vardi; fakat 1923'ten beri daha yaslanmis görünmüyor. Kendileriyle ancak pek seyrek görülen kabine üyeleri ve öteki kisilerle uzun uzun konusmaya firsat verdigi için bu balolar çok yararli oluyor. Yeni Millî Egitim Bakani Esat Beyle kolejlirimiz ve okullarimiz konusunda çok iyi bir konusma yaptik. Kendisi bu kurulularin lehinde görünüyor. Mavi Tuna valsi çalinirken Anita ile eski Viyana usülü çok iyi bir vals yaptik. Güzel bir müzik, odalar ve harikulâde bir pist Anita bol bol dansetti ve yüksek kisilerin takdirlerini kazandi.3 ARALIK, 1930Disisleri Bakani Stimson'a:Fethi Bey 17 Kasimda partisini kapatti...Yeni partinin ölümüne rastlayan günler ugursuzluklarla dolu idi. Fethi Bey, son belediye seçimlerinde Halk Partisinin baski ve hile yaptirdigini ileri sürerek bu konu üzerinde İçisleri Bakani için gensoru açtirdi. Fethi'nin söylevi iyi degildi. Kâgittan okuyarak yaptigi konusma çok uzun sürdü. Ileri sürdüğü delillerden bazilari da çok saglam sayilmazdi. Centilmen olarak görünen, fakat 1927'de Ankara ve Izmir'deki Istiklâl Mahkemelerinin Baskanligini yapmis olan Ali Bey (Çetinkaya) Serbest Firkacılara siddetle hücum eden söylevinin bir yerinde Fethi Beyi isaret ederek "Iste Mondros Antlasmasindan sorumlu olan adam", sonra Ismet Pasa'ya dönerek "ve iste Mudanya Antlasmasindan sorumlu olan adam" dedi. Süphesiz Ali Bey kisilere saldirdiginda hiç de güven verici olmayan bir hava meydana geliyor. Oysa, halk idam sehpalari kurulacagini düşünmeye ve gizli gizli fisildamaya basladi. Bu, sözde parlâmenter görüşmelerden sonra Fethi Bey kendi taraftarlari ile bir görüşme yapti, sonra Gazi, Ismet Pasa, Kâzim Pasa ve ötekiler ile hepimizde saskinlik uyandiran birçok konusmaya katildi. Bütün bu islerin sonucu olarak parti kapatildi. Ertesi aksam Fethi Bey, Agaoglu Ahmet'le birlikte Istanbul'a hareket etti. Ben de istasyonda idim. Fethi, kompartimanin penceresinden neseli bir sekilde disari bakiyor, arasira birisi yanina yaklasip el sikisiyorlar ve birkaç kelime konusuyorlardi. Fakat bu kisilerin sayisi çok degildi ve konusmalari pek kisa sürüyordu. Fethi'nin basyardimcisi ve eski Rus Dumasi üyesi Agaoglu Ahmet Bey garda etrafini çevirmis olan gazetecilerle durmadan konusarak olup bitenleri anlatmaya çalisiyordu; sonunda bitkin bir durumda agir agir trene bindi; lokomotif islim birakti ve tren kalkti. Bu, Fethi Bey'in Ankara'dan ikinci ayrilisi idi. Birincisi 1925 yilinda olmus ve arkasindan Istiklal Mahkemesi kurulmustu. Bu ikinci ayrilis daha az dramatik, fakat yine de acikli idi, basarisizlik açikti.Türkiye demokrasiyi bir parça

uygulamakta neden bir kere daha basarisizligaugramisti? Bu bir basarisizlikti, hem de 1925-1926'dakinden daha ciddi bir basarisizlik; oysa o an siddet yöntemleri kullanmak için daha hakli nedenler ileri sürülebilirdi. Birçok kisi suçu Fethi Bey'de buluyor. Kendisinin zayıf oldugunu, çalışmadigini, derinlere inemedigini ve olayların içine giremedigini söylüyorlardı. Bunların kanısına göre kendisi İzmir'e gitmemeliydi, hatta bütün ülkede bir parti örgütü kurmaya kalkışmamalıydı; sessizce Meclis'e girmeli ve hükûmeti orada tenkit etmeliydi. Belki kendisi muhalefet liderliği görevini gereğinden çok ciddiye almış ve Türkiye'de bir muhalefet partisini yönetmenin güçlüklerini ve tehlikelerini yeter derecede açık bir şekilde anlamamıştır. Türkiye'nin politik bakımdan olgunlaşmamış olduğunu göz önüne alınca bu açıklamaların doğru olduğunu kabul etmek gerekiyor; fakat İzmir olaylarından önce bunların bu kadar doğru olduğunu belki pek az kisi takdir edebilmisti. Gazi, Fethi, hatta İsmet, Türk kamuoyunun ne durumda olduğunu bilmiyorlardı; içten içe biriken hosnutsuzluğun ne kadar büyük bir güç kazanmış olduğu konusunda hiçbir fikirleri yoktu. Fethi Bey, Paris'te Fransız meclisi'ni seyrederken Türkiye'de gerçek bir parlamento hayatının rüyasını görüyor; Gazi, Çankaya'da Türklerin eski tarihi hakkında sabahlara kadar çevresindekilere ders veriyordu. İsmet Paşa ise demiryollarının altından kalkabilmek için çalışıyordu. Zaten kendisinin bu yeni partiye gerçekten inandığından kuskuluyum. İzmir bir bitişin başlangıcı idi. Gazi telasa düştü. Önceden Fethi Bey'e hiç değilse yeni partiye karşı iyi niyetli bir tarafsızlık tavrı takinacagina söz vermisken, şimdi Halk Partisi'ne yakınlık ve tarihi bağlilligini doğruluyor ve yeni partiye karşı maddi ve manevi yardımını kesiyordu. Bu isareti alınca gazetelerin çoğu Fethi'ye ve partisine karşı ağır ve zaman zaman çok kişisel saldırılara geçtiler. Bunun arkasından belediye seçimlerinin doğurduğu karışıklıklar çıktı. Bu karışıklıklar çok kötü bir şekilde aldı, polis duruma hakim olamadı. Yeni parti ülkedeki politik havayı anlamak için bir termometre olmuştur ve bu termometrenin gösterdiği yüksek isiyi kimse görmemezlik edemezdi. Gazi, daha çok telaslandı; görünüşe göre Fethi Bey Meclis'te inandırıcı hiçbir şey yapmıyordu, söylevlerinde sertlikten eser yoktu; Agaoglu, Tatar sivesi ile konuşuyor, bu da söylediklerinin anlaşılmasını güçleştiriyordu; Serbest Firka'nın öteki on milletvekili ise Meclis'te bir arada oturmaktan başka hiçbir şey yapmıyorlardı. Bana söylediklerine göre milletvekillerinin tek dereceli olarak seçilmesi nedeni iplerin tamamen kopmasına yol açtı. Fethi Bey bunu istiyor, Gazi istemiyordu. Sonunda Fevzi Paşa da muhtemelen demiryollarının değeri konusunda Serbest Firka ile muhalefet partisi arasındaki fikir ayrılığından ötürü, Fethi Bey'in aleyhinde harekete geçti...Fakat bir şey kazanılmıştır: Gazi halkla direkt ilişki kurup ülkeyi dolaysız olarak öğrenecektir, öte yandan Halk Partisi yeni bir şekilde almaktadır ve sağ, sol, merkez olmak üzere üç gruba ayrılması mümkündür.Yeni partinin kapandığı gece Gazi, Anadolu'da iki ay süreceği söylenen bir inceleme gezisine çıktı. Bugüne dek Kayseri, Sivas, Tokat, Trabzon, Amasya, Samsun ve İstanbul'u ziyaret etti. Bu gezisinde köylülerle, okul çocukları ile ve her kisi ile konuşmaktadır.Halkın acılarını ve şikayetlerini kendi ağızlarından öğrenmek istiyor. Genç kuşağın komünist eğilimler tasidığından şüphe ediliyor. Bu eğilimlerin sanıldığından daha güçlü olduğunu söylediler.Bana ısrarla söylediklerine göre İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin yüzde 75'i komünist eğilimli imiş. Genç kuşağın yeniden düz ve dar millîyetçilik yoluna getirilmesi gerekiyor.TÜRKİYE'DEKİ GÖREVİM SONA ERİYOR27 OCAK 1931 Disisleri Bakanı Stimson'a:23 Aralık 1930'da Menemen'de geçen olay hakkında elçiligin 31 Aralık telgrafında kısaca bilgi verilmisti. Çeşitli kaynaklardan elde ettiğimiz

raporlar, simdi bu gericilik gösterisinin önemini tartmaya ve doguracagi sonuçlar hakkında dogru bir tahmin yapmaya olanak vermektedir.Çesitli anlatis ve açıklamaların birbirleriyle çelisen yönlerini ayıkladıktan sonra, bu olayın pek muhtemel olarak su şekilde geçtigine inanabiliriz: 23 Aralık Sali günü sabahi,baslarında Mehmet adli bir dervis bulunan Naksibendi tarikatına bagli alti veya yedi mutaassip silahlı kisi Menemen'deki meydan yerine geliyorlar. Manisa'dan yürüyerek gelen, geçtikleri köy ve kasabalarda kendilerini dinleyecek kadar dindar olanlara vaazlar vermiş olan bu kisilerin söyledikleri sözler halkı kiskirtici nitelikte imiş, tekrar seriata dönülmesini, peçe ve fes giyilmesini, Arap harflerinin kullanılmasını savunuyorlarmış! Kisaca, Cumhuriyetin en çok övündüğü reformların aleyhinde vaaz veriyorlarmış.Menemen, İzmir'in 20 kilometre kadar kuzeyinde küçük bir kasabadır. Meydanın karsisinde cami, hükûmet binası ve birkaç dükkân vardır. Orucun baslarına vurduğu ileri sürülen bir hacı grubu, iste bu meydanda kendilerine göre bir gösteriye başlamışlar. Orada bulunan bazı tanıklara inanılacak olursa, dervişler kendilerinin liderleri bulunduğu askerî İslam kuvvetlerinin cumhuriyeti devireceklerini, Abdülhamit'in oğlunun yeniden halife olarak tahta çıkarılacağını, simdi Menemen'i çevirmiş bulunan bir imanlilar ordusunun Ankara üzerine yürüyeceğini ve buradan bütün dünyayı fethetmek için çıkacağını, kendilerine karşı koyanların mahvedileceğini söylemekte imişler. Çıkardıkları patirtidan merak kapılan bir sürü insan, nümayişçilerin çevresinde toplanmış. Bu kalabalık, dervişlere sempati duyuyor muydu, yoksa kendilerini yalnız merak yüzünden pasif olarak mı dinliyordu? Bunu kesinlikle öğrenmek mümkün olmadı; fakat bu kalabalığı oluşturan insanların içlerinde uyumakta olan taassubun, tahrikçilerin atesli vaazları ile uyandırdığı sanılmaktadır.Iste bu nazik anda, genç bir yedek subay olan Kubilây Bey ortaya çıkıyor. Kendisinin buraya bir askerî birlikle mi gönderildiği, yoksa tesadüfen oradan geçerken mi olay yerine geldiği hakkında raporların verdiği haberler birbirlerini tutmuyor. Her ne şekilde olursa olsun, kendisi tahrikçilerin yanına tek basına sokuluyor ve herhalde üniformasının prestijine güvenerek Dervis Mehmet ile tartismaya baslıyor ve kalabalığı dağıtmaya giriyor. Raporların oy birliği ile bildirdiklerine göre çok düşüncesizcesine ve patavatsızca davranıyor. Bunun üzerine Dervis Mehmet tarafından vuruluyor. Fakat onun arkasından bir gece bekçisi de Dervis Mehmet'i vuruyor, kendisi de vuruluyor. hükûmet gazeteleri ısrarla belirttiklerine göre Kubilay'in bası koparılmış, bir kazmanın üzerine takılarak kasabada dolastırılmış, dervişler ve müridler kanını içmişler, fakat bu haberlerin doğru olduğundan şüphe edilebilir.Bu olaylar geçerken askerî makamlar haberdar edilmiş ve makineli tüfekli bir jandarma kitasi olay yerine gelmiştir, bunların attığı kursunlarla üç dervis ölmüş, biri kaçmış, kalabalık dağıtıldıktan sonra olay sona ermiş.Hükûmet bu olayın yarattığı duruma tepki göstermekte gecikmedi. Basında derhal hükûmeti devirmeye kalkan gericilere ates püsküren yoğun bir kampanya açıldı. Çesitli yerlerde, özellikle İzmir'de pek çok kisi tutuklandı. 2 Ocak 1931'de İsmet Paşa BMM'de olay hakkında bilgi verdi. Manisa ilçeleri, Menemen ve Balıkesir'de siki yönetim ilan edildi. 15 Ocak'ta olaganüstü yetkilerle çalisan bir sikiyönetim mahkemesi davaları görmeye basladı. Yüzden fazla kisi mahkeme huzurundadır ki bunların 15-20'si hocalardır. İkinci bir grup da mahkemeye gönderilmek üzeredir. Bunlar durusmalarda dava vekillerince temsil edilemezler. Kendilerine yüklenen suç, halkı ayaklandırmaya teşvik etmektir, Ceza Kanunu'nun 149'uncu maddesine göre de bunun cezası en az onbes yıl ağır hapidir. Bes subay ve 20 er de ayrıca itaatsizlik suçundan sikiyönetim mahkemesine

verilmiştir. Bu da isyani bastırmaya çağırılan askerlerin kalabalığa ates açma emrini dinlemedikleri hakkındaki söylentileri doğruluyor. Menemen gösterisinin doğrudan doğruya hükûmet aleyhine yöneldiği, bu nedenle isyan niteliği tasıdığı açıksa da, olayın aslında büyük bir önemi yoktu. Su halde İzmir bölgesinde normal mahkemelerin yerine neden sikiyönetim mahkemeleri kuruldu? Bu önemli soruya cevap verebileceğime emin olmamakla birlikte, aşağıdaki görüşlerimin doğruluğuna inanmak için güçlü nedenler vardır: Fethi Bey 1930'da İzmir'i ziyaret ettiğinde, bugünkü ekonomik ve politik koşulların doğurduğu hosnutsuzluk bütün ülkede oldukça yüksek dereceye çıkmış bulunuyordu. Fethi Bey İzmir limanına çıktığında yapılan ve gerek hacim ve gerek yoğunluk bakımından en abartılı tahminleri bile aşan gösteri hatırlardadır. Fethi Bey'in orada bulunduğu dört bes gün içinde İzmir'in içi ve çevresinde bas gösteren olaylar, Halk Partisi hükûmetine karşı duyulan gerçek bir hosnutsuzluğun ifadesiydi. Polis ve jandarma birliklerine karşı yer yer direnis gösterilmisti. Toplumun bütün sınıflarındaki hosnutsuzlar muhalefet partisini hükûmeti azarlamak için bir araç olarak görüyorlardı, bu partiye girmekle dertlerine çare bulunacağını sanıyorlardı. Kapatılmış tekkelerin birçok mensupları, amaç ve niyetlerini yanlış olarak yorumladıkları Serbest Firka'ya resmen kaydolmuş veya onun taraftarları arasına katılmışlardı. Bu hosnutsuzluk gösterisi hükûmetin canını sikti. Gafil avlanılmisti. Fethi Bey'in İzmir'den ayrılması üzerine gürültü ve patirtilar sona erince, İzmir gösterileri ile kendini açık bir şekilde gösteren hosnutsuzluğun ne derece yaygın olduğunu anlamak ve bu gizli hosnutsuzluğun daha başka gösterilerle de açığa vurulmasını önlemek için tedbirler aramak bir zorunluluk olmustu. Gazi, Anadolu ve Trakya'da büyük bir inceleme gezisi yaptı, bu arada İzmir'e gelmeyi de tasarlamisti. Aynı anda Halk Partisi bastan aşağı yeniden örgütlenme yoluna gitti. Eger yanlış düşünmüyorsam bu yeniden örgütlenme Halk Partisi'ni fasist prensipleri üzerine kurulu bir politika ve eğitim organizması durumuna getirecek, fasizm Türkçeye çevrilince yeni bir "Kemalizm"e esit olacak. Bunun arkasından Menemen olayı çıktı. Bu kez hükûmet olayı kendi lehine kullanmaya ve bundan yararlanmaya hazırlıklı ve kararlı idi. Fethi Bey kampanyası ile (belki sandığımdan çok) sarsılmış olan hükûmetin prestijini onarmak için bulunmaz bir fırsattı bu. Hosnutsuzluğun en açık şekilde kendini gösterdiği bu yerde derhal siddetli önlemler alındı. Gerici din kiskirticiliğini bastırmak suretiyle yıkıcı politik görüşlere kapılmış olanlara da iyi bir ders verilecek, cumhuriyet prensipleri yeniden öğretilecek, hükûmet ve Halk Partisi'nin sağlamlık ve sarsılmazlığı bir kere daha onaylatılacak. Aynı anda irticaya, özellikle hükûmetin ilerici ve batılilasma politikası ile savasan dini gericiğe ağır bir samar indirilecek, Menemen karışıklıkları tüm bu birbirine bağlı hedefleri gerçekleştirmek için elverişli bir fırsat hazırladı. Çok kisiler hükûmetin, 1925'te Kürt isyanını bastırmak için alınan çok siddetli önlemlere yeniden basvuracağını umuyorlardı. Fakat Menemen olayının korkunç Kürt isyanının tasıdığı önemle hiç ilgisi yoktu; bu nedenle bir kuskuya düşmeksizin daha az siddetli önlemlerle isı yönetmek mümkündü. Nitekim üç bölgede askerî rejim kurmakla birlikte, 1925'teki Takriri Sükun Kanunu gibi bir baskı rejimi tüm ülkeye uygulanmadı. Anlasılıyor ki bazı nüfuzlu milletvekilleri, o kanunu hatırlayarak, baslangıçta İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulması fikrini savunmuşlardır, fakat İsmet Paşa'nın daha ihtiyatlı öneri ve öğütleri en sonunda ağır bastı ve şimdi kanuna daha uygun usuller uygulanmaktadır. Bu arada basının takındığı tavri da birkaç kelime ile belirtmeliyim. Bütün gazetelerin konuyu ele derhal alislari, agiz birliği etmeleri, olayı çok velveleli ve korkunç bir

sekilde yansitmalari ve bu yayinlarinda hükûmetin cumhuriyeti kurtarmak için sert ve amansiz sekilde davranmasi gerektigini ima etmeleri ve tüm bunlar gösteriyor ki basin kampanyasi 1925 Kürt isyanindaki zihniyetle yönetilmektedir. Fakat 2 Ocak'ta Ismet Pasa'nin Meclis'teki söylevinden sonra, basinda salik verilenden daha ilimli önlemler alindi.Halkin tersine olarak hükûmet ve ordu Menemen olaylari ile çok ilgilendi. Bu isyanin tasidigi anlam Gazi'yi çok üzmüs, çünkü kendisi bütün ülkede halkin hosnutsuzlugunun elbet farkinda idiye de, hükûmetinin yaptigi reformlarin halk kütlesinin ruhuna islemedigini simdi daha açık görüyor. Surasini kesinlikle kavramis olmalidir ki, halk cumhuriyeti benimsememistir, onun amaçlarini yanlis anlamis ya da güvensizlikle karsilamisitr. Pek önemi olmayan bu olayin bir sonucu olarak simdi, cumhuriyetçi hükûmetin amacini Türk halkinin zihnine iyice yerlestirmek için bir eğitim kampanyasi açilmasi muhtemeldir.Hükûmet ile halk arasinda genis bir uçurum bulunduğu ortaya çikmistir. Ankara'dan yöneltilen askerî bürokrasi kütlelerle baglilik kurabilmiş degildir. Hükûmet yukaridan zorla kabul ettirilmektedir ve halk tabakasini olusturan Türkler, hükûmeti hayatın zorunlu kötülüklerinden biri olarak düşünüyorlar. Cumhuriyetin basardigi en önemli isler olan politik, sosyal, terbiyevi ve dini reformlar halk tarafından ancak belirli bir oranda benimsenmektedir. Bunun sonucu sudur ki, hiç degilse pasif sekilde gerici olmayan Türkler yalnız yönetenler sinifina mensup pek az kisten ibarettir; halkın büyük çoğunluğu gerici olarak kalmistir. Gerçekten, yalnız kanunlar çerçevesi içinde bu reformlari halkın kalbine ve yasantisina sindirmek için hiçbir sistematik çaba gösterilmemistir. Bu nedenle, hükûmetin liberal prensipleri halkın gönlünde mayalandirmek konusundaki basarisizligi karsisinda Kürt ve Menemen isyanlari gibi aktif gerici davranislarinin çoğalmamis olması çok dikkat çekici görülmektedir. Bunu ancak Türkiye'deki ortalama halk kütlesinin yumusak basliligi ve duygusuz (apatik) fatalizmi ile açıklamak olasidir.Özetleyecek olursak, tüm ülkede yaygın ve pasif bir durumda yaşamakta olan gericilik, Izmir bölgesinde kimildamis ve harekete geçmiştir. Mahalli bir karisiklik, hükûmetin dört noktada toplanabilecek isteklerini gerçeklestirmek fırsatini saglamistir:Hükûmete ve reformlarına karsi etkin bir sekilde muhalefet etmiş olan hosnutsuzlar ve gerici unsurlari cezalandirmek, hükûmetin güç ve nüfuzunu bir kere daha duyurmak, gençligin cumhuriyete karsi coskulu sevgisini harekete getirmek, bati uygarligi yolunda ilerleme parolasini yaymak ve bir gün gelip gerici güçler tarafından ezilmek istemiyorsa cumhuriyetçi hükûmetin halkın zihnine yerlestirmesi kesinlikle zorunlu olan dersleri genis ölçüde vermek. Menemen olayinin, Ankara'da hükûmeti yönetenlere, yönettikleri halk ile olan iliskileri ve onlara karsi davranislari konusunda iyi bir ders etkisi yapip yapmayacağı ilerde anlasilacaktır.7 SUBAT 1931Disisleri Bakani Stimson'a:Menemen bir olay olmaktan çok, bir belirti idi. Bu nedenle son 12 yıl içerisinde Türk tarihinin bu görünüs ve belirtiler altında ne gibi asamalar geçirdigini anlamaya çalismak yararlı olacaktır.Önce milliyetçiligin her seyden önce Yunanlılar ve Müttefiklere karsi silâhli bir mücadele olarak anlasildigi bir kahramanlık devri vardi. Bu devir 1919 Mayısinda Yunanlıların Izmir'e çikisi ile basladi ve Lozan Antlaşmasının imzalanmasıyla 1923 yazinda sona erdi. Fikir ayriliklari, savas tehlikesinden ötürü ve pratik amaçlarla bir yana birakildi. Sultanligin kaldırılması, politik bir davranistan çok, kendi kendini savunma düşüncesi ile hemen alinivermiş bir kararın uygulanması idi.Fakat Lozan Konferansından sonra manzara degisiyor. Cumhuriyet ilân edilmistir. Istanbul'da bir halife bulundurmaya devam etmek politik bir olanaksizlik durumuna gelmistir. Bu nedenle kendisi o makamdan atiliyor, medreseler

kapatiliyor. Köklü bir reform yapmak gereği açık duruma geliyor, fakat bu amaca en uygun hükûmet sekli henüz bulunamıyor. 1924 yılında Halife yurttan ayrılıyor. Aslında bir muhafazakar parti olan Terakki Firkası 1924 Ekiminde kuruluyor. Bunu üç ay süren Fethi Bey'in Bakanlığı sırasındaki kararsızlık devresi izliyor. 1925'de Fethi Bey'in düşmesi, Takriri Sükûn Kanunu'nun çıkması ve İstiklâl Mahkemelerinin kurulması, diktatörlük lehinde bilinçli bir kararı temsil etmektedir. Aynı anda o güne dek geri plânda bırakılmış olan batılilasma programı ön plâna geçiyor ve daha açık bir şekilde, formüllestiriliyor. 1927'de İzmir ve Ankara'daki davalar diktatörlüğün bir hayli ağır bastığının isaretidir. Hükûmet, tasarladığı plânları uygularken siddet yöntemleri kullanmakta haklı idi. Türkiye'nin bu durumunda reformları yapabilmek için başka bir yol yoktu. Terakkicilerin savundukları asamalı reform metodu kuramsal bakımdan çok iyi fakat pratik bakımdan olanaksızdı. Fakat hükûmetin haklı olması onu ister istemez bazı sonuçlara katlanmaya sürükledi. Birçok yetenekli ve özgür düşünceli insanları görev kadrosu dışına çıkardı ve izlediği aman vermezlik politikası, Türk tarihinin meçhulü olmayan bir insan tipini kendi çevresine çekti. Verilen emirleri körü körüne yerine getiren, fakat bir dalkavuktan başka bir şey olmayan bu insan tipinin hükûmet çevrelerine sokulması kaçınılmaz sonuçtu. Her ihtilâlde olumsuz ve yıkıcı bir devrenin arkasından olumlu bir devrenin gelmesi zorunludur. Bu geçiş devresini iyi ayarlamak, nazik bir devlet adamlığı sorunudur. Menemen olayı son derece önemli ve anlamlıydı; çünkü batılilasma davranışının halka nüfuz etmemiş olmasının belirtisiydi. Millî Eğitim Bakanlığı Prof. John Dewey'in dizleri dibine oturup Columbia'daki öğretmenler koleji, Bergson, Durkheim ve öteki filozoflar, terbiyeciler hakkında sohbet ederken, içerde gerici Naksibendi tarikatının lideri Seyh Esat rahatça isini görmekte idi. Ankara'daki Bakteryoloji Enstitüsü'nü ziyaret etmek ve çifte gözlü mikroskopları ve Paris'te yapılabilen en modern santrifüj araçlarını görmek insani hayrette bırakır; ama beri yanda Ankara'nın kendi köylerinde bile muskalar kullanılmaktadır ve muskalar katalogu, Zeiss mikroskoplarının katalogundan çok daha pratik değer taşımaktadır. Kötümser mi olmalı? Hayır, Türkiye 1930 Ağustosundan bu yana birçok şeyler ve bu arada sunu öğrenmiştir ki, batılilasma hareketi Ankara'dan verilen emirlerle gerçekleştirilemez; bu iş başlangıçta sanıldığı kadar basit ve yalnız maddi bir şey değildir. Ankara, halka neyi öğretmek istediğini açık ve kesin olarak bilmiyor; fakat Seyh Esat'ın başarısını göz önüne getirince, bir şeyler öğretilmesi, hem de hiç vakit geçirmeden öğretilmesi gerektiği anlaşıyor. Fakat nasıl? İşte şimdi Ankara'nın ruhunu sıkıştıran, yüreğini oynatan sorun budur. Rusya ve İtalya'ya örnek tutarak kütle eğitimi yolunu mu tutmalı, yoksa Anglo-Sakson ülkelerinde olduğu gibi kişilere sorumluluk duygusu, kişisel girişim ruhu ve öteki nitelikleri asilayan eğitim sistemini mi uygulamalı? Birincisinden korkarım, ikincisinden umutluyum. Her ne olursa olsun, hava muazzam düşünceler ve aksiyonlarla dolu...29

TEMMUZ 1931 Russel Boardman ve John Polando adlı iki Amerikalı havacı dün Türkiye saati ile saat 6'da New-York'tan hareket edip, hiç yere inmeksizin uçarak bugün öğleden sonra Yesilköy Havaalanı'na indiler. Amerikan pilotlarının yönettikleri Cape Cod uçağının Yesilköy üstlerinde görünüşü ve alçalışı, bize hayatımızın belki en heyecanlı anlarını yasattı. Sabah alana birçok sivil ve askerî uçak inmisti. Onun için havada bir uçak daha görünce bunun da onlardan biri olması olasılığını düşünerek sıkıntılı bir durumda gözlüklerimi çıkardım. Sonra onun siyah ve sarı renkte olduğunu görünce hepimiz sevinçle bağirmaya başladık. Bir uçağın bu derece güzel ve zarif bir şekilde yere inisini hiç görmemistik. Uçaga önce ben yaklaştım.

Polando ve Boardman basarilarinin sevinci içinde birbirlerinin ellerini sikiyorlardi. Derhal sordum:"Hiç yere inmeden mi geldiniz?"Polando cevap verdi:"Evet". O anda bütün bilmek istedigim bundan baska her sey degildi. Uyumus olan mafsallarini gevsetmeye çalisarak agir agir uçaktan çıktilar, Boardman ayakta zor duruyor ve alanda sallana sallana yürüyordu; sözlerimizi güçlkle duyuyorlardi.Kendilerini valiye takdim ettim ve hep birlikte havacilarimiz onuruna hazirlanan büfeye giderek sereflerine sampanya içtik. Burada bize gezilerinin nasil geçtigini hikâye ettiler. Korkunç derecede yorgun olduklari için az sonra kendilerini aldım, Naci ve Abdurrahman beylerin Buick arabasiyla elçilige, oradan da Pera Palas Oteline götürerek kendilerini konuk edecek Türk Havacilar Birligi üyelerine teslim ettim.1 AGUSTOS 1931Mucizeler mucizesi bir olay: Gazi kahraman havacilarimizi Yalova'da kabul etmek istedigini bildirdi. Çok seçkin yabancilar, generaller, amiraller, bakanlar, hatta baskentte resmen konusmak isteginde bulunduklarinda bile çogunlukla bu kutsal divanin huzuruna çikamazlar; en az günlerce bekletilirler. Fakat bu iki Amerikalı genci Gazi'nin hemen sereflendirmesi için derhal davet ettiler. Saat 14.15'de Dolmabahçe'de özel defteri imzaladiktan sonra Gazi'nin özel yati Sakarya ile, vali, birçok resmi kisi, gazeteciler ve foto muhabirleri ile birlikte hareket ederek saat 16.30'da Yalova'ya geldik. Resmi bir kurul ve büyük bir halk kalabaligi havacilarimizi derin bir coskunluk, sevinç ve alkislarla karsiladi. Genellikle durgun görünen Türk halkinin bu kadar içten bir sevinçle costugunu hiç görmemistim.Otomobillere binerek Yalova kaplicalarindaki gazinoya gittik. Buradan bizi Ismet Pasa, Tevfik Rüstü Bey ve öteki Türk yüksek memurlari karsiladilar. Havacilarimizi kendilerine takdim ettim. Ismet Pasa çok güzel bir konusma yaptıktan sonra pilotlarimizin yakalarına Türk Havacilik Birligi'nin elmaslarla süslü en degerli rozetlerini takti. Bu rozetler daha önce dört yabanciya, bu arada Lindberg'in yerine annesi Bayan Lindberg'e takilmisti.Sampanya içip dans ettikten sonra Tevfik Bey bizi Gazi'nin huzuruna götürdü. Gazi, çok sicak ve sahane bir hosgeldin konusmasi yaptı. Söylediklerine göre havacilarimizin geldiklerinden beri Gazi baska hiçbir konuyu ne konusuyor ne de düşünüyormus. Kendisi Polando ve Boardman'a gezilerinin nasil geçtigini sorduktan ve bir süre konustuktan sonra çok vakitlerini almak ve Yalova'yi görmelerine engel olmak istemedigini söyledi. Hep birlikte balkona çikarak fotograf çektirdik. Ziyaret burada sona erdi. Evimize dogru yola çikarken Ismet Pasa çevik adimlarla evinin bahçesine çıktı ve o çok sevimli, miknatislayici tebessümüyle bize "güle güle" dedi, gözden kayboluncaya kadar da elini salladi. Tanidigim uluslar içerisinde bu kadar çekici bir kisilige sahip pek az insana rastladım. Sansimiza Yalova'nin en güzel günlerinden biri, serin, yesil ve ruha huzur verici...İki gün sonra Disisleri Bakanligimiza, Gazi'nin havacilarimize gösterdigi çok içten kabulden, kendilerine madalya takildigindan vb söz eden ve Cumhurbaskani Hoover'in pilotlarimiza burada çok deger verilecegine inandigim bir kutlama telgrafi göndermesinin pek yerinde olacagini bildiren bir tel gönderdim. Fakat bu arada da Gazi, Baskan Hoover'e kendiliginden su telgrafi göndermis:"Amerikalı kahramanlar Türk ulusunun kalbini sevinçle doldurmustur. Basarmis olduklari harikûlade isin sonunda bu cesur gençlerin yüzlerinde gördüğüm nese ve azim ifadesi bana su inanci verdi ki, insanlik için kazandiklari bu büyük zafer onlar için yalnız bir baslangıçtır.Asil ve muhterem sahsiyetiniz araciligi ile bu büyük kahramanlari yetistiren sanli ulusunuzu kutlamak benim için büyük bir zevktir." Gazi'nin telgrafina Baskan Hoover su cevabi verdi:"New-York'tan Istanbul'a yaptiklari basarili bir uçustan sonra Amerikan pilotlari

Boardman ve Polando'ya karsi göstermis oldugunuz nezaketten ötürü samimi takdirlerimi ifade etmek isterim."Korkarim ki bu tel Disisleri Bakanliginda düsünceleri islemez duruma getiren o uzun, bogucu ve sinirleri harap edici günlerde yazilmisti, çünkü Gazi'nin alisilagelmis çok uzun mesajina uygun bir cevap olmaktan çok uzak... Kaldi ki, Gazi'nin hazirladigi telgraf, Yalova'da Ingilizceye çevrildiginden aslindaki içtenlikten de biraz yitirmis. Ne olursa olsun, Gazi bu telgrafa çok sinirlendi, her iki telgrafin metinlerini basina vermeden önce, kâtibi Tefvik Beyi elçilige göndererek Hoover'in bu telgrafini kendisininine cevap olarak mi göndermis oldugunu sordu. Elçilik, kâtibimiz Shaw, Gazi'nin telgrafinin 1 Agustos Cumartesi, Hoover'inkininin ise 3 Agustos Pazartesi tarihini tasidiklarına bakilacak olursa; öyle olmasının muhtemel oldugunu söyledi. Gazi'nin telgrafi Ingilizce olarak gönderildigine göre, Amerikan baskentinde çeviri için süre yitirilmis oldugu da düşünülemezdi. Disisleri Bakanligimizin, Cumhurbaskanininin mesajinin hiç degilse Gazi'ninki kadar uzun ve içten olmasını saglamamis olmasından üzüntü duyuyorum. Bu küçük seylere burada çok titizlik gösteriliyor. Fevkalâde duygularin, Baskan Hoover'in telgrafi ile incitilmis olmasına cidden üzülmek gerek.6 AGUSTOS 1931Sabah Disisleri Bakanligimizdan aldigim bir tel beni çok mutlu etti. Bu telde Baskan Hoover 3 Agustos tarihli telgrafini gönderdikten sonra Gazi'den çok içten bir mesaj alinmis oldugu bildiriliyor ve Türklere Baskan Hoover'in ilk mesajı göndermis oldugunda daha Gazi'nin mesajinin alinmamis bulunduğunu bildirmekle görevlendirilmis oldugum bildiriliyordu. Shaw'a derhal direktif vererek Dolmabahçe Sarayi'nda Tefvik Bey'i görmesini ve durumu açıklamasini söyledim. Tefvik Bey Gazi'yi hemen haberdar edecegini söylemiş; böylece sorun çözümlenmiş oldu. Ben de bugün mutlu ufukta hiç bulut kalmaması için ayrıca Ankara'da Tefvik Rüstü Bey'e nazikane bir tel çekerek, Disisleri Bakanligimizca Gazi'nin mesajina Baskan'in sükranlarını bildirmekle görevlendirildigimi yazdim.18 OCAK 19325 Ocakta aldigim bir telgraftan Baskan Hoover'in beni Japonya'ya göndermek isteginde oldugunu öğrenmistim. Daha sonra aldigim bir telde de Japon gazetelerinin benim elçiligim için Japon hükûmetinden agreman istemedigini yazdiklari bildiriliyordu. Ayni aksam Anadolu Ajansi Washington'dan alinan haberlere göre benim Japonya'ya atanmis oldugumu bildirdi. Ertesi gün buradaki bütün gazeteler bu haberi yayinladilar ve Amerika'dan, Avrupa'dan kutlama telgraflari gelmeye basladi.3 MART, 1932Ankara'da son günümüz... Ögle yemegini Polonya Elçiliginde yedik. Sonra Gazi'nin orkestrasi tarafından bizim için özel olarak verilen konsere gittik. Türklerin bize göstermis olduklari konukseverligi ömrümde hiçbir yerde görmedim. Geçen aksam Sükrü Kaya Bey'in evindeydik; Kizim Elsie Ankara Kalesini gösteren bir yagli boya tabloyu çok begendi. Ertesi aksam Sükrü Kaya iyi dileklerini ekleyerek tabloyu Elsie'ye gönderdi. Yine geçenlerde bir aksam Ismet Pasa'nin sekreteri Elise'ye tavla oyununu öğretmiş, hemen ertesi aksam Pasa'nin selâmlari ile birlikte, çok zarif ve yeni bir tavla kutusu geldi. Önceki gün yine Elsie söz arasinda ve rastlanti olarak Saffet Bey'e Gazi'nin orkestrasini dinlemedigi için üzüldüğünü söylemiş; dün bizim için özel bir konser düzenlendiğini, programi bizim belirlememizi istediklerini ve istedigimiz kisileri konsere getirebilecegimizi haber verdiler Tschaikovski'nin 5. senfonisini istedik, çünkü bu senfoni bize her zaman Türkiye ve Bogaziçi'ni hatirlatacak. Bugün gittigimiz konserde bizi orkestra sefi Zeki Bey karsiladi; senfoniye pek güzel çaldilar. Birkaç dostumuz aksam çayina geldiler ve sonra istasyona gittik. Çok heyecanlı idik. Ismet ve Kâzim pasalarla esleri, Sükrü Kaya ve öteki pek çok dostumuz,

elçi arkadaşlarım orada idiler. Karim Alice'nin söylediğine göre Ismet Pasa'nın kendisine güle güle derken gözleri yasarmış. Bunları yazmak hoş gibi görünür, fakat hayatta bir sürü tatsız şeyler var, insan ise tatlı şeyleri anmak istiyor. 8 MAYIS, 1932

Büyükelçinin, kendisi ve esi onuruna verilen veda ziyafetindeki söylevi: "...Genel olarak Türk Amerikan ilişkilerine gelince, suna inanıyorum ki, bu ükeye gelecek her Amerikan elçisi, bu ilişkilerin sürekli şekilde güçlendiğini ve daha iyiye doğru gittiğini görecektir. Baska türlü olması mümkün müdür? Türkiye bilmektedir ki, Amerika onun yalnız en iyi müşterilerinden biri değil, fakat aynı zamanda ve ondan çok daha önemli olarak en iyi dostlarından biridir. Bunu pek çok açık örneklerle gösterdik ve göstermeye devamla da hazır bulunuyoruz. Türkiye'nin kendisine gelince, genç bir Cumhuriyetin gelişme tarihinde ölçsüz bir önem taşıyan bu beş yıl içinde, yeni bir devrenin adım adım ilerleyişini, açılıp serpiştiğini görmüş olmayı büyük bir mazhariyet saymaktayım. On yıl kadar önce Lozan'daki uluslararası nefretler, uluslararası tahrip hırsı, yeni bir savaşla burun buruna geliş anları ile dolu konferans masasında altı ay oturmuş herkes, uluslararası çekişme, güvensizlik ve düşmanlık politikasının yerine yeni bir uluslararası dostluk politikasını parlak bir başarıyla koyabilmiş olmayı tarihin en ilham verici olaylarından biri olarak kabul etmektedir. Geçen yıl Venizelos'un Ankara'ya ziyaret etmesinin unutulmaz hatırası, eski bir can düşmanına karşı gösterilen içten kabul, Yunan bayrakları ile süslü ve üzerlerinde Yunanca "Hoş geldiniz" yazılı taklar, konukseverlik havasıyla dolup tasan ziyafetler, söylevler, arkasından Ismet Pasa'nın yaptığı iade ziyaretleri -yüzyıllar süren kin ve kavgadan vazgeçiş- bütün bunların yüklendiği dramatik anlamlı tarihteki pek az olayda bulmak mümkündür. Dünyada bu iki insanın bu sahane zaferinden daha ince ve zarif bir cesaret ve ileriye gören devlet adamlığı örneği vermek mümkün müdür? Türkiye'ye gelişimden beri Tefik Rüstü Bey bana daima; "Bizim dış politikamız basit ve açıktır: Herkesle dost geçinmeyi, hiçbir gruptan ayrılmayı istiyoruz" demisti. Beş yıl önce Türkiye düşmanlarla çevriliydi, bugün güvenilir dostlarla kusatılmaktadır. Bu aydınlık politikayı gerçekleştirmek bütün ülkeler için değerli bir ders değil midir? Türkiye'nin iç sorunlarına gelince; bunlar çok güç ve sayısızdır; fakat geçmişteki başarıları, gelecek için de iyimser olmayı haklı kılmaktadır. Çok şey yapılmıştır, çok işler de yapılacaktır; başarılı olmak için bu engin ve atesli iradeye bakarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğine güveniyor ve inanıyorum..."

12 MART, 1932 Saat 10'da, "Italia" vapuru ile İstanbul'dan hareket ettik. Türk, Amerikan ve öteki yabancı dostlarımızın hemen hepsi bizi uğurlamaya gelmişti. Hepimizin gözleri yaşlı idi. Sansimize hava çok güzel. Biz gözden kayboluncaya dek hepsi rihtimde, kaldı. Sarayburnu'nu kıvrılırken, son olarak gördüğümüz Bogaziçi, Galata, Beyoğlu, Üsküdar ve parlak mavi koruyucularından değerli taşlar gibi yükselen Adalar, gözlerimizin önünde harikülade güzel bir görüntü olarak seriliyor ve beraberimizde hiç kaybolmayacak bir şeyler götürüyoruz. Dünya üzerinde bu kadar güzel yerlere pek az rastlanır ve geçen beş yılın anılarıyla bizim gözümüzde bambaska bir şekilde anlam kazanan bu güzelliklerin derinliğine hiçbir gezgin erişemez. Ismet Pasa ve Sükrü Kaya benim veda mesajlarıma en sıcak ifadelerle, radyo aracılığı ile cevap verdiler. Türkiye'deki görevimiz böylece sona erdi.